

Rapport_

Forsvarsbygg

OPPDRA

Kampflybase – Plan- og prosjekteringsgruppe

EMNE

Reguleringsplan med konsekvensutredning for Ørland flystasjon. KU deltema Kulturminner og kulturmiljø.

DOKUMENTNUMMER

ALM-PLAN-RAP-005

REVISJON

00

DATO

19.9.2013

00	19.9.2013	Foreløpig rapport	AS/KAV	AH	KL
REV.	REV. DATO	BESKRIVELSE	UTARBEIDET AV	KONTROLLERT AV	GODKJENT AV

FORORD

Stortinget vedtok i 2009 kjøp av nye kampfly F-35. Etter et omfattende utredningsarbeid vedtok Stortinget 14. juni 2012 at de nye kampflyene F-35 skal stasjoneres på Ørland. Dette medfører en vesentlig utbygging av nåværende flystasjon på Ørland. Den nåværende virksomheten med dagens F-16 fly skal opprettholdes og utvides mens utbyggingen av basen pågår. Etter at det er opprettet en styrke med nye F-35 fly vil F-16 flyene bli utfaset. Utbygging av basen og anskaffelsen av nye kampfly har et stort investeringsomfang og vil medføre konsekvenser for lokalsamfunnet. Bygge- og anleggsvirksomhet forventes å pågå fra 2014 til 2020.

Utbyggingen vil bli gjennomført i henhold til en reguleringsplan som skal vedtas av Ørland kommune. På grunn av tiltakets omfang fastsatte Ørland kommunestyre et program for plan- og utredningsarbeidet i møte den 23. mai 2013. Planprogrammet fastsetter utredningsomfang- og tema som følge av tiltakets samlede konsekvenser for miljø og samfunn i henhold til plan- og bygningslovens bestemmelser.

Foreliggende temarapport omfatter utredning av tiltakets konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø, og inngår i en serie temarapporter. Utredningene er gjennomført i henhold til utredningsprogrammet i det fastsatte planprogrammet.

Temarapportene er foreløpige. Det kan derfor i foreliggende utgaver forekomme mangler, feil eller avvik rapportene i mellom for samme omtalte forhold. Dette er resultat av den åpne prosessen det er lagt opp til i samarbeid med sektorene og Ørland kommune. Som grunnlag for bearbeiding og ferdigstilling gjennomfører Forsvarsbygg i september 2013 samråd både med berørte kommuner, fylkeskommune og statlige sektorene, lokale lag og organisasjoner og berørte parter. Det inviteres til å komme med innspill til de utredninger som er utført så langt. Temarapportene vil bli bearbeidet videre frem til ferdigstilling i desember 2013.

Temarapportene omhandler i hovedsak konsekvenser av den utbyggingen som er besluttet inne på basen. Noen rapporter inneholder også konsekvenser av besluttet bygging av noen leiligheter og boliger utenfor basen. Naturlig fremtidig utvikling av basen er i mindre grad berørt.

De justerte temarapporter danner grunnlag for selve konsekvensutredningsdokumentet som skal følge reguleringsplanen for Ørland flystasjon. Reguleringsplanen er planlagt oversendt Ørland kommune for behandling ved årsskiftet 2013/2014.

I mange av temarapportene omtales konsekvenser av støy, hovedsakelig med utgangspunkt i kartlagt rød og gul støysoner. Rød og gul støysoner er først og fremst et verktøy for kommunen for vurdering av framtidig arealbruk, og er derfor ikke nødvendigvis egnet for å angi influensområdet for andre miljøtema som berøres av støy. I den grad enkelthendelser og overflyvning er avgjørende, vil dette bli tydeliggjort i den videre bearbeidingen av temarapportene.

Opplysninger om plan- og utredningsarbeidet kan fås ved henvendelse til Forsvarsbygg kampflybase v/Arnt Ove Okstad på e-post arnt.ove.okstad@faveoprosjektledelse.no eller telefon 464 47 030.

Innspill/uttalelser i forbindelse med samrådsrunden sendes skriftlig til Forsvarsbygg kampflybase v/Arnild Herrem innen 10.10.2013,

Postadresse: c/o Faveo Prosjektledelse AS, Granåsvegen 15, 7048 Trondheim

Epost: arnild.herrem@faveoprosjektledelse.no

Oslo, 19.9.2013

Olaf Dobloug

Direktør Forsvarsbygg kampflybase

Foreløpig

INNHOOLD

1	SAMMENDRAG	5
1.1	METODE	5
1.2	OVERORDNET BESKRIVELSE	5
1.3	DAGENS SITUASJON PÅ ØRLANDET	7
1.4	VERDIVURDERINGER	8
1.5	KONSEKVENSER	8
1.6	AVBØTENDE TILTAK (kortversjon)	9
1.7	FORSLAG TIL OPPFØLGENDE UNDERSØKELSER	9
2	TILTAKSBEKRIVELSE	11
2.1	GENERELT	11
2.2	BYGGEBEHOV	11
2.3	BANEBEHOV	11
2.4	BASENS INDRE ORGANISERING	11
2.5	FLYOMFANG OG -MØNSTER	11
2.6	ENDRING I STØYBILDE	12
2.7	OMRÅDER MED OVERFLYVNING	13
3	OM DELUTREDNINGEN	16
3.1	AVGRENSNING AV FAGOMRÅDET	16
3.1.1	Overlappende utredningstema	16
3.1.2	Definisjoner kulturminner og kulturmiljø	16
3.2	NASJONALE, REGIONALE OG LOKALE MÅL OG RETNINGSLINJER	16
3.3	PLANPROGRAMMETS KRAV	17
3.4	METODE OG DATAGRUNNLAG	17
3.5	KRITERIER FOR VERDI	18
3.6	KRITERIER FOR OMFANG (PÅVIRKNING)	19
3.7	KRITERIER FOR KONSEKVENSER	20
3.8	TILTAKS- OG INFLUENSOMRÅDE	21
3.9	DAGENS SITUASJON PÅ ØRLANDET	21
4	GENERELL BESKRIVELSE OG VERDIVURDERING	22
4.1	KULTURHISTORISK UTVIKLING	22
4.2	VERDIER	33
4.2.1	Kulturmiljø 1 Grande	33
4.2.2	Kulturmiljø 2 Ytrebø	40
4.2.3	Kulturmiljø 3 Hårberg – Viklem	43
4.2.4	Kulturmiljø 4 Messerschmidthangarene	52
4.2.5	Kulturmiljø 5 Vik - Røyne	56
4.2.6	Kulturmiljø 6 Uthaug	62
4.2.7	Kulturmiljø 7 Ørland Hovedflystasjon	70
4.2.8	Oppsummering verdi kulturminner og kulturmiljø	76
5	KONSEKVENSER	78
5.1	OMFANG	78
5.2	KONSEKVENSER	85
6	KONSEKVENSER I ANLEGGSSFASEN	86
6.1	MASSEDEPONI OG RIGGOMRÅDER	86
6.2	AVBØTENDE TILTAK	86
6.3	OPPFØLGENDE UNDERSØKELSER	87
6.4	USIKKERHET	87
7	REFERANSER OG KILDER	88

1 SAMMENDRAG

1.1 METODE

Denne utredningen er en sammenfatning av de opplysninger det er offentlig tilgang på i forhold til kjente kulturminner og -miljø i plan- og influensområdet. Det er våren 2013 foretatt befarings i området. Sør-Trøndelag fylkeskommune har i løpet av forsommeren 2013 gjennomført undersøkelser etter kulturminnelovens § 9 innenfor baseområdet. Undersøkelsene skal videreføres etter at vekstsesongen er avsluttet. Den siste delen av undersøkelsene vil foregå i hovedsak utenfor gjerdet, men også noe innenfor der forsvarsets eiendom blir berørt av vegtiltaket. Alle nyregistreringer registrert til og med juli 2013 er så langt tatt inn og vurdert i temautredningen. Ved at § 9-undersøkelsene gjennomføres på et så tidlig stadium i planprosessen vil det ikke være nødvendig å vurdere potensialet for nye funn (iht. planprogrammet).

Tema kulturminner og kulturmiljø er utredet i henhold til metodikk for konsekvensutredninger i Statens vegvesens håndbok 140 (2006). Retningslinjer i Riksantikvarens veileder (rapport nr. 31-2003) om "Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar", har vært veiledende i alle vurderinger.

Plan- og influensområde omfatter store deler av Ørland kommune, og er delt inn i sju ulike delområder (kulturmiljøer). Omfanget av kartfestede og beskrevne kulturminner og kulturmiljøer er vurdert ut fra det som anses som planområdets influensområde. Influensområder er områder der en venter at kulturminner og kulturhistoriske verdier kan bli påvirket av tiltaket. For å kunne se helheten i den kulturhistoriske utviklingen og i bevarte kulturmiljø i en større sammenheng, er disse områdene omtalt. I denne utredningen omfatter influensområdet i hovedsak arealet innenfor den røde støysonen.

De sju kulturmiljøene er vist på vedlagte temakart for kulturminner og kulturmiljø. Alle kulturminner som er beskrevet i denne temarapporten er vist på temakartet med kode, der A-nr er kulturminner registrert i Riksantikvarens kulturminnebase Askeladden, og S-nr er fra SEFRAK-registeret.

1.2 OVERORDNET BESKRIVELSE

De første Fosninger stammer fra Fosnakulturen. Kun et fåtall spor fra eldre steinalder er så langt registrert på Trøndelagskysten. Fra å være en hovednæringskilde ble jakt og fangst etter hvert et tillegg til jordbruksnæringen, og folk ble mer bofaste. Dette viser bein- og knokkelfunn av husdyr. De mest omfattende funnene er basisboplasser og mer periodiske oppholdsplasser som huler og hellere samt bergkunst. I Fosen er det særlig åtte-ni områder som skiller seg ut som basisboplasser der jordbruksaktiviteter har hatt fotfeste, deriblant Austråttområdet. Her er gjort en rekke funn av redskapet under dyrkningsarbeid som vitner om landbruk i yngre steinalder. Religion og kultiske handlinger fikk en mer dominerende plass i yngre steinalder. I Fosen er det gjort ca 75 offer- eller gravfunn.

Med bronsealderen vokste det frem mer lagdelte samfunn. Skillet gikk mellom de som hadde tilgang til bronse og gull, og de som ikke hadde. Dette er et mønster man også møter i Trøndelag. På denne tiden ble det vanlig med rikt utstyrte graver, først og fremst våpen og særlig sverd. I Fosen er det funnet våpen, men bare økser brukt for å markere eierens makt og status. Tidlig i bronsealderen ble de første gravmonumentene bygd. På Uthaug er det funnet en slik røys. I bronsealderen eksisterte to hovedområder med en bofast jordbrukende befolkning i Fosen, Ørland med tilstøtende grender i Bjugn og i Stadsbygd i Rissa, der folk hadde noen få og små åkerlapper og i stor grad baserte sitt hushold på storfe, sau og geit. På kysten ble det fortsatt drevet fiske og fangst. Disse to bygdene var trolig selvforsynte, men de drev byttehandel for å få flint og bronse til større redskaper, smykker og våpen. Bronsealderens Fosninger hadde god kontakt med verden utenfor bygda gjennom båttrafikk nord- og sørover langs kysten, eller ut og inn Trondheimsfjorden. Ørland og Stadsbygd strategiske plassering bidro til stor velstand.

Med jernvinnen ble det jernet allment tilgjengelig i Norge. På 200 - 300-tallet e.Kr. fikk folk rikelig tilgang på jern og lagde våpen og redskaper. I jernalderen ble gravene rikere igjen, og det er gjerne snakk om graver med skjelett. I jernalderen oppsto en nær sammenheng mellom fast gårdsbosetning og gravhauger. De gårdene som har flest

gravhauger er blant de eldste. Gravene inneholdt både brente og ubrente begravelser, i varierende størrelse. På Fosen holdt gravlegging av døde under røyser og på holmer og åsrygger mot leia seg gjennom det meste av eldre jernalder. På denne tiden begynte man også med begravelser hjemme på gårdene. Flere av gravrøysene i Fosen kan derfor inngå i gårdsgravfelt selv om de ligger nært sjøen. Skikken med å gravlegge de døde på gården ble ført videre helt opp i vikingtid, men jordhauger erstattet etter hvert røysene. I området rundt Ørland Flystasjon finnes en rekke gravhauger og gravrøys fra jernalderen, både enkeltvis og i felt. Den største gravhaugen er Viklemhaugen, en rundhaug beliggende ved Viklem kirke datert til yngre jernalder. Det er i tillegg funnet løse gjenstander på Austrått, Hovde og Borgklienten.

Ørland har fra gammelt av, sammen med Agdenes og Rissa, vært sentrale for å sikre innseilingen til Trondheimsfjorden. Med sin beliggenhet ved fjordens munning må Ørlandet ha vært et egnet sted for forsvar, maktutøvelse og kontroll av handelsvirksomhet. En bygdeborg fra folkevandringstiden (ca. år 500 e.Kr.) viser at Ørland har hatt en viktig strategisk lokalisering.

Omtrent midt i vikingtid ble grunnlaget for den norske staten lagt, og rundt år 1000 ble kristendommen innført i Norge og gravskikken endret seg. Vikingtidsgraver finnes spredt over hele Fosen, som regel ikke mer enn en per gård. Ørland fremstår som den rikeste vikingtidsbygda i Fosen. Funnene kommer fra store deler av kommunen, både på fastlandet og øyene. Gårdene Grande, Uthaug, og Vik skiller seg ut. Her er det funnet rike gravfunn som vitner om at de ledende bøndene på Ørlandet hadde kontakter med utlandet.

Gjennom hele middelalderen var det tekniske nivået i jordbruket svakt og produktiviteten liten. Bosetningen spredte seg utover det som i dag er dyrka mark. I tillegg til korndyrking og husdyrhold, benyttet man seg også av resursene skogen og myrene kunne tilby. Skogen gav viktige produkter som tømmer til hus og bygningsmateriale til båter, og man brukte skogen til produksjon av kull til utvinning av jern fra myrmalm og for å vinne ut tjære. Samfunnsutviklingen i høymiddelalderen kjennetegnes ved en sterk vekst i offentlig organisasjon og myndighet. I middelalderen var Ørland senter for et stort kystdistrikt, med Skrifer og Fut. Fosens gode fiskemuligheter skapte handel, og Nidaros fungerte som en omlastingsplass for eksport av fisk og andre varer. Kjøpmennene i Fosen var sterkt knyttet til Trondheim, en del hadde trolig egne bygårder der. Munningen av Trondheimsfjorden var et kommunikasjonsmessig knutepunkt i middelalderen, med handelstrafikk både til øyene i vest og til Sverige.

Før Norge ble samlet til et rike må det ha eksistert lokale høvdinger og småkonger i Fosen. Denne høvdingmakten ser ut til å være knyttet til gårder som har skilt seg ut ved beliggenhet, bonitet og areal. De beste jordbruksområdene i Fosen var i Rissa og på Ørlandet. Her lå de mest kjente høvdingsetene gjennom gårdene Rein og Austrått som ble brukt av kongemakten til å knytte til seg lojale folk. I perioden 1150-1250 var det en boom for kirkebygging i Norge. I Fosen var 11 kirker jordeiere i slutten av katolsk tid. Frem til Svartedauden i 1349 var det en jevn befolkningsvekst og ekspansjon av gårdene landet rundt. Vel halvparten av de gårdene i Fosen som var i drift midt på 1300-tallet, lå øde først på 1500-tallet. Allikevel var Ørland en av kommunene med minst tap. Først et stykke ut på 1600-tallet var folketallet oppe på samme nivå som før pesten. En del av ødegårdene ble tatt opp igjen, i tillegg til at nye gårder ble tatt opp og etablering av husmannsplasser gav livsgrunnlag for en stadig økende befolkning. Manntallet fra 1520 viste at det var de største og mest sentrale gårdene som tålte krisen best, og de folkene som var igjen tok de beste gårdene. Grande, Hovde, Brekstad, Viklem, Hårberg, Vik, Røyne og Uthaug er noen av gårdene på Ørland som hadde bosetning i 1520.

Reformasjonen i 1536 førte til at den norske kirken mistet selvstendigheten, og fordanskningen tok til. Det samlede folketallet i Fosenbygdene økte noe mindre enn gjennomsnittet for både landet og Trøndelag. På Ørlandet var det mindre aktivitet. Her lå de store gårdene tilsynelatende uendret og upåvirket av nedgangstidene. Det vekslende folketallet og behovet for flere boplasser og mer mat var årsaken til at strandsitterene etablerte seg og husmannssystemet utviklet seg. De første strandsitterene og husmenn kom til på 1600-tallet. Etter hvert som bøndene ble selveiere, ble den grunnleggende forskjellen mellom strandsitteren og husmannen visket bort. Ørland var en av bygdene i Fosen med flest husmenn. Ørlendingene flest har i generasjoner livnært seg som kystbønder, med veksling mellom jordbruk, heimefiske og fjernere fiskebanker.

Ved år 1500 eide den gamle norske adelsslekta Rømer Austrått med jordegods. Da Inger Ottesdotter Rømer i 1494 giftet seg med ridderen Niels Henrikson Gyldenløve, fikk to rivaliserende slektsgreiner hånd om Austrått. Både Inger

og Niels arvet store jordeiendommer andre steder i Norge, men ble boende på Austrått. Da Niels døde overtok enken Inger len og jordegods. Som kvinne kunne hun ikke oppnå de samme politiske posisjonene som mannen, men sto ikke mye tilbake for han som samler av jordegods og rikdom eller som deltaker i politisk intrigespill. I 1720 ble Austrått solgt på auksjon, og adelens tid på Austrått var over.

Ørlandsbøndene var opprinnelig leilendinger og husmenn under Austrått, Storfosen og lokalkirkelige gods. I 1770-årene hadde de fleste leilendinger og husmenn brukbare arealer. De første innmarksjordskiftene på Ørlandet inntraff i forbindelse med overgangen til bondeselveie på slutten av 1700-tallet. Omkring 1800-tallet solgte eierne av Austrått og Storfosen flere og flere av sine bruk på grunn av økonomiske vanskeligheter, og leilendingene fikk etter hvert kjøpe brukene sine. Overgangen til selveie skjedde relativt sent på Ørlandet, dvs i perioden 1764 til 1908. Det var befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende gårddeling og økte teigblanding, som tvang frem nye holdninger til utskifting av innmark og utmark. Utskiftningene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet. I 1821 og 1857 kom lover som regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskifting, der hensikten var å samle bruksenhetene. 1850-årene ga et markert skifte i jordbruksnæringen. Bygdesamfunnet bestod av en rekke småsamfunn der gårdsbruket utgjorde kjernen. Frem mot århundreskiftet ble jordbruket omlagt, og nye redskap, dyrkingsmåter og driftsformer effektiviserte jordbruket og økte produktiviteten.

Som selveiende fikk Ørlands bønder også nyte godt av fiskeprivilegiene som forordningene av 1792 og 1799 ga dem. Fiskeprivilegiene ble opphevet ved lov 1842. I årene før 1820 var fiskeriene avtagende, og det ble større fokus på jordbruksdrift. Storskiftekommisjonen gjennomførte i denne perioden et jordskifte av inn- og utmark basert på matrikelgårdenes inntekt og formue. Etter Storskiftet fikk man et landskap bestemt av matrikelgårdenes ressursutnyttelse i fellesutmarka med den enkelte matrikelgård som basis. For jordbruket førte Storskiftet til en enorm beiteutnyttelse av utmarka. Matrikelgårdenes ressursutnyttelse har vært bestemmende for utviklingen av kulturlandskapet. Mye av matrikeldelingen fra 1874 er i dag borte etter at først tyskerne, deretter forsvaret etablerte seg på Ørlandet. Utover i siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet skjedde det en omfattende deling og utskifting av bruk. I 1880 hadde Ørland kommet lengere innenfor de tekniske endringene i landbruket enn mange andre bygder i Trøndelag. Perioden 1900-25 ble særlig ekspansiv med en storstilt nydyrking, og dyreholdet økte. I 1925 kom det et tilbakeslag. Fradelingene fra prestegården Viklem og Brekstad la grunnlaget for etableringen av tettstedet Brekstad, som vokste sterkt på 50-tallet etter flystasjonens etablering.

Den 27. april 1940 bombet tyskerne Brekstad, Viklem, Berg, Rønne, Flatnes og Grande. Flere våningshus og uthus ble skadet. Ørlandet var et viktig sted for tyskerne, og de anla en flyplass som sikring av en planlagt krigshavn i Trondheim med innseilingen utenfor. I tillegg ble Ørlandet innlemmet i kystartilleribesetningene av den ytre delen av Trondheimsfjorden ved at det største batteriet ble plassert ved Austrått fort. I dag står det igjen batterier og bunkere over hele Ørlandet. Til flyplass- og brakkebyggingen gikk det med utallige kubikk grus, sand, pukk, sement og trematerialer. Bortsett fra trematerialene, sement og støpesand, som ble importert, ble det øvrige skaffet til veie lokalt. Det er anslått at befolknings-tallet de to første krigsårene var oppe i 15 000 mot ca 4000 mennesker før krigen. Ingen kommune i Trøndelag ble så landskapsmessig forandret under krigen som Ørland.

Regjeringen bestemte i desember 1950 at Ørland flyplass skulle bygges ut til feltflyplass for jetjagerfly. Stortinget samtykket i at Ørland flyplass skulle være hovedflyplass for Trøndelag og bygges ut til NATO-standard. For å unngå unødvendige forsinkelser ga Forsvarsdepartementet tillatelse til at nødvendige grunnarealer ble rekvirert. Den store militære utbyggingen skjedde i perioden 1951-59. Innflygingssonene var klausulbelagt med generelle byggeforbud. Klausulen gjaldt ikke for gjerder, hesjer og beiting som ble tillatt. Nye bygninger og anlegg ble oppført i tillegg til ombygginger av bygninger og anlegg etter tyskerne. Til sammen ble det gjennomført byggearbeider for ca 45 mill. norske kroner.

1.3 DAGENS SITUASJON PÅ ØRLANDET

Ørland Hovedflystasjon er lokalisert i et tidligere jordbruksareal, i hovedsak gammel utmark tilknyttet gårdsbebyggelsen i området. Flystasjonen ligger på en morenerygg som skråner svakt fra kote 12 mot Uthaugveien, og vestover mot Grandefjæra. Inne på flystasjonene varierer høydene fra ca kote 10 i øst til kote 5 i nordvest. Landskapet

fremstår som meget flatt og bebyggelsen lav, spesielt på grunn av de store avstandene. Det finnes en liten høyde i sør, nær kirken.

Ørland er en landbrukskommune. Flystasjonen er omringet av landbruk og innenfor dagens flyplassområde er 3.400 daa leid ut til korn- og grovfôrproduksjon.

Flybasen er omgitt av fylkesveger på alle kanter. Trafikken på fylkesvegen anses som relativt lav og kapasiteten er god. Hovedadkomsten til flybasen er fra Fv245 gjennom Hovedporten. I tillegg benyttes i dag porter i nordøst og i sør. Det er igangsatt et parallelt, men uavhengig, planarbeid for ny gang- og sykkelveg fra Hovedporten til Uthaug.

Inne på flyplassområdet er det lite igjen av den tidligere landbruksbebyggelsen. Det er flere bygninger og elementer gjenværende fra krigen og tysernes byggverk både inne på flyplassområdet og utenfor. Bebyggelsen inne på baseområdet er oppført i perioden fra krigen og frem til i dag. På Forsvarets eiendom inngår åtte Messerschmidthangarer i nordområdet i Landsverneplan for Forsvaret som er fredet etter kulturminnelovens (kml) § 22a (forskriftsfredning). Ørland Hovedflyplass er omgitt av et kulturlandskap bestående av tradisjonelle gårdsbruk med firkanttun og omkringliggende jordbruksmark. Gårdsbrukene har utspring fra jorddelingen på slutten av 1700-tallet og frem til begynnelsen av 1900-tallet. De fleste av brukene er i bruk og bygningsmassen er i god stand. En del nyere ombygginger, nybygg og moderniseringer er gjennomført. Rundt tettstedene Brekstad og Uthaug ligger mindre boligfelt med etterkrigsboliger.

1.4 VERDIVURDERINGER

Plan- og influensområde er delt inn i sju ulike kulturmiljø, som er verdivurdert som følger:

Tabell 1. Oppsummering verdi.

Nr	Kulturmiljø	Verdi
1	Grande	Middels verdi
2	Ytrebø	Middels til stor verdi
3	Hårberg-Viklem	Stor verdi
4	Messerschmidthangarene	Stor verdi
5	Vik-Røyne	Middels til stor verdi
6	Uthaug	Stor verdi
7	Ørland Hovedflystasjon	Liten verdi

1.5 KONSEKVENSER

Sammenstilling omfang, konsekvenser og rangering av alternativene:

Tabell 2. Omfang av inngrep.

Nr	Kulturmiljø	
		Alt 1 Hovedalternativ
1	Kulturmiljø 1	Middels til stort negativt
2	Kulturmiljø 2	Lite negativt
3	Kulturmiljø 3	Lite negativt
4	Kulturmiljø 4	Lite negativt
5	Kulturmiljø 5	Stort negativt
6	Kulturmiljø 6	Middels
7	Kulturmiljø 7	Lite negativt
Samlet omfang		Middels negativt

Tabell 3. Samlet konsekvensvurdering, kulturminner og kulturmiljø.

Nr	Kulturmiljø	Alt 1 Hovedalternativ
1	Grande	--/---
2	Ytrebø	-
3	Hårberg-Viklem	-
4	Messerschmidthangarene	-
5	Vik-Røyne	---
6	Uthaug	--/---
7	Ørland Hovedflystasjon	-
Samlet konsekvensvurdering		--

Alternativ 1 Hovedalternativet vil gi en indirekte virkning i form av økt støymessig påkjenning for gårdsbrukene og de som bor i dette området. Salg av boliger og våningshus kan på sikt medføre forfall og rivning av den tradisjonelle gårdsbebyggelsen, noe som vil endre det kulturhistoriske landskapet. Støy vil også ha negative konsekvenser selv om bygninger ikke rives, da støy vil forringe opplevelsen knyttet til kulturminner, både gårdstun, gravminner etc. Ny veg, port og parkområde vil komme i direkte konflikt med nyregistrerte kulturminnelokaliteter på Vik. Gravrøysa på Nøkkelhaugen vil få en økt støybelastning. Tiltaket vil ha liten innvirkning på de øvrige registrerte fornminnelokaliteter da disse er utsatt for støy også i dag. Kulturmiljøene vil bli mindre berørt av nybygging innenfor flystasjonen. Forlengelse av flystripa gir ingen direkte konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø, heller ingen større konsekvenser i forhold til støypåvirkning. Avbøtende tiltak vil kunne redusere omfanget noe. Alternativ 1 medfører samlet en middels grad av konflikt knyttet til kulturminner og kulturmiljø.

1.6 AVBØTENDE TILTAK (kortversjon)

- Redusering av negative konsekvenser med god landskapstilpasning. En bør søke å justere tiltakene for å unngå konflikt med de kulturminnene som er mest uberørt og som har høyest verdi i området.
- Dispensasjon fra kulturminneloven, jf § 8, 4. ledd. Dersom dispensasjon blir gitt av Riksantikvaren, vil det normalt bli satt vilkår om arkeologiske utgravninger. Utgraving av automatisk fredete kulturminner vil sikre kunnskapsverdien.
- Eventuelle undersøkelser i forbindelse med dispensasjon fra kulturminneloven for berørte lokaliteter kan formidles i tråd med en skjøtels- og tilretteleggingsplan.
- I henhold til *Forskrift om konsekvensutredninger* kan planmyndighet bestemme at det skal utarbeides et eget *Miljøoppfølgingsprogram (MOP)* med sikte på å overvåke og avbøte vesentlige negative virkninger av prosjektet. Prosjektets plan for Ytre miljø (YM-plan) skal ivareta dette behovet. Kulturminner og kulturmiljø bør være et eget tema i miljøoppfølgingsplanen i byggefasen.
- Risikovurdering og sikring av kulturminneverdier i byggetiden vil være et viktig tiltak for å redusere uforutsette konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø. Utforming, skala, volum og størrelse på nye bygg bør hensynta det omkringliggende kulturlandskapet på en god måte.
- Eldre bygninger som skal rives bør dokumenteres før rivning. Dokumentasjon og eventuell flytting av bygninger må skje i samråd med Sør-Trøndelag fylkeskommune.
- Aktuelle avbøtende tiltak for Messerschmidthangarene er nærmere omtalt i kap.6.2.

1.7 FORSLAG TIL OPPFØLGENDE UNDERSØKELSER

Dersom en planlagt utbygging kommer i konflikt med automatisk fredete kulturminner må planen justeres/endres, eller det må søkes dispensasjon fra kulturminneloven, jf. § 8, 4. ledd. Ved en eventuell dispensasjon stiller kulturminneloven vilkår jf. § 10, om at tiltakshaver dekker utgiftene til nødvendige arkeologiske undersøkelser for å sikre kunnskapsverdien.

I tillegg til selve hovedtiltaket vil tiltak som rigg og deponiområder, anleggsveger, etc., kunne utløse krav om arkeologiske registreringer i henhold til kml § 9 (undersøkelsesplikten). Hele området innenfor planområdet er

undersøkt våren og sommeren 2013. Deler utenfor planområdet gjenstår, og skal fortrinnsvis undersøkes i løpet av høsten 2013. Det er Sør-Trøndelag fylkeskommune som har forvaltningsansvaret i det gjeldende området.

Foreløpige

2 TILTAKSBESKRIVELSE

2.1 GENERELT

Behovet for en ny reguleringsplan for Ørland flystasjon følger av Stortingets vedtak om at Ørland flystasjon skal utvikles til hovedbase for Norges nye kampfly, F-35, og representere en kraftsamling for luftforsvaret. Reguleringsplanen skal gi de nødvendige rammer for forsvarets definerte behov, i tillegg til at den skal ta høyde for enkelte ikke definerte behov. Dette omtales som hovedalternativ i rapporten. Planen skal derfor legge til rette for nødvendig baneanlegg, nødvendige bygg og anlegg i tilknytning til F-35 flyene, flytting og oppgradering av dagens vakt og administrativt område.

Hovedalternativet som beskriver framtidig situasjon, omfatter to skvadroner med F-35 og forutsetter at F-16 er utfaset. Hovedalternativet sammenlignes med dagens situasjon, som er dagens situasjon med F-16 og faktisk flyaktivitet i 2012.

2.2 BYGGEBEHOV

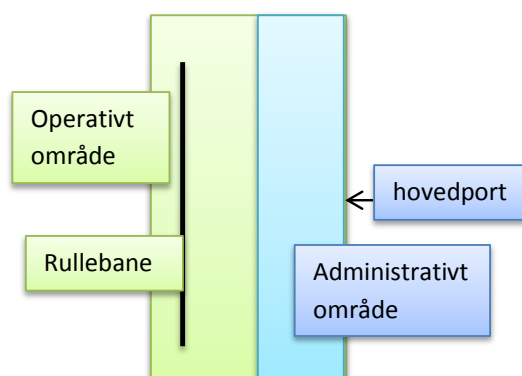
Det er planlagt 40-45 000 m² ny bygningsmasse for F-35, i tillegg kommer infrastruktur og rullebaneforlengelse, samt rundt 25 000 m² ombygging og modernisering av eksisterende bygningsmasse. Som en del av F-35 utbyggingen skal det også tilrettelegges for 250 hybler/kvarter hvorav ca halvparten utenfor baseområdet. I tillegg forutsettes ca 60 leiligheter lokalisert i nærområdet til basen.

2.3 BANEBEHOV

Eksisterende banesystem med tilhørende operative flater ivaretar behovene for dagens virksomhet, med en rullebane på 2 714 meter. Flyaktiviteten ved hovedbasen er ventet å bli anslagsvis dobbelt så høy som dagens aktivitet. F-35 flyene medfører behov for en lengre rullebane enn eksisterende bane på Ørland, både av støymessige og operative hensyn. I planprogrammet for «Reguleringsplan og konsekvensutredning for Ørland flystasjon» ble lagt til grunn en forlengelse/ lengdeforskyvning med 600 m mot nord. Det er per september 2013 under vurdering om forlengelsen kan gjøres kortere enn 600 meter, og endelig banelengde er foreløpig ikke fastlagt. Inntil videre er 600 m forlengelse lagt til grunn for konsekvensutredningen. Der kortere banelengde har betydning for konsekvensene er dette omtalt.

2.4 BASENS INDRE ORGANISERING

Basens indre organisering tilpasset framtidig situasjon bygger i all hovedsak videre på dagens hovedstruktur. Inndeling i administrativt og operativt område videreføres og man gjenbraker så store deler av dagens infrastruktur og bygningsmasse som mulig. Forutsetning om at dagens virksomhet med F-16 skal fortsette frem til den nye fly-flåten er på plass, er en av årsakene til at hele F-35-området anlegges som et nytt område. I tillegg er det valgt å flytte dagens hovedvakt et stykke nordover, og her legge til rette for utvidelse og fortetting av dagens administrative område.

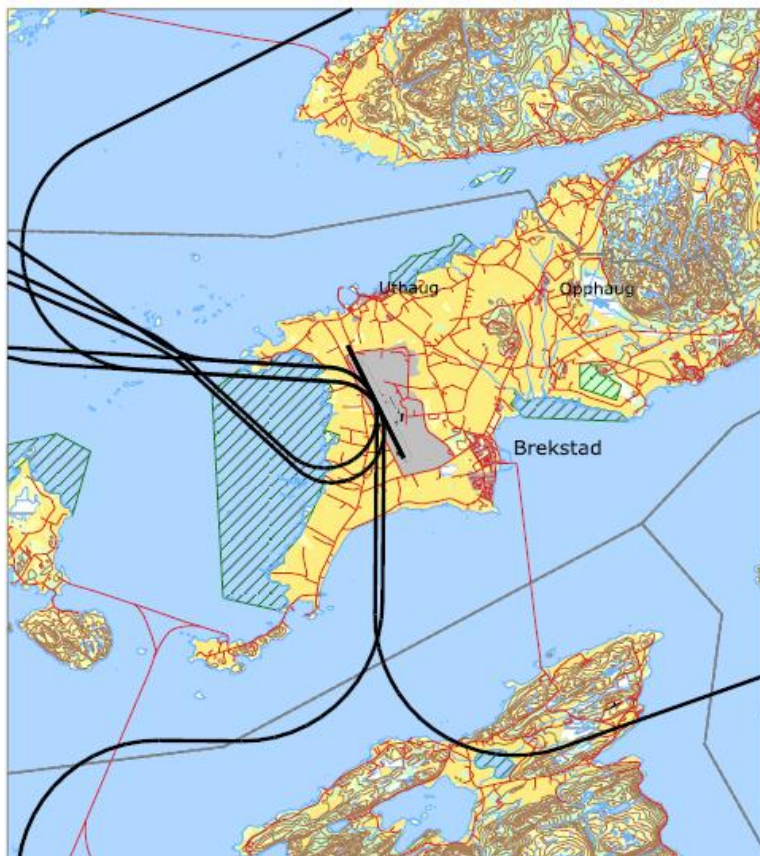
2.5 FLYOMFANG OG -MØNSTER

For framtidig situasjon er det lagt til grunn totalt ca 4730 avganger /år med norske F-35 ved Ørland flystasjon. I tillegg er det forutsatt alliert øvingsvirksomhet med 1600 avganger/ år med utenlandske jagerfly. Dette omfatter jagerfly av typen F-35, F-16 og andre. Ca 80 % av flyaktiviteten vil foregå på dagtid, 15 % på kveld og 5 % på natt.

F-35 flyene har et annet og kraftigere støybilde enn dagens F-16. Det er derfor over flere år arbeidet for å finne et optimalisert flymønster som reduserer støybelastningen for flest mulig i området rundt Ørland flystasjon. Arbeidet er

gjennomført i samarbeid med operativt miljø og ulike flyvemønstre har vært testet hos flyprodusentens F-35 simulator.

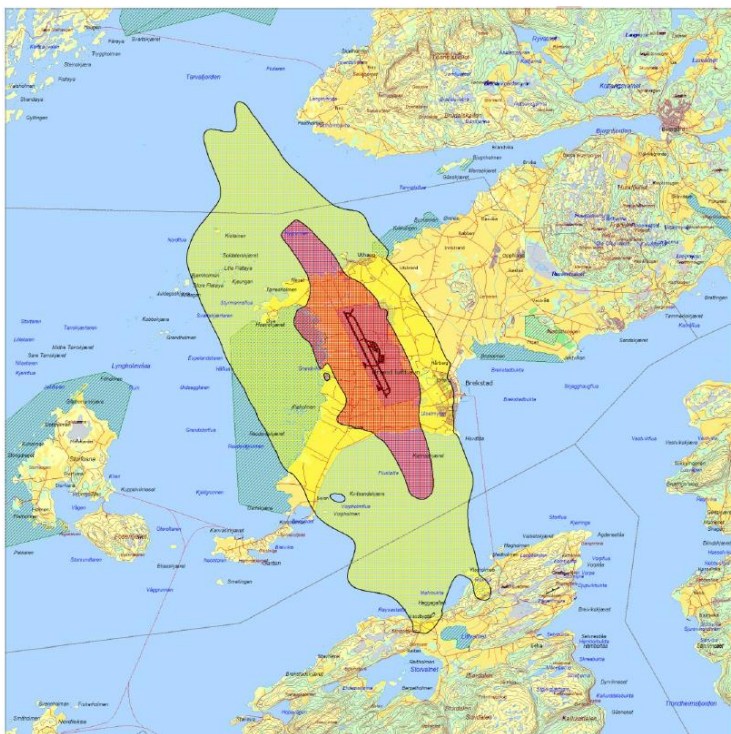
Flyvemønsteret som legges til grunn for utredning av hovedalternativet tilsvarer det som i støyutredningen (ALM-PLAN-RAP-004 KU støy) kalles 9.2. Flyene tar av med et avgangsmønster som vist i figuren under. Mønsteret er forskjellig fra dagens, og er optimalt for støysituasjonen for Brekstad og Uthaug som har høy boligtetthet. Det mest optimale er at alle avganger bøyer av mot vest, men pga drivstofføkonomisering tillates 1/3 av avgangene som skal i sørlig retning å gå rett mot sør.

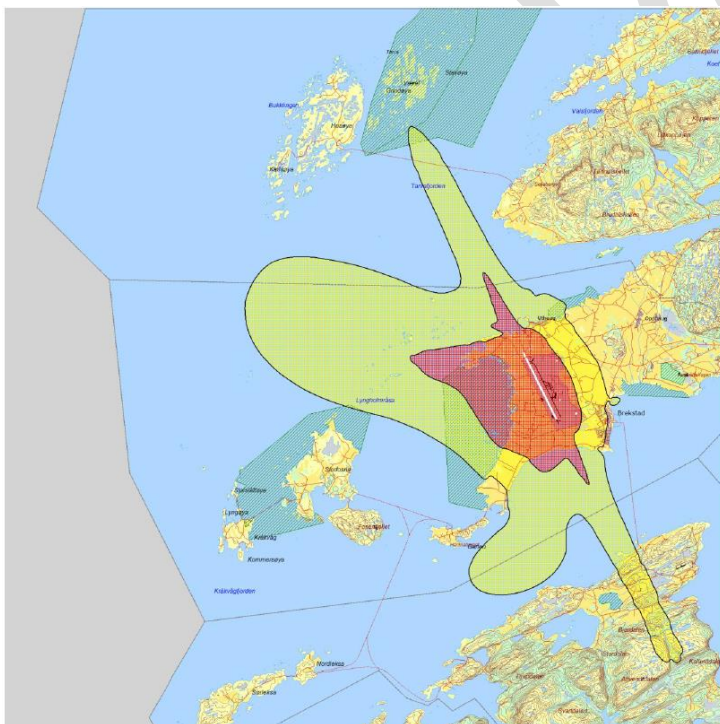
Figur 1. Flymønster lagt til grunn for støyberegninger med F-35.

2.6 ENDRING I STØYBILDE

Figurene på neste sider viser de to situasjonene, dagens situasjon 2012 og framtidig situasjon med F-35. Et viktig resultat er at tettbebyggelsene Brekstad og Uthaug vil oppleve små endringer (1 - 2 dBA) i forhold til dagens situasjon og fortsatt ligger innenfor gul sone. Men samtidig vil landbruksbebyggelsen vest for flystasjonen og Grandefjæra få en større belastning.

Figur 2. Dagens støybilde, beregning basert på flyaktivitet i 2012.

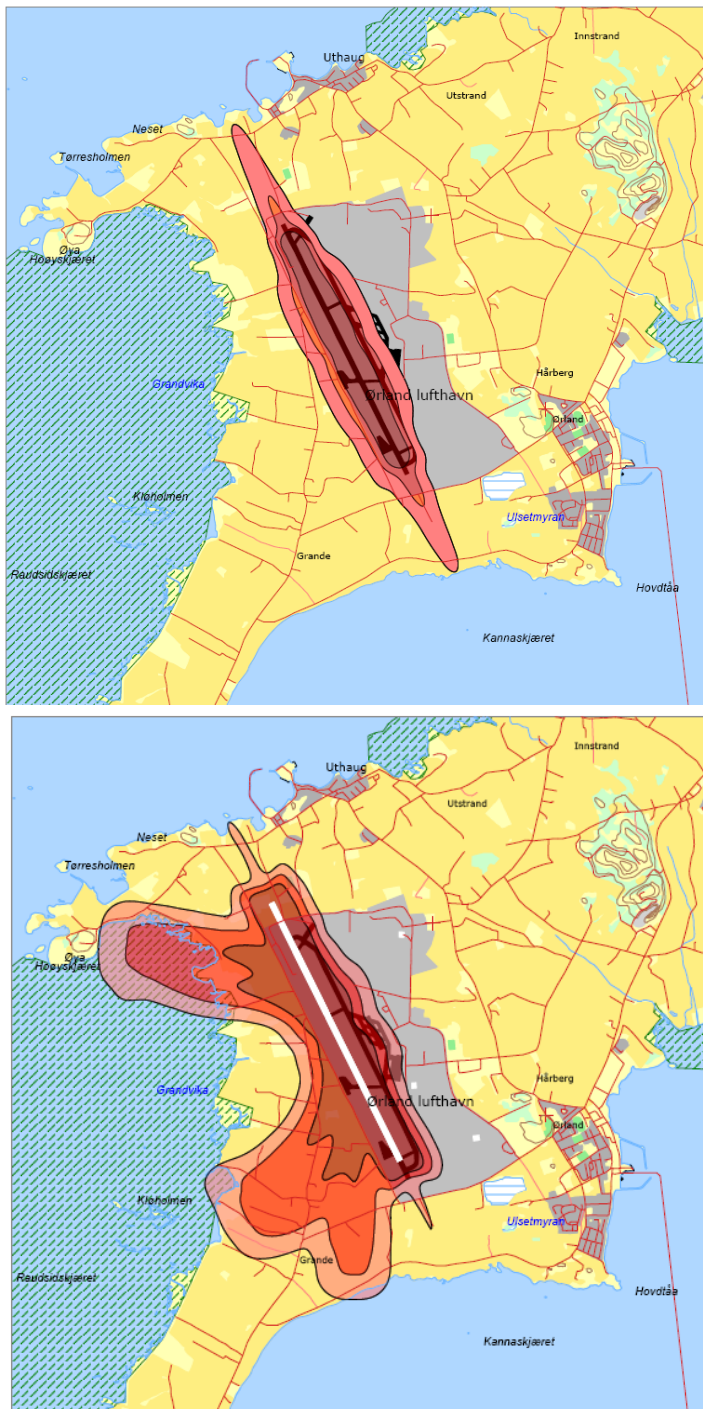
Figur 3. Fremtidig støybilde, beregning med komplette F-35 skvadroner.

2.7 OMRÅDER MED OVERFLYVNING

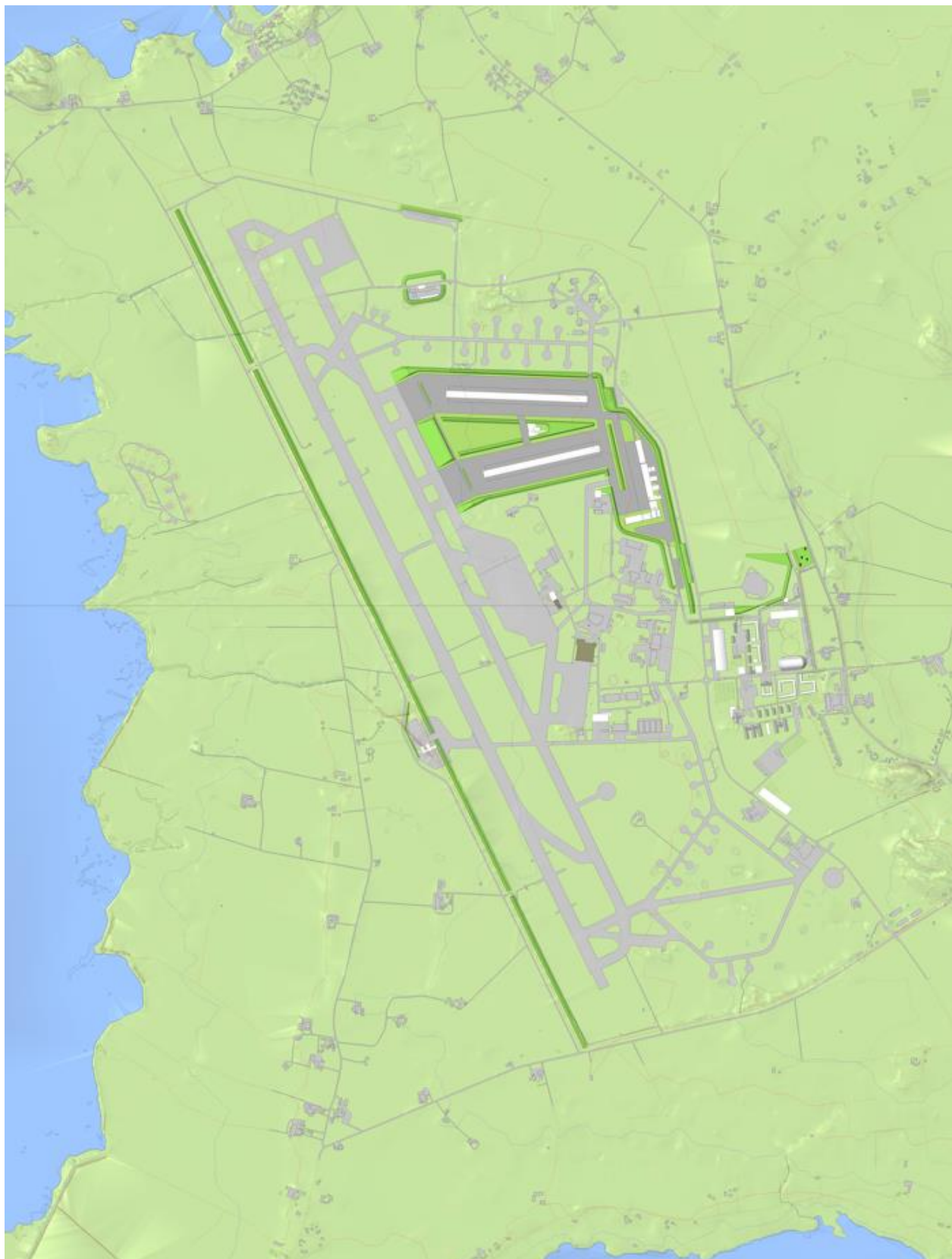
Utenfor kampflybasen kan det i områder med forventet overflyvning i forbindelse med avgang være så høye støynivå fra nye kampfly at ubeskyttet eksponering kan medføre risiko for temporært og permanent hørselskade.

I det videre arbeidet er det valgt å synliggjøre områder med maksimalnivåer MFN_{dag} 110 dB og høyere. Dette viser områder rundt basen hvor overflyving kan medføre et støynivå hvor eksponering uten hørselvern kan medføre risiko for hørselskade. Bakgrunnen og vurderingene av maksimalnivåer er beskrevet nærmere i temarapport støy ALM-PLAN-RAP-004.

Figurene nedenfor viser utbredelse av koter for MFN_{dag} for 120 dBA, 115 dBA og 110 dBA, både for hhv. dagens situasjon og for hovedalternativet.

Figur 4 Utbredelse av koter for MFN_{day} for 120 dBA, 115 dBA og 110 dBA, for dagens situasjon til venstre og hovedalternativet til høyre.

Figur 5: Illustrasjon av tiltaket.

3 OM DELUTREDNINGEN

3.1 AVGRENSNING AV FAGOMRÅDET

Hovedmålet med konsekvensutredningen for fagtema kulturminner og kulturmiljø er å skaffe kunnskap om viktige kulturhistoriske verdier i plan- og influensområde for Ørland Hovedflystasjon, slik at dette kan legges til grunn ved utvikling og valg av alternativer.

Som grunnlag for utredningen er det hentet inn dokumentasjon av kulturminner og kulturmiljø. Dokumentasjonen er basert på tilgjengelige kilder og litteratur. Det har vært kontakt med kulturminneforvaltningen i Sør-Trøndelag fylkeskommune, Yrjar heimbygdslag og tidligere ansatte ved Ørland Hovedflystasjon (krigsminner). Planområdet er befart med hensyn på verdivurdering av kulturminner og avgrensing av kulturmiljø. Befaringen ble gjennomført over en dag av både sivilarkitekt med kompetanse på nyere tid og arkeolog med kompetanse på forhistorisk tid.

3.1.1. Overlappende utredningstema

Temautredningene for landbruk, landskap og kulturminner og kulturmiljø vil overlappe hverandre i beskrivelsen av konsekvenser for kulturlandskapet. De ulike temarapportene vil ha ulike innfallsvinkler til begrepet kulturlandskap.

3.1.2. Definisjoner kulturminner og kulturmiljø

Begrepene kulturminner og kulturmiljø er definert i kulturminneloven: "Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljø menes områder hvor et eller flere kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng."

Forvaltningen skiller mellom automatisk fredete kulturminner (også kalt fornminner) og etterreformatoriske kulturminner. Fornminner er kulturminner eldre enn 1537 (reformasjonen), med unntak av stående bygninger og mynter (1650), og samiske kulturminner og kulturminner i vann og vassdrag (eldre enn 100 år). Automatisk fredning gjelder selve kulturminnet og en sikringssone på minst fem meter omkring det inntil rette forvaltningsmyndighet har bestemt noe annet.

Etterreformatoriske kulturminner kan fredes etter vedtak. Med kulturmiljø menes områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. En samlet vurdering av et områdes kulturhistorie, kulturminner og tidsdybde vil danne grunnlag for avgrensing av kulturmiljø.

Det er fylkeskommunene som er rette forvaltningsmyndighet i forhold til kulturminner (automatisk fredete/etterreformatoriske) og kulturmiljø. I dispensasjonssaker som gjelder kulturminneloven er Riksantikvaren rette myndighet.

3.2 NASJONALE, REGIONALE OG LOKALE MÅL OG RETNINGSLINJER

St.meld. nr 16 (2004-2005) "Leve med kulturminner" er fulgt opp med en ny melding St.meld. 35 "Framtid med fotfeste" (2012-2013). Den nye meldingen omtaler justeringene i kulturminnepolitikken, som er viktige for at en skal nå de målene Stortinget har satt. Fredningspolitikken skal prioritere helhetlige kulturmiljø, og i større grad ta hensyn til de praktiske og økonomiske konsekvensene en fredning får for samfunnet. Meldingen er retningsgivende for kulturminneforvaltningen i Norge.

Handlingsplan for kulturminner i Sør-Trøndelag 2001-2005 (12) gikk ut i 2012, og det er igangsatt en planprosess med forventet vedtak i juni 2013. Handlingsplanen er fylkeskommunens plan for å sikre og bevare viktige kulturminner i Sør-Trøndelag, og har som målsetting å velge ut et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer i fylket, som i samarbeid med eierne kan sikres en fremtid både for oss og for kommende slekter. Utvalget skal vise ulike livsmåter og livbergingsstrategier, samt regionens sosiale, kulturelle og geografiske mangfold i et tidsperspektiv. Fokusområder er kulturarven som ressurs for identitet, attraktivitet og verdiskaping, skjøtsel og bruk av kulturarven samt formidling, kunnskap og kompetanse.

Det er ikke utarbeidet egen kulturminneplan for Ørland kommune.

3.3 PLANPROGRAMMETS KRAV

I henhold til planprogrammet, fastsatt av kommunene, skal følgende utredes:

Temaet omfatter følgende kulturminner og kulturmiljø innen planområdet:

- Automatisk fredede kulturminner (kulturminner eldre enn 1537)
- Nyere tids kulturminner

Det er kjente kulturminner innenfor planområdet og utenfor leirgjerdet. Messerschmidthangarer i nordområdet samt et område rundt disse inngår i Landsverneplanen for Forsvaret og er fredet gjennom forskrift.

Innenfor, og i umiddelbar nærhet til planområdet, ligger det fire kirkesteder fra middelalderen; Vik, Hårberg, Uthaug og Viklem. Et av dem er middelalderkirken Ørland kirke (Viklem) sør for Forsvarets eiendom. Viklem er et kulturmiljø med nasjonal verdi som omfatter både nyere tids og automatisk fredete kulturminner.

Det finnes en rekke automatisk freda kulturminner og nyere tids kulturminner utenfor Forsvarets område. Ifølge SKU (strategisk konsekvensutredning) er potensialet for funn av hittil ikke kjente automatisk freda kulturminner vurdert som stort.

Konsekvenser for kjente kulturminner innenfor og utenfor Forsvarets eiendom må utredes.

- *Influensområde for deltemaet skal defineres*
- *Oversikt over kjente kulturminner og kulturmiljøer med verdifastsetting skal vises på temakart. Det tas utgangspunkt i SKU, som suppleres med data fra Askeladden, SEFRAK og gjenstandsbasen.*
- *Konsekvenser for kjente kulturminner innenfor og utenfor Forsvarets eiendom (Plan- og influensområdet). Freda Messerschmidthangarer, Ørland kirke fra middelalder, samt andre automatisk freda kulturminner i området utredes spesielt.*
- *Mulig tap av kulturminner i rød sone vurderes.*
- *Potensialet for funn av hittil ikke kjente automatisk freda kulturminner inne på Forsvarets grunn og i forbindelse med forlengelse av rullebane og eventuelle nye adkomstveger må vurderes.*
- *Konsekvenser i anleggsperiode utredes*
- *Avbøtende tiltak*

Metode: Håndbok 140 og Riksantikvarens rettleider (rapport nr. 31-2003) om "Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar".

3.4 METODE OG DATAGRUNNLAG

Konsekvensutredningen er gjennomført i henhold til planprogrammet. Utredningen er en sammenfatning av de opplysninger det er offentlig tilgang på i forhold til kjente kulturminner og -miljø i plan- og influensområdet. Det er våren 2013 foretatt befarings i området. Sør-Trøndelag fylkeskommune har i løpet av sommeren 2013 gjennomført undersøkelser etter kulturminnelovens § 9 innenfor baseområdet. Undersøkelsene skal videreføres etter at vekstsesongen er avsluttet. Den siste delen av undersøkelsene vil foregå i hovedsak utenfor gjerdet, men også noe innenfor der forsvarsets eiendom blir berørt av tiltak. Alle nyregistreringer registrert til og med juli 2013 er så langt tatt inn og vurdert i temaetutredningen. Ved at § 9-undersøkelsene gjennomføres på et så tidlig stadium i planprosessen vil det ikke være nødvendig å vurdere potensialet for nye funn (iht planprogrammet).

Planområdet er inndelt i sju delområder (kulturmiljøer) som er vurdert hver for seg med hensyn til verdi, omfang (tiltakets virkning) og konsekvens. Det er utarbeidet temakart for hele strekningen som viser geografisk plassering av de sju kulturmiljøene, samt områdenes verdi.

Konsekvensutredningen er gjennomført i henhold til planprogrammet, og metodikk for vurdering av ikke prissatte konsekvenser beskrevet i Vegvesenets Håndbok 140. Retningslinjer i Riksantikvarens vegleder (rapport nr. 31-2003) om "Kulturminne og kulturmiljø i konsekvensutgreiingar" har vært veiledende i de vurderingene som er gjort.

Metodisk bygger konsekvensutredningen på Statens vegvesen håndbok 140 (Statens vegvesen 2006). Trinn 1 i en konsekvensutredning er kartlegging og karakteristikk av verdier, trinn 2 er omfangsvurdering og trinn 3 er konsekvensvurderingen.

3.5 KRITERIER FOR VERDI

Det første steget i konsekvensutredningen er å beskrive og vurdere områdets karaktertrekk og verdi for temaet. Verdien blir fastsatt langs en trinnløs skala som spenner fra liten til stor verdi (se eksempel under). Kriteriene for vurdering av et enkeltområdes verdi er basert på Statens vegvesen (2006), og er gjengitt i tabell 1.

Det første steget i konsekvensutredningen er å beskrive og vurdere områdets karaktertrekk og verdi innenfor temaet. Verdien blir fastsatt langs en trinnløs skala som spenner fra liten til stor verdi.

Type kulturmiljø	Liten verdi	Middels verdi	Stor verdi
Fornminner/samiske kulturminner (automatisk fredete)	- Vanlig enkeltobjekt ute av opprinnelig sammenheng	- Representative for epoken/funksjonen og inngår i en kontekst eller miljø med noe tidsdybde - Steder med tro/tradisjon.	- Sjelden eller spesielt godt eksempel på epoken/funksjonen og inngår i en svært viktig kontekst eller i et miljø med stor tidsdybde. - Spesielt viktige steder med tro/tradisjon
Kulturmiljø knyttet til primærnæringene (gardsmiljø/fiskebruk/småbruk og lignende)	- Miljøet ligger ikke i opprinnelig kontekst. - Bygningsmiljøet er vanlig eller inneholder bygninger som bryter med tun-formen - Inneholder bygninger av mindre kulturhistorisk/arkitektonisk verdi	- Miljøet ligger delvis i opprinnelig kontekst. - Helhetlig bygningsmiljø som er representativt for regionen, men ikke lenger vanlig og der tun-formen er intakt - Inneholder bygninger som har kulturhistorisk/arkitektonisk verdi	- Miljøet ligger i opprinnelig kontekst. - Bygningsmiljø som er sjelden eller er et særlig godt eksempel på epoken/funksjonen og der tun-formen er intakt - Inneholder bygninger med stor kulturhistorisk/arkitektonisk verdi
Kulturmiljø i tettbebygde områder (bymiljø, boligområder)	- Miljøet er vanlig eller er fragmentert. - Inneholder bygninger som har mindre kulturhistorisk verdi	- Helhetlig miljø som er representativt for epoken, men ikke lenger vanlig - Inneholder bygninger med arkitektoniske kvaliteter og/eller er av kulturhistorisk verdi	- Helhetlig miljø som er sjelden eller er et særlig godt eksempel på epoken/funksjonen - Inneholder bygninger med spesielt store arkitektoniske kvaliteter og/eller er av svært stor kulturhistorisk verdi
Tekniske og industrielle kulturmiljø og rester etter slike (industri, samferdsel)	- Miljøet er vanlig - Inneholder bygninger uten spesielle arkitektoniske kvaliteter	- Miljøet er representativt for epoken, men ikke lenger vanlig - Inneholder bygninger med arkitektoniske kvaliteter	- Miljøet er sjelden og et godt eksempel på epoken. - Inneholder bygninger med spesielt store arkitektoniske kvaliteter.
Andre kulturmiljø (miljø knyttet til enkeltbygninger, kirker, kulturlandskap, parker og lignende)	- Miljøet er vanlig og/eller fragmentert. - Bygninger uten spesielle kvaliteter - Vanlig kulturlandskap med endra topografi	- Miljø som er representativt for epoken, men ikke lenger vanlig - Bygninger/objekt med arkitektoniske/kunstneriske kvaliteter. - Vanlig kulturlandskap med noe endret topografi	- Miljø som er sjelden og/eller er et særlig godt eksempel på epoken. - Bygninger/objekt med svært høy arkitektonisk/kunstnerisk kvalitet. - Sjeldent/gammelt kulturlandskap.

Figur 6 Kriterier for verdisetting av kulturminner og kulturmiljø basert på Statens vegvesens håndbok 140.

Kulturminneloven gir en bred definisjon av hva som er kulturminner og kulturmiljø. Dette betyr at ikke alle kulturminner eller kulturmiljø kan eller skal vernes. I forvaltningen av kulturminner blir det lagt vekt på at mangfoldet av kulturmiljø og kulturminner skal tas vare på, og at et representativt utvalg skal prioriteres for vern. Det skal legges vekt på kulturhistoriske sammenhenger fremfor enkeltobjekt.

Grunnlaget for å verne kulturminner og kulturmiljø er at de har verdi som kilde til *kunnskap*, som grunnlag for *opplevelse* og som *ressurs for bruk*.

Kilde til kunnskapsformidling: Ved vurdering av et kulturminnes kunnskapsverdi skal representativitet, sammenheng/miljø, autenticitet og fysisk tilstand vurderes.

Grunnlag for opplevelse: Menneskene opplever kulturminner og kulturmiljø på hver sin måte. Opplevelsene henger blant annet sammen med kunnskap, holdninger, tilknytning til stedet, og hvilke sosiale eller etniske gruppe en hører til. Kulturminnene er med på å vise kontinuitet og endring i det fysiske miljøet og gir stedet karakter.

Bruksressurs: Mange kulturminner og kulturmiljø er i daglig bruk, og har slik sett verdi som bruksressurs i seg selv. I sammenheng med friluftsliv og turisme inngår kulturminnene som en del av opplevelsene, og kan dermed også ha en pedagogisk verdi. Kulturminnene er med andre ord en indirekte ressurs som gir grunnlag for næringsutvikling.

De ulike kriteriene tilknyttet vurderingen av kunnskaps- og opplevelsverdier kan ofte overlappe hverandre. Hvilke kriterium som det blir lagt mest vekt på, er derfor avhengig av de aktuelle kulturminnene eller kulturmiljøene. Kunnskapsverdiene blir vektlagt ved vurderinger av nasjonale interesser.

Verdivurderingen er holdt på et generelt nivå. Fornminner er automatisk fredet etter kulturminneloven, og har sammen med vedtaksfredete kulturminner per definisjon stor verdi.

3.6 KRITEIRER FOR OMFANG (PÅVIRKNING)

Del to består av å beskrive og vurdere type og konsekvens av omfang. Omfanget vurderes med utgangspunkt i kriteriene, og angis på en trinnløs skala fra stort positivt omfang til stort negativt omfang. Omfang er vurdering av hvilke endringer tiltaket antas å medføre for ulike enkeltområder eller miljøer. Omfang vurderes for de samme områder som er verdivurdert. Omfanget vurderes i forhold til 0-alternativet som er dagens situasjon inkludert forventede endringer langs eksisterende trasé i analyseperioden.

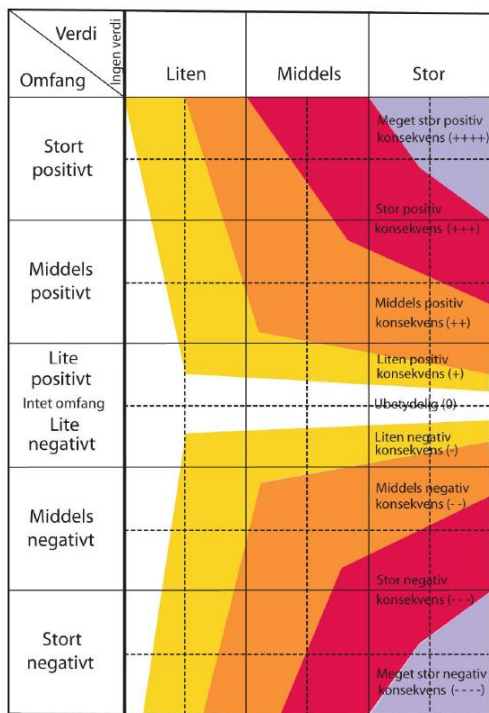
I vurderingene av omfang og konsekvens er også en vurdering av hvor sårbare kulturminnene er. Sårbarhet er et mål på kulturminnenes og kulturmiljøenes evne til å holde på grunnleggende og verdifulle egenskaper mot ulike typer påvirkning. Påvirkninger kan være direkte eller indirekte, reversible eller irreversible, og kan skyldes flere forhold, for eksempel fysiske tiltak, klimatiske forhold for forurensing, ødeleggelser forårsaket av bevisste og ubevisste handlinger hos folk. Kriterier for vurdering av omfang er gjengitt i tabellen under.

	Stort positivt omfang	Middels positivt omfang	Lite / intet positivt omfang	Middels negativt omfang	Stort negativt omfang
Kulturminner og miljøers endring og lesbarhet	Tiltaket vil i stor grad forbedre forholdene for kulturminner/-miljøer Tiltaket vil i stor grad øke den historiske lesbarheten.	Tiltaket vil bedre forholdene for kulturminner/-miljøer Tiltaket vil bedre den historiske lesbarheten.	Tiltaket vil stort sett ikke endre kulturminner/-miljøer Tiltaket vil stort sett ikke endre den historiske lesbarheten.	Tiltaket vil medføre at kulturminner/-miljøer blir skadet. Tiltaket vil redusere den historiske lesbarheten.	Tiltaket vil ødelegge kulturminner/-miljøer. Tiltaket vil ødelegge historiske lesbarheten.
Historisk sammenheng og struktur	Tiltaket vil i stor grad styrke den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil i stor grad forsterke historiske strukturer.	Tiltaket vil styrke den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil forsterke historiske strukturer.	Tiltaket vil stort sett ikke endre den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil stort sett ikke endre historiske strukturer.	Tiltaket vil svekke den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil redusere historiske strukturer.	Tiltaket vil bryte den historiske sammenhengen mellom kulturmiljøer og deres omgivelser. Tiltaket vil ødelegge historiske strukturer.

Figur 7 Kriterier for omfangsvurdering av tema kulturminner og kulturmiljø.

3.7 KRI TERIER FOR KONSEKVEN S

Del tre av konsekvensutredningen består av å kombinere verdien av området og omfanget av konsekvensene for å få den samlede konsekvensutredningen. Konsekvenser er de fordeler og ulemper et tiltak medfører i forhold til 0-alternativet. Den samlede konsekvensvurderingen vurderes langs en glidende skala fra svært negativ konsekvens til svært positiv konsekvens. Grunnlaget for å vurdere verdi og konsekvens framgår av *Figur 3*, mens *Figur 4* viser karakteristikk og fargekoder for samlet konsekvensvurdering.

Figur 8 Konsekvensvifte. Statens vegvesens håndbok 140.

Meget stor positiv konsekvens	++++
Stor / meget stor positiv konsekvens	+++ / ++++
Stor positiv konsekvens	+++
Middels / stor positiv konsekvens	++ / +++
Middels positiv konsekvens	++
Liten / middels positiv konsekvens	+ / ++
Liten positiv konsekvens	+
Ingen / liten positiv konsekvens	0 / +
Ubetydelig konsekvens	0
Ingen / liten negativ konsekvens	0 / -
Liten negativ konsekvens	-
Liten / middels negativ konsekvens	- / --
Middels negativ konsekvens	--
Middels / stor negativ konsekvens	-- / ---
Stor negativ konsekvens	---
Stor / meget stor negativ konsekvens	--- / ----
Meget stor negativ konsekvens	----
Ikke relevant / det kartlagte området blir ikke berørt	

Figur 9 Karakteristikk og fargekoder for konsekvens. Statens vegvesens håndbok 140.

3.8 TILTAKS - OG INFLUENSOMRÅDE

Tiltaksområdet (planområdet) består av alle områder som blir direkte påvirket av arealbeslag av den planlagte utbyggingen, dvs. bebygd grunn, voller, nye veger, forlengelser av rullebaner og taksebaner inklusive fyllinger/skuldre/ sideareal/ kryss samt nødvendige anleggsveger, riggplasser og massedeponi.

Influensområder er områder der en venter at kulturminner og kulturhistoriske verdier kan bli påvirket av tiltakene. Influensområdet utgjør det området som vil bli berørt av tiltaket utenfor planområdet. Med berørt menes her direkte inngrep i kulturminner og/eller visuell påvirkning/ endring som i vesentlig grad påvirker forståelsen og opplevelsen av kulturminner, tiltakets lokalisering og utforming, visuelle sammenhenger, vegetasjon og landskap. For å kunne se helheten i den kulturhistoriske utviklingen og i bevarte kulturmiljø i en større sammenheng er disse områdene omtalt. I denne utredningen omfatter influensområdet i hovedsak arealer knyttet til risikosoner for støypåvirkning.

Plan- og influensområde omfatter store deler av Ørland kommune, og er delt inn i sju ulike delområder (kulturmiljøer). Kulturmiljøene er vist på temakart for kulturminner og kulturmiljø. Alle kulturminner som er beskrevet i denne temarapporten er også vist på temakartet med kode. A-nr er kulturminner registrert i Riksantikvarens kulturminnebase Askeladden, og S-nr er fra SEFRAK-registeret. Omfanget av kartfestede og beskrevne kulturminner og kulturmiljøer er vurdert ut fra det som anses som planområdets influensområde.

3.9 DAGENS SITUASJON PÅ ØRLANDET

Ørland Hovedflystasjon ligger på en morenerygg som skråner svakt fra kote 12 mot Uthaugveien, og vestover mot Grandefjæra. Ryggen som faller noe bråere mot øst utgjør en kant i landskapet som markerer grensen mot de lavereliggende partiene mot sjøen og Brekstad. Inne på flystasjonene varierer høydene fra ca kote 10 i øst til kote 5 i nordvest. Landskapet fremstår som meget flatt og bebyggelsen lav, spesielt på grunn av de store avstandene. Det finnes en liten høyde i sørøst, nær Viklem kirke.

Ørland er en landbrukskommune. Flystasjonen er omringet av landbruk, og innenfor dagens flyplassområde er 3.400 daa leid ut til korn- og grovfôrproduksjon. Det er fem grupperinger med til sammen 11 brukere som leier denne jorda. Leieperioden er 10 år. Høsting, såing og jordarbeiding er styrt av Forsvarets virksomhet, dvs at leietakerne ikke har fri tilgang til arealene.

Flybasen er omgitt av fylkesveger på alle kanter. Trafikken på fylkesvegene anses som relativt lav og kapasiteten er god. Hovedadkomsten til flybasen er fra Fv 245 gjennom Hovedporten. I tillegg benyttes i dag porter i nordøst og i sør. Langs Fv 245 i øst er det etablert gang- og sykkelveg fra Brekstad sentrum til Hårberg skole og Hovedporten. Arbeid med reguleringsplan for resten av strekningen opp mot Uthaug, ca 4 km, ble inkludert i varsel om oppstart av Kampflybasen, og det er igangsatt et parallelt, men uavhengig, planarbeid for denne.

Inne på flyplassområdet er det lite igjen av den tidligere landbruksbebyggelsen. Det er flere bygninger og elementer gjenværende fra krigen og tyskernes byggverk både inne på flyplassområdet og utenfor. Bebyggelsen på flyplassen er oppført i perioden fra krigen og frem til i dag. På Forsvarets eiendom inngår åtte Messerschmidthangarer i nordområdet i Landsverneplan for Forsvaret som er fredet etter kulturminnelovens (kml) § 22a (forskriftsfredning). Flyplassen er omgitt av et kulturlandskap bestående av tradisjonelle gårdsbruk med firkanttun og omkringliggende jordbruksmark. Gårdsbrukene har utspring fra jorddelingen på slutten av 1700-tallet og frem til begynnelsen av 1900-tallet. De fleste av brukene er i bruk og bygningsmassen i god stand. En del nyere ombygginger, nybygg og moderniseringer er gjennomført. Rundt tettstedene Brekstad og Uthaug ligger mindre boligfelt med etterkrigsboliger.

Når det gjelder grunnforhold kan det generelt påregnes at grunnen på og rundt flystasjonsområdet består av et lag med 0,3-2,0 m mektighet av torv, matjord, sand og fyllmasser over fast til meget fast leire. Det er ved gravearbeider påtruffet lokale lommer av bløt leire. Sannsynligvis er omfanget og utbredelsen begrenset. Dybden til berg antas å variere over korte avstander, mellom 5-20 meter, men større dybder må påregnes.

Grunnvannstanden antas å være 0-1 m under terreng for store deler av området. Utdrenering av overvann og grunnvann er krevende på grunn ugunstige fallforhold ut av området.

4 GENERELL BESKRIVELSE OG VERDIVURDERING

4.1 KULTURHISTORISK UTVIKLING

Eldre steinalder (11 000-4000 f.Kr.)

Rundt 20.000 år tilbake nådde isen sin største utbredelse. De nordlige deler av dagens Europa lå nediset med en isbre som på sitt tykkeste var over 3 kilometer. Etter hvert som det kom et mildere klima, begynte isen å smelte og trekke seg tilbake. Ytterkysten ble isfri en gang mellom 15 500 og 14 000 år tilbake, og store deler av Sør-Fosen ble da tørt land. Etter hvert som isen smeltet, økte også vannstanden i havet med sjø- og landheving som følger. De første menneskene fulgte reinen, den viktigste næringskilden, etter hvert som isen trakk seg tilbake.

I ca år 9400 sto havflaten langt over dagens nivå i de nordligste områdene på Fosen. Ørlandet lå da under havflaten, og bare de aller østligste delene av dagens Ørland var tørt land sammen med høyeste topp på Storfosna. Begge disse områdene var den gang øyer.

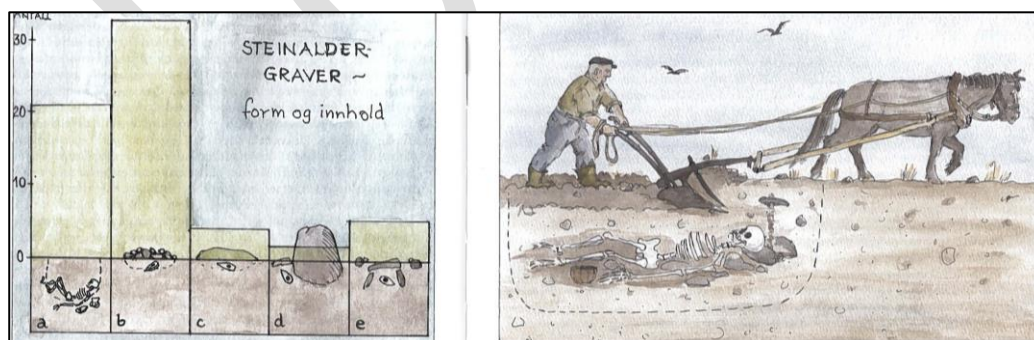
De første spor en kjenner etter folk i Fosen er trolig ca 11 000 år gamle, og er fra den kulturrepoken som kalles Fosnakulturen. Fosnafolket var trolig nomader som tilbrakte somrene i fjellet på jakt etter villrein, og om vinteren ved kysten der de levde av det havet og naturen ga. Trøndelagskysten har trolig mange spor fra eldre steinalder, men kun et fåtall er så langt registrert.

De mest omfattende funnene fra denne perioden er alle oppholdsstedene med flere funksjoner fra vanlige boplasser av ulik størrelse, til plasser for korttidsopphold og steder for mer spesielle aktiviteter. Til boplassgruppen hører også rester etter teltringer som har holdt skinnteltet på plass, huleboplasser og hellere samt gjenstandsfunn som redskap, avfall fra redskapslaging og ildsteder.

Det er ikke gjort funn fra eldre steinalder på Ørlandet, men i nabokommunen Bjugn er det funnet en boplass på Klakken, 80 meter over havet, som trolig stammer fra Fosnafolket.

Yngre steinalder (4000-1800 f.Kr.)

I yngre steinalder ble klimaet gunstigere, tørt og varmt, og fangstkulturen holdt frem til i bronsealder/jernalderen. Det arkeologiske materialet viser en stor økning i funnmengde for denne tiden. Bosetningsområdene og ikke minst jakt og fangstområdene har blitt vesentlig utvidet, og nye redskap og arbeidsmåter har kommet inn og ført til endringer i dagliglivet. Fra å være en hovednæringskilde, ble jakt og fangst etter hvert mer og mer et tillegg til jordbruksnæringen. Overgangen til jordbruket førte til at folk ble mer bofaste. Dette viser bein- og knokkelfunn av husdyr som ku, sau og svin på fangststasjoner i huler og hellere. Avtrykk av korn i kokekar forteller om åkerbruk. Flintsaker som må være forarbeidet i Danmark eller Sør-Sverige tyder på at også handel fikk en økende betydning i løpet av yngre steinalder.

Figur 10 Graver fra yngre steinalder. Skisse av Kari Støren Binns. Kilde: Fosens historie.

Sammen med kunnskapen om jordbruket kom det en rekke nye gjenstandstyper som keramikk, slipte flintøkser og stridsøkser. Den nye kunnskapen om husdyrhold og korndyrking omformet den gamle fangstkulturen i løpet av noen få generasjoner. Mens eldre steinalder var preget av flint som råstoff, var yngre steinalder og til dels bronsealderen, dominert av skiferkulturen. Lokale bergarter ble mer tatt i bruk, og da særlig skiferen som var lett å tilvirke.

De mest omfattende funnene fra perioden er basisboplasser og mer periodiske oppholdsplasser, huler og hellere og bergkunst. På Fosen er det særlig åtte-ni områder som skiller seg ut som basisboplasser der jordbruksaktiviteter har hatt et fotfeste, deriblant Austråttområdet nordøst for Brekstad. Her er gjort en rekke funn under dyrkningsarbeid som vitner at det ble arbeidet med jorden i yngre steinalder. Dette er gjenstandsfunn som sigd av flint, steinkølle med skaftehull, en hakke samt ulike øksetyper. Det er også gjort bosetningsfunn fra yngre steinalderen i Vik og på Gartkviga, Garten.

Innenfor Fosen området kjenner man til 11 lokaliteter med bergkunst, samtlige knyttet til veidekunsten. Ingen av disse ligger på Ørlandet. I tillegg er det funnsteder med gjenstandsfunn. Funnfordelingskart viser en konsentrasjon av bosetning bl.a. på Ørlandet. En generell tendens synes å være at lokaliteter der også jordbruket har fått innpass ligger mer samlet enn lokaliteter der det kun er funnet jakt- og fangstgjenstander.

Religion og kultiske handlinger fikk en mer dominerende plass i yngre steinalder. I Fosen er det gjort ca 75 offer- eller gravfunn. Austrått er et område som må ha vært sentral for offerhandlinger i denne perioden. Her er funnet offerfunn som tre flintdolker, en tverregget øks, et hengesmykke av skifer og en nevertine. Steinaldergravene var sjelden synlige på overflaten, men kunne være markert med små røyser, hauger eller steinsettinger.

Bronsealder (1800-500 f.Kr.)

Bronsealderen i Norge er satt til ca 1800 f.Kr. til ca 500 f.Kr. Flintøkser, dolker og sigder fra de danske øyer ble erstattet med økser og smykker laget av metall. I Norge er det generelt funnet relativt få gjenstandsfunn som kan knyttes til denne perioden, med unntak av bygdene rundt Trondheimsfjorden, Rogaland og området rundt Oslofjorden. De vanligste funnene fra bronsealderen er flintdolker. Disse finnes sporadisk nord for Møre og Romsdal. Disse er funnet ved kysten, og anses som en utløper fra en større konsentrasjon på Nordmøre. I Fosen er det kjente bronsefunn på Ørland gjennom tre holkøksfunn.

Med bronsealderen vokste det mer frem lagdelte samfunn. Skillet gikk mellom de som hadde tilgang til bronse og gull, og de som ikke hadde. Dette er et mønster man også møter i Trøndelag. På denne tiden ble det vanlig med rikt utstyrte graver, først og fremst våpen og særlig sverd. Også på Fosen er det funnet våpen, men bare økser brukt for å markere eierens makt og status.

Tidlig i bronsealderen ble de første gravmonumentene konstruert. Gravene besto av hauger av stein, gravrøyser, plassert på toppen av nes, holmer og bergrydder, godt synlige over store avstander. På Uthaug er det funnet en slik røys. Kildemateriale peker i retning av at det i Fosen i bronsealderen eksisterte to hovedområder med en bofast jordbrukende befolkning. Det viktigste området ser ut til å ha vært Ørland med tilstøtende grender i Bjugn og i Stadsbygd i Rissa der folk hadde noen få og små åkerlapper og i stor grad baserte sitt hushold på storfe, sau og geit. På kysten ble det fortsatt drevet fiske og fangst. Disse to bygdene var trolig selvforsynte, men at de drev byttehandel for å få flint, og bronse til større redskaper, smykker og våpen. Bronsealderens Fosninger hadde god kontakt med verden utenfor bygda gjennom båttrafikk nord- og sørover langs kysten eller ut og inn Trondheimsfjorden. Ørland og Stadsbygd strategiske plassering bidro til stor velstand.

Jernalder (500 f.Kr.-1030 e.Kr.)

Rundt år 500 f.Kr. ble jern tatt i bruk som bruksmetall, og perioden fra 500 f.Kr. til 1030 e.Kr. blir kalt jernalderen. Gjennom romerne fikk nordmenn tilgang til de tekniske fremskrittene, og med jernvinnen ble det nye metallet allment tilgjengelig i Norge. I tiden etter Kristi fødsel tok den romerske ekspansjonen over, og impulser fra det mektige Romerriket nådde Norge for fullt på 200 - 300-tallet e.Kr. Da fikk folk rikelig tilgang på jern og lagde våpen og redskaper inspirert av romerske former. I denne tiden var det gode vilkår for å drive med jernfremstilling. Der sumpmark og myrer hadde bredt seg etter klimaskiftet, var det myrmalm å finne.

På denne tiden ble gravene rikere igjen, og det er gjerne snakk om graver med skjelett. Gravskikken speiler endringer av religiøse tanker og bruksmåter. I jernalderen oppsto en nær sammenheng mellom fast gårdsbosetning og gravhauger. De gårdene som har flest gravhauger er blant de eldste. Mange ble gravlagt nær husene. Gravhauger i utmarka eller langt borte fra tunene på gården, vitner om forsvunne gårder, eller gårder som har blitt lagt under andre. Slike gravhauger og gravrøyser, med unntak av åsrøyser, hører alle til århundrene etter Kristi fødsel, og de gikk

av bruk omkring år 1000 e.Kr. da kristendommen begynte å få alminnelig utbredelse. Gravene inneholder både brente og ubrente begravelser, og har varierende størrelse.

Det finnes få funn fra de første 4-500 årene av eldre jernalder. Årsaken var gravskikken der de døde ble brent og gravlagt under flatmark uten synlig haug eller røys. Funnmangelen kan også skyldes klimaskifte som skapte enklere levekår. Ut over i perioden ble de ulike samfunn mer stabile og kulturskapende, der bofaste jordbrukende folk i generasjoner skapte grender og bygder.

På Fosen holdt gravlegging av døde under røysen og på holmer og åsrygger med tilknytning til leia seg gjennom det meste av eldre jernalder. På denne tiden begynte man også med begravelser hjemme på gårdene. Flere av gravrøysene i Fosen kan derfor inngå i gårdsgravfelt selv om de ligger nært sjøen. Skikken med å gravlegge de døde på gården ble ført videre helt opp i vikingtid, men jordhauger erstattet etter hvert røysene.

Ørland er et område som peker seg ut. Med den strategiske plasseringen Ørland har mellom Trondheimsfjorden og kystleia var det trolig høvdinger som kontrollerte ferdselen, og som sto bak byggingen av røysene på Valseidet i Bjugn. I området rundt Ørland Flystasjon finnes en rekke gravhauger og gravrøysen fra jernalderen, både enkeltvis og i felt. Den største gravhaugen er Viklemhaugen, en rundhaug beliggende ved Viklem kirke datert til yngre jernalder. Det er i tillegg funnet løse gjenstander på Austrått, Hovde og Borgklinten. Generelt er det kjent mange gjenstandsfunn fra jernalder på gårdene Grande, Røyne, Vik, Hårberg, Viklem og Uthaug.

I yngre jernalder (600-1000 e.Kr.) holdt veksten og ekspansjonen fra eldre jernalder frem, og for mange bygder ble denne tidsperioden en storstilt rydningstid. Den viktigste årsaken til det var jernvinna som gjorde jernet til allemannseie. Funnene fra tidsperioden er svært tilfeldig.

Utgravninger av flere langhus på Reksterberget på Hovde bekrefter at Ørland må ha vært et regionsenter allerede i jernalderen. Et av langhusene har en spesiell bygningsstruktur som tyder på at det kan ha tjent et spesielt formål, som for eksempel hoff, tollbod eller tingsted.

Folkevandringstiden (ca 200-400 e.Kr.) var en tid preget av mye uro, og ulike stammer og folk vandret over store områder. På mange bergknauser i Trøndelag ble det på denne tiden anlagt enkle forsvarsverker. Nyere undersøkelser viser at de første bygdeborgene ble tatt i bruk allerede mot slutten av bronsealderen, omtrent samtidig med tilsvarende anlegg ute i Europa. Andre var i bruk så seint som i vikingtiden, men de fleste ser ut til å ha vært i bruk i romertid og folkevandringstid.

Ørland har fra gammelt av, sammen med Agdenes og Rissa, vært sentrale for å sikre innseilingen til Trondheimsfjorden. Med sin beliggenhet ved fjordens munning må Ørlandet ha vært et egnet sted for forsvar, maktutøvelse og kontroll av handelsvirksomhet. En bygdeborg fra folkevandringstiden (ca. år 500 e.Kr.) viser at Ørland har hatt en viktig strategisk lokalisering.

I **merovingertiden (ca 600-800 e.Kr.)** foregikk det en kraftig utvidelse av de faste bosetningsområdene og en fortetting av bosetningen. Bedre verktøy tilsa mer effektiv drift, og nye gårder kunne tas opp der det før hadde vært slåtteland, enger, beiteskog og lauvfellingsfelter. Det var særlig barn fra hovedbruket som bygde nye tun på steder som var underlagt hovedbruket.

Vikingtiden (ca 800-1000 e.Kr.) er preget av nyskaping og omveltninger innenfor samfunnslivet. Folketallet økte og ga støtet til nyrødning av gårder, og en utstrakt oppdeling av de eldre ættegårdene. Bakgrunnen for utviklingen var en voksende velstand innenfor det norske bondesamfunnet. Bedre og tørrere værslag var en viktig årsak til denne velstanden.

Omtrent midt i vikingtid ble grunnlaget for den norske staten lagt, og rundt 1000 år ble kristendommen innført i Norge og gravskikken endret seg. Vikingtidsgraver finnes spredt over hele Fosen, som regel ikke mer enn en per gård. Ørland fremstår som den rikeste vikingtidsbygda i Fosen. Funnene kommer fra store deler av kommunen, både på fastlandet og øyene. Det er enkelte gårder som skiller seg ut. Disse er Grande, Uthaug, og Vik, og i mindre grad Opphaug og Hovde. Her er det funnet rike gravfunn som vitner om at de ledende bønder på Ørlandet hadde kontakter med utlandet. Spesielt for Ørlandet er et høyt antall kvinnegraver. De fleste kvinnegravene ble anlagt uten haug på toppen av terrasserygger, ofte med utsikt ut mot sjøen.

Middelalder (1030-1537 e.Kr.)

Innføringen av kristendommen markerte overgangen til en ny tidsepoke, middelalderen. Den indre veksten i vikingtiden fortsatte inn i kristen tid. Gjennom hele middelalderen var det tekniske nivået i jordbruket svakt og produktiviteten liten. Bosetningen spredte seg utover det som i dag er dyrka mark i bygdene. I tillegg til korndyrking og husdyrhold, benyttet man seg også av resursene skogen og myrene kunne tilby. Skogen gav viktige produkter som tømmer til hus og bygningsmateriale til båter, og man brukte skogen til produksjon av kull til utvinning av jern fra myrmalm og for å vinne ut tjære.

Samfunnsutviklingen i høymiddelalderen kjennetegnes ved en sterk vekst i offentlig organisasjon og myndighet. Det ble til eksempel direkte konsekvenser for folket i Fosen at det i 1152/53 ble opprettet et bispesete i Norge med Nidaros som residensby. Med sin sterke organisasjon ble kirken en maktfaktor på nesten alle arenaer. I andre halvdel av 1100-tallet utviklet også kongedømmet seg til en riksdekkende organisasjon, og Norge står frem som en stat. Gjennom den nye kirke- og statsmakten fikk folk skrevne lover å forholde seg til, samtidig som rettsutøvelsen ble bedre. Baksiden var økte skatter og avgifter. I kristendommens kjølvann fulgte en utstrakt byggevirksomhet knyttet til oppføring av kirker og klostre. Den katolske kirken hadde stor økonomisk og åndelig makt og innflytelse. I middelalderen var Ørland senter for et stort kystdistrikt, med Skriver og Fut. Fogderiet rakk fra Hemne til Osen, med øyene utenfor.

Fosens gode fiskemuligheter skapte handel, og Nidaros var det viktigste stedet for avsetning. Nidaros fungerte som en omlastingsplass for eksport av fisk og andre varer. Erkebispesetet og andre geistlige institusjoner engasjerte seg i handel i England og øyene i vest, deriblant Island. Kjøpmennene i Fosen var sterkt knyttet til Trondheim, en del hadde trolig egne bygårder der. Munningen av Trondheimsfjorden var et kommunikasjonsmessig knutepunkt i middelalderen, med handelstrafikk både til øyene i vest og via markedet i Levanger til Jemtland og Sverige.

Før Norge ble samlet til et rike må det ha eksistert lokale høvdinger og småkonger i Fosen og i Trøndelag. Denne høvdingmakten ser ut til å være knyttet til gårder som har skilt seg ut ved beliggenhet, bonitet og areal. De beste jordbruksområdene i Fosen var i Rissa og på Ørlandet. Her lå også de mest kjente høvdingsetene gjennom gårdene Rein og Austrått. Disse ble brukt av kongemakten til å knytte til seg lojale folk. Snorre underbygger dette. I perioden fra erkesetet ble opprettet i Nidaros i 1152 til Svartedauden i 1349 mottok den katolske kirken et enormt jordegods. Brorparten av eiendommene kom fra de øvre samfunnslag som besatte de viktigste posisjoner i samfunnet på geistlig og verdslig hold.

Navnet Fosen har i 500 år vært kjent som administrasjons- og områdenavn. Fosen var opprinnelig et øynavn og gårdsnavn, i dag kjent som Storfosna. Navnet kommer av verbet *å skjule*, og sikter til øyene med gode havner der folk søkte ly for været eller skjul for fiender. Mye tyder på at navnet har blitt til i hundreårene før vikingtiden (800-1000 e.Kr.)

På Fosen var det flere lokale maktsentra knyttet til offentlig administrasjon, jordeiendom eller andre økonomiske interesser, her i blant Storfosna og Austrått på Ørlandet. Steinkirken fra først på 1200-tallet på Austrått var nok ikke sognekirke. Kirken ble senere ombygget til gårdsanlegg, men kirkerommet ble beholdt. Austrått var et maktsenter ikke minst på grunn av at eierne av Austrått samtidig eide jordegods både i nærheten og spredt utover i landet.

I perioden 1150-1250 var den en boom for kirkebygging i Norge. Fosen fikk også sin del av denne, og 11 kirker var jordeiere i slutten av katolsk tid. Eldste belegg for at det var steinkirke på prestegården Viklem er 1342. Gerhard Schøning skrev på 1700-tallet at man på Vik kunne se tomten av en gammel trekirke. Dette kan trolig settes i sammenheng med at det på nabogården Hårberg er funnet syv vest-østorienterte skjeletter, sannsynligvis spor av en gammel kirkegård med kristne begravelser. Et sagn indikerer at kirken ble flyttet fra Vik til Viklem.

Frem til Svartedauden i 1349 var det en jevn befolkningsvekst og ekspansjon av gårdene landet rundt. Høsten 1349 kom Svartedauden, og nærmere 2/3 deler av det norske folk strøk med. Vel halvparten av de gårdene i Fosen som var i drift midt på 1300-tallet, var uten folk først på 1500-tallet. Ørland var en av kommunene med minst tap, 21 %. Først på 1500-tallet begynte det å gå oppover igjen, og ikke før et stykke ut på 1600-tallet var folketallet oppe på samme nivå som før pesten. Alle de store jordeierne hadde mistet mange av bygselsbøndene sine, og Svartedauden førte til en økonomisk katastrofe for jordeierne. Hele grender og bygder ble helt eller delvis lagt øde. En del av ødegårdene ble

tatt opp igjen, i tillegg til at nye gårder ble tatt opp og etablering av husmannsplasser gav livsgrunnlag for en stadig økende befolkning. Manntallet fra 1520 viste at det var de største og mest sentrale gårdene som tålte krisen best, og de folkene som var igjen tok de beste gårdene. Slik sett er ikke ødegårdene først og fremst spor etter pesten sine herjinger. Det dreier seg like mye om flytting inn til "sentrum". Folk trengte ikke holde på tungdrevne gårder i yttergrendene når det ble ledige gårder i de mest sentrale og ettertraktete delene av bosetningsområdet. På Ørlandet lå bare tre av de 22 høymiddelaldergårdene øde først på 1500-tallet. Det var Flatneset, Ryggen og Døsvika. Ved siden av at her var gode jordbruksområder, kan en grunn til at Ørland slapp unna fra virkningene av krisene være at Austrått hadde store jordeierinteresser her, og dessuten var lokalkirkelig jordegods som både kirke og prest ville ha inntekter av.

Hovedperiode	Underperiode	14C-år før nåtid (BP)	Kalenderår
Eldre steinalder (mesolitikum)	Tidligmesolitikum	10000-9000 BP	9200-8100 f. Kr.
	Mellommolitikum	9000-7500 BP	7500-6400 f. Kr.
	Senmesolitikum	7500-5200 BP	6400-4000 f. Kr.
Yngre steinalder (neolitikum)	Tidligneolitikum	5200-4700 BP	4000-3300 f. Kr.
	Mellomneolitikum A	4700-4100 BP	3300-2600 f. Kr.
	Mellomneolitikum B	4100-3800 BP	2600-2300 f. Kr.
	Senneolitikum	3800-3500 BP	2300-1800 f. Kr.
Eldre bronsealder	Periode I-III	3500-2900 BP	1800-1200 f. Kr.
Yngre bronsealder	Periode IV-VI	2900-2440 BP	1200-500 f. Kr.
Eldre jernalder	Førromersk jernalder	2440-2010 BP	500-0 f. Kr.
	Romertid (eldre/ynge)	2010-1680 BP	0-400 e. Kr.
	Folkevandringstid	1680-1500 BP	400-570 e. Kr.
Yngre jernalder	Merovingertid	1500-1210 BP	570-793 e. Kr.
	Vikingtid	1210-1000 BP	793-1030 e. Kr.
Middelalder	Tidlig middelalder		Ca. 1030-1200 e. Kr.
	Høymiddelalder		Ca. 1200-1400 e. Kr.
	Senmiddelalder		Ca. 1400-1536 e. Kr.
Nyere tid	Etterreformatorisk tid		Yngre enn 1536 e. Kr.

Figur 11 Oversikt over periodeinndeling brukt i rapporten (etter Bergsvik 2002).

Gårder med navn som ender på *vin*, *-heim*, *-stad*, *-set* og *-land* utgjør middelaldergårdene i Fosen, i tillegg navn som peker tilbake på norrøn mytologi. Disse gårdene preger også dagens bosetningsbilde. Følgende gårder på Ørland hadde bosetning i 1520: Kråkvåg, Storfosna, Garten, Grande, Hovde, Brekstad, Viklem, Hårberg, Vik, Røyne, Uthaug, Utstrand, Innstrand, Berg, Hov, Opphaug, Røstad, Austrått og Balsnes. De resterende gårder Flatnes, Ryggen og Døsvika var på denne tiden folketomme. Ved inngangen til middelalderen var det beste åkerarealet ved sjøen tatt i bruk.

Nyere tid (1536 e.Kr. -)

Reformasjonen i 1536 førte til at en flere hundre år gammel katolsk tradisjon ble brutt. Den norske kirken mistet selvstendigheten, og fordanskningen tok til. Starten på oppryddingen og veksten etter pesten falt noenlunde sammen med de store hendelsene på rikspan. Akkurat når oppsvinget startet vet man ikke. Folketallet i Ørland lå stabilt på 324 personer fra 1520 til 1559. I 1664 var det økt til 433 personer, og i 1701 til 600 personer. For hele tidsrommet økte det samlede folketallet i Fosenbygdene noe mindre enn gjennomsnittet for både landet og Trøndelag. Mellom 1520 og 1723 ble det ryddet 375 gårder i Fosen, minst i kyststrøkene og mest i de indre strøkene. Mange av disse gårdene var gamle ødegårder fra middelalderen som ble tatt i bruk igjen. På Ørlandet var det mindre aktivitet. Her lå de store

gårdene tilsynelatende uendret og upåvirket av nedgangstidene. Etter hvert endret ekspansjonen seg gjennom en økende interesse for jordvegen i områdene ute ved havet utover 1600-tallet.

Frem til 1590 er det oppryddingen av ødegårder som gir den store økningen i tallet på brukere. Nye små, avsides og skrinne marginalgårder (1600-tallsrydningene) tyder på et hardt befolkningspress, og de gamle gårdene ble delt opp i flere bruk. Det er i de ytre områdene en finner mest bruksdeling, det var her presset på ressursene var størst.

Det vekslende folketallet og behovet for flere boplasser og mer mat var årsaken til at strandsitterene etablerte seg og husmannssystemet utviklet seg. De første strandsitterene og husmenn kom til på 1600-tallet. En husmann fikk lov av gårdbrukeren til å slå seg ned på gården, drive et lite stykke jord for seg selv og betale for dette til gårdbrukeren enten med penger eller arbeid. En strandsitter leide ikke grunn av gårdbrukeren, men av jordeieren og betalte grunnleie til eier. Strandsitteren hadde hus og heim, åker og eng, og i utgangspunktet hadde han ikke plikter ovenfor gårdbrukeren. Etter hvert som bøndene ble selveiere, ble den grunnleggende forskjellen mellom strandsitteren og husmannen visket bort. På 1800-tallet var betegnelsen strandsitter forstått som husmann uten jord.

Husmannsplassene lå gjerne i utkanten av gårdens kjerneområde, i randsonen mot skogen eller på marginale jordbruksområder i skogen, ved fjordene eller langs vegene. Ved siden av plassens mulige inntekt og pliktarbeidet på gården, var muligheten for arbeid i skogen eller på sjøen viktige lokaliseringsfaktorer. Ørland var en av bygdene i Fosen med flest husmenn.

Næringslivet i Fosen på 1500-1600-tallet omfattet først og fremst jordbruk og husdyrhold, men folket greide seg ikke med det som jorda og dyrene ga. Fiske utgjorde dermed et viktig supplement til livsoppholdet. Ørlendingene flest har i generasjoner livnært seg som kystbønder, med veksling mellom jordbruk, heimefiske og fjernere fiskebanker. Alle bygdene i Fosen var mer eller mindre knyttet til sjøen, og for alle fosninger var det viktig å høste av det som sjøen og havet kunne gi.

Ved år 1500 eide den gamle norske adelsslekta Rømer Austrått med jordegods. Da Inger Ottesdotter Rømer i 1494 giftet seg med ridderen Niels Henrikson Gyldenløve, fikk to rivaliserende slektsgreiner hånd om Austrått. Både Inger og Niels arvet store jordeiendommer andre steder i Norge, men ble boende på Austrått. Niels Henrikson Gyldenløve var den siste rikshovmester, og hadde det formelle ansvaret for kongens finanser her til lands. Niels var medlem av det norske riksrådet og sterkt involvert i den politiske maktkampen mellom kong Christian 2. og onkelen hertug Fredrik (senere kong Fredrik 1). Senhøstes 1523 døde Niels, og enken Inger Ottesdatter overtok len og jordegods. Som kvinne kunne hun ikke oppnå de samme politiske posisjonene som mannen, men sto ikke mye tilbake for han som samler av jordegods og rikdom eller som deltaker i politisk intrigespill. Niels og Inger fikk fem døtre som alle ble gift med danske adelsmenn. Alle svigersønnene ble maktpersoner i Norge. Datteren Lucie Nielsdatter var den som førte slekten videre på Austrått. Hun ble gift med Jens Bjelke fra Skåne. I 1552 overdro fru Inger gården til Lucie og Jens. Deres sønn Åge førte gården videre, hans sønn Jens etter dette, og Ove Bjelke etter dette igjen. Siste eier av Austrått var oberst Christian Fredrik von Marschalck, sønn av Ove Bjelke sin søster. I 1716 gikk han konkurs, og i 1720 ble Austrått solgt på auksjon. Med det var adelsfolkene sin tid på Austrått over, slik adelens makt i Norge var det.

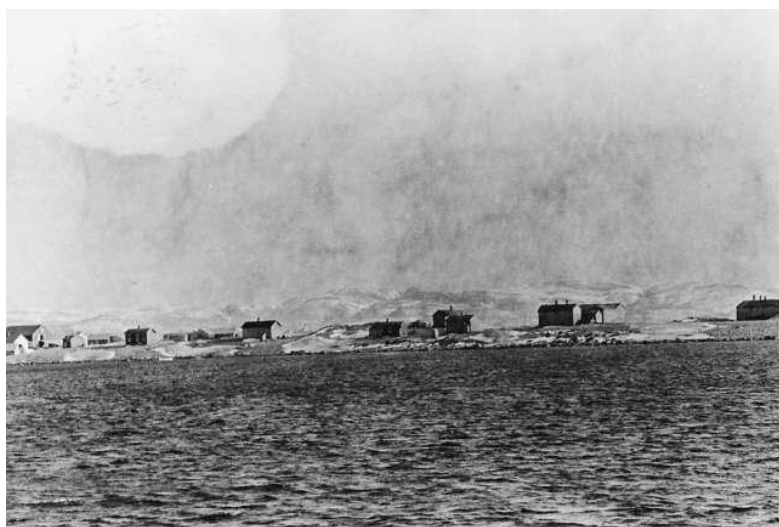
I tillegg til Austrått var det tre adelige setegårder til i Fosen, alle tilknyttet Bjelkeslekten; Storfosna, Tønne på nordsiden av Bjugn fjorden og Holla i Hemne.

1850-årene ga et markert skifte i jordbruksnæringen. Bygdesamfunnet bestod av en rekke småsamfunn der gårdsbruket utgjorde kjernen. Frem mot århundreskiftet ble jordbruket omlagt, og nye redskap, dyrkingsmåter og driftsformer effektiviserte jordbruket og økte produktiviteten. Andre viktige samfunnsendringer i denne tiden var utbyggingen av kommunikasjonsmidler, industrialisering og byvekst.

Ørlandsbøndene var opprinnelig leilendinger og husmenn under Austrått, Storfosen og lokalkirkelige gods, delvis også under erkebispesetet og kongen, dvs. under jordeierne. I 1770-årene hadde de fleste leilendinger og husmenn brukbare arealer. De første innmarksjordskiftene på Ørlandet inntraff i forbindelse med overgangen til bondeselveie på slutten av 1700-tallet. Omkring 1800-tallet solgte eierne av Austrått og Storfosen flere og flere av sine bruk på grunn av økonomiske vanskeligheter, og leilendingene fikk etter hvert kjøpe brukene sine. Overgangen til selveie skjedde relativt sent på Ørlandet, dvs. i perioden 1764 til 1908. Det var befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende gårddeling og økte teigblanding, som tvang frem nye holdninger til utskifting av innmark

og utmark. Utskiftningene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet. Gårddelingen i eldre tid førte ofte til at jordvegene ble liggende i teigblandinger mellom brukene. I 1821 og 1857 kom lover som regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskiftning, der hensikten var å samle bruksenhetene.

Som selveiende fikk Ørlands bønder også nyte godt av fiskeprivilegiene som forordningene av 1792 og 1799 ga dem med hensyn til sildefiske med not i Bjugn- og Stjørnfjorden. Fiskeprivilegiene ble opphevet ved lov 1842. I årene før 1820 var fiskeriene avtagende, og det ble større fokus på jordbruksdrift. Nye åkrer og enger ble ryddet hvert år, og krøtterholdet ble økt. Før 1870 var det særlig korndyrkingen som skaffet bøndene nødvendige kontantinntekter. Fremgangen i jordbruket krevde stadig mer jordbruksareal, og grøftearbeid var en forutsetning for å få dette til. Grøfting gjennom ulike perioder er en viktig forklaringsfaktor i omdanningen av et fuktig og myrlendt naturlandskap til et jordbrukslandskap.

Figur 12 Vanlig kystbebyggelse på Ørlandet i 1936. Foto: Anders Beer Wilse (Kilde: Nasjonalgalleriet).

Storskiftet 1870-74

Storskiftekommisjonen gjennomførte i denne perioden et jordskifte av inn- og utmark basert på matrikkelgårdenes inntekt og formue. Etter Storskiftet fikk man et landskap bestemt av matrikkelgårdenes ressursutnyttelse i fellesutmarka med den enkelte matrikkelgård som basis. For jordbruket førte Storskiftet til en enorm beiteutnyttelse av utmarka.

Matrikkelgårdenes ressursutnyttelse har også vært bestemmende for utviklingen av kulturlandskapet. Mye av matrikkeldelingen fra 1874 er i dag borte etter at først tyskerne, deretter forsvaret etablerte seg på Ørlandet. I perioden 1883-88 ble det gjennomført en utskifting av matrikkelgårdene på bruksnivå. Utover i siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet skjedde det en omfattende deling og utskifting av bruk. Eiendomsstørrelsen varierte mellom en- til seksteigs bruk. Det vanligste var toteigsbruk, ofte var det en innmarksteig og en eller to utmarksteiger. De fleste enteigsbrukene oppsto i 1920-årene og 1930-årenes depresjonsperiode.

I 1880 hadde Ørland kommet lengere innenfor de tekniske endringene i landbruket enn mange andre bygder i Trøndelag.

Figur 13: Kart fra Jordskiftet stadium 1874 Kilde: Olav G. Berger.

Perioden 1900-25 ble særlig ekspansiv med en storstilt nydyrking, og dyreholdet økte. I 1925 kom det et tilbakeslag. Bedre transportmidler og økende melkeproduksjon skapte prisfall på melk. Tvangsauksjonering av bruk var derfor vanlig på Ørlandet i 1930-årene som ellers i landet.

På landsbasis gikk husmannsklassen sterkt tilbake mellom 1850 og andre verdenskrig, og en klasse av selveiende arbeidsbønder (småbrukere) vokste frem i takt med nedgangen av husmannsvesenet. Tallene fra SSB i 1935 viser ikke en slik utvikling for Ørland kommune. Her var fortsatt husmenn og leilendinger dominerende. I flystasjonsområdet og innenfor Hårberg og Vik matrikelgårdsområder var husmannsplasser blitt egne skyldsatte bruk.

Fradelingene fra prestegården Viklem og Brekstad la grunnlaget for etableringen av tettstedet Brekstad, som vokste sterkt på 50-tallet etter flystasjonens etablering.

Figur 14 De første årene var det brakker i den gamle Prestegårdsleiren som tjente som messer for offiserene og menige. 1956, da dette bildet ble tatt, står som et tidsskille i så måte. Kilde: Fosnafolket/ Gunnar Hoel.

Gamle vegfar

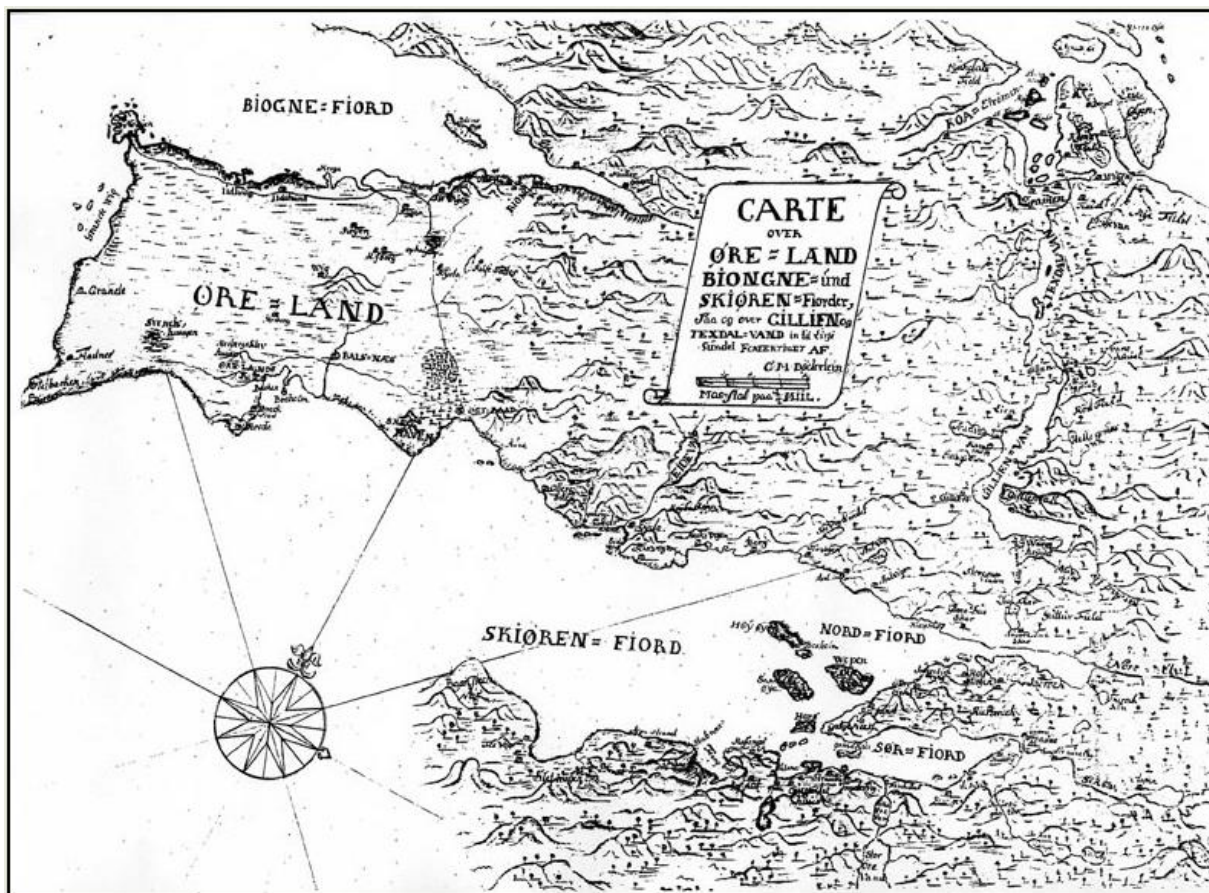
Den vanlige reiseruta mellom Trondheim og Fosen gikk sjøvegen.

De eldste vegene på Ørlandet var trolig forbedringer av stier og rideveger som eksisterte mellom gårdene og grendene. Først ble de tilrettelagt for vinterkjøring, etter hvert også for redskap på hjul på sommerføre. Gjennom Fredrik 3. forordning om skyddferd og gjestegivereier av 24. desember 1648 utviklet det seg etter hvert et system av gjestgiverier og skysskafferier i landet. Bøndene var pålagt pliktig til å holde hester og båter til å skyssse de reisende. I 1660 ble det tilsatt generalvegimestere som hadde til oppgave å utstede gjestegiverbevilgninger til de gjestgiverier som ble opprettet i forbindelse med skysskaffersystemet.

Ørlandets eldste veg er «Bryhnvegen», en opprinnelig rideveg mellom Austrått og Grande-Beian til bruk for adelsherrene under ferdsel til og fra Storfosen gård. Vegen tok av vestover fra hovedvegen ved Hårberg, gikk sør-vestover i rett linje, passerer Storgrøften og utmarksgjerdet før den gikk inn i Viklems utmark med Slettemyrsgrøfta langs sørsiden og krysset Brekstadts utmark (det som i dag er flyplassområde). Vegen fortsatte over Grandes utmark før den kom inn på Kirkevegen ved Beian. Det er usikkert om det fortsatt finnes rester etter denne veien.

Kansler Jens Bjelke bygde i 1640 en relativt bred veg mellom Austrått og Døsvik, nær gården Ørsleie (gnr 76/26). Ørsleiefjæra var viktig for ferdselen mellom setegårdene Tønnøl og Austrått, i tillegg til at den var havn for ferdselen ut til underbruket på Tarva. Vegen mellom Austrått og Tønnøl eksisterer også i dag. Den omkranser til dels Austråttlundens nordlige del, dels følger den fylkesvegen på strekningen Vestråt, Opphaug og Innstrand.

På et gammelt kart over Ørland, Bjugn og Stjørnfjorden fra ca 1730 vises også vegfar, deriblant Jens Bjelkes veg. Fra Agdenes kunne en også ta seg over til Hovdholmen, like sør for Brekstad sentrum. Kartet fra 1730 viser også at her var veg fra Hovdholmen til Viklem kirke, og videre til Austrått, samt en veg fra Døsvik og vestover til Øya.

Figur 15 Et gammelt kart over Ørland, Bjugn og Stjørnfjorden fra ca 1730. (Kilde: Yrjar Heimbygdslag).

Vegen mellom Viklem og Storfosna sto ferdig på slutten av 1700-tallet. Gerhard Schøning (1774) beskriver vegforbindelsen mellom Viklem og Storfosna til å være en veg som gikk forbi Hovde og siden langs stranden mot vest. Likedan beskriver Schøning datidens Uthaugveg som vegen fra Viklem, forbi Hårberg, Vik og Rønne og tvers over landet til gårdene Utstrand og Uthaug. På Storskiftetiden ble Uthaugvegen benevnt som hovedvegen.

I 1824 fikk Norge sin første veglov. Denne bidro vesentlig til å bedre vegvedlikeholdet. Vegene ble klassifisert i hovedveger, bygdeveger og rideveger. I tillegg ble de inndelt i roder og tillagt de respektive gårder vedlikeholdsplikt. I 1824 hadde Ørland opparbeidet følgende vegstrekninger:

- Beian-Grande-Flatnes-Hovde-Viklem kirke
- Viklem kirke-Hårberg-Vik-Uthaug
- Viklem kirke-Balsnes-Skaret-Austrått
- Austrått-Røstad-Opphaug-Døsvik
- Opphaug-Eritsvik

De fleste av disse vegene ble bygd av bygdas folk gjennom pliktarbeid. Sammenlignet med andre bygder i Fosen hadde Ørlandet den gang godt utbygde veger.

I 1874 la Storskiftekommisjonen fram en oversikt over planlagte veger for både Ytre og Indre utmark. Planen ble realisert, og var gårdenes funksjonelle middel til å sikre adkomst til utmarka.

Gårdsveger som stammer fra Storskiftet:

- Hårbergvegen, øst-vestgående veg som tar av fra hovedvegen til Uthaug ved Hårberg skole. Den har trasé inn på flystasjonsområdet bak de gamle befalskasernene og går over i taksebanen til C-hangaren (330-skvadronen). Veggen førte vestover til Grandevika. Tyskerne kalte denne vegen for «Immelmannstasse». Denne vegen er i dag atkomstveg til de nye befalskasernene.

- Innkjørselen til Ørland flystasjon var opprinnelig en gårdsveg inn til brukene Hommelaunet, Bjørklund, Aune og Steinsletten. Det var ingen forbindelse nordover innenfor baseområdet før tyskerne ordnet dette senere under okkupasjonen.
- Vikvegen er en vest-østgående utmarksveg som går fra hovedvegen til Uthaug i bruksgrensen mellom Lundheim og Vik. Vegen førte vestover til Grandevika, og er lett identifiserbar i den østlige delen.

Andre Verdenskrig

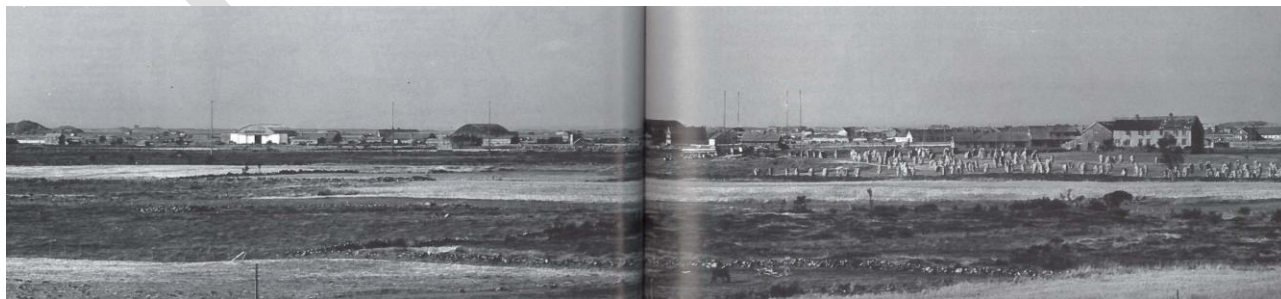
Under siste krig beslagla tyskerne et stort antall eiendommer til militære formål som flyplasser, festningsverk og ubåthavner. Den forsvarsmessige betydningen fly og flystyrker fikk først tyngde under andre verdenskrig. Før den tid var det få militære flyplasser. Flere steder overtok tyskerne og utvidet eksisterende flyplasser, men på Ørlandet etablerte de en helt ny flyplass.

Den 27. april 1940 bombet tyskerne Brekstad, Viklem, Berg, Rønne, Flatnes og Grande. Flere våningshus og uthus ble skadet. Ørlandet var et viktig sted for tyskerne, og de anla en flyplass som sikring av en planlagt krigshavn i Trondheim med innseilingen utenfor. I tillegg ble Ørlandet innlemmet i kystartilleribesetningene av den ytre delen av Trondheimsfjorden ved at det største batteriet ble plassert ved Austrått fort. Det norske batteriet på Brettingen kom på tyske hender allerede 9. april 1940, og kort tid senere ble kystforsvaret i Trondheim forsterket av tysk artilleri på Husøya ved Tarva utenfor Ørlandet. Dette viser viktigheten tyskerne la i kystforsvaret av Midt-Norge. I tillegg anla tyskerne såkalte «Heeresküstebatterien» på Hoøya og Hovde. I dag står det igjen batterier og bunkere over hele Ørlandet, noen av dem inngår i baseområdet. Etter krigens slutt ble de store brakkeleirene revet, i alt ca 80 stk. Materialer og trelemmer ble for det meste sendt nordover til bruk for gjenreisningen av Nord-Norge. Også mange funkishus på Ørlandet ble bygget av materialer etter tyske bygg.

Til flyplass- og brakkebyggingen gikk det med utallige kubikk grus, sand, pukk, sement og trematerialer. Bortsett fra trematerialene, sement og støpesand, som ble importert til Ørland fra Orkdal, ble det øvrige skaffet til veie lokalt. Pukkverk ble etablert i Lørbern. Sand og grus ble tatt ut i Viklemsområdet. Dagens Ørland stadion ble i 1950-årene bygget på bunnen av et av tyskernes enorme grusuttak. I 1941 startet byggingen av en jernbane fra Uthaug havn til flyplassens vestside, og en fra Brekstad kai til flyplassens østre side. Linjen ble revet opp igjen i 1945.

Ørland gjennomgikk en hurtig landskapsmessig forandring etter en forutgående innvandring av tyske soldater og offiserer, deretter gjennom norske frivillige og tvangsutskrevne arbeidere som kom til Ørland i anleggsperioden. Senere kom også russiske og serbiske krigsfanger som for en stor del ble satt til tvangsarbeid ved de militære anleggene. Det er anslått at befolkningstallet de to første krigsårene var oppe i 15 000. Før krigsutbruddet bodde det ca 4000 mennesker i Ørland.

Under krigen var det ikke noe klart skille mellom militære og sivile områder. Militære bygg, brakkeleirer og bunkerser var spredd mellom gårdsbruk. Langs vegene var det utplassert kanonstillinger, mitraljøsestillinger, vaktårn og piggetrådsperringer. Ingen kommune i Trøndelag ble så landskapsmessig forandret under krigen som Ørland.

Figur 16 Panorama over Ørland flyplass 1944/45. Fra venstre hangar C, hangar A og hangar B. Kilde: Ørland Hovedflystasjon (Rune Hovd, red).

Etter krigen

I 1950 la Forsvarsdepartementet frem planer for utbygging av Forsvaret som ble vedtatt av Stortinget. Som et ledd i disse bestemte regjeringen i desember 1950 at Ørland flyplass skulle bygges ut til feltflyplass for jetjagerfly. I kongelig

resolusjon av 5. september 1952 samtykket Stortinget i at Ørland flyplass skulle være hovedflyplass for Trøndelag, og bygges ut til NATO-standard.

Figur 17 Krigslandskapet 1945. Kilde: Olav G. Berger.

De tidligere opptrukne grensene for flyplassen måtte utvides noe som følge av Stortingets vedtak. For å unngå unødvendige forsinkelser ga Forsvarsdepartementet tillatelse til at nødvendige grunnarealer ble rekvirert med hjemmel i lov vedr erverv av grunn til forsvarsanlegg av 29. juni 1951. Den store militære utbyggingen skjedde i perioden 1951-59. Innflygingssonene var klausulbelagt med generelle byggeforbud i innflygingssonene. Klausulen gjaldt ikke for gjerder, hesjer og beiting som ble tillatt. De eksisterende bygningene innenfor sonene ble heller ikke forlangt fjernet. Følgende tiltak ble gjennomført: Utbedringer av startbane, kjørebane, parallellbane, plattformer, spredningsplasser i tillegg til flyplassbelysning, interne veger, oljetankanlegg, ammunisjonslager, operasjonsbygninger, vann- og kloakkanlegg, hangar D samt ombygginger av bygninger fra krigens dager og gjerde rundt flystasjonen. Til sammen ble det gjennomført byggearbeider for til sammen ca 45 mill. norske kroner. I samme periode ble det også oppført fire befalskaserner, befalsmesse, velferdsbygg og undervisningsbygg, garasjeanlegg, depotbygninger og lagre. De store A, B og C hangarene, Messerschmidthangarene, flykontrollbygningen, vannverket ved Lerberen, Prestegårdsleiren, Vollmesterbygningen samt gammeldepotet og bilhobbyklubben gikk alle direkte inn i den nye stasjonen.

4.2 VERDIER

4.2.1 Kulturmiljø 1 Grande

Området ligger sørvest for flyplassen langs dagens Fv 243 fra krysset Fv 243 og Fv 244 nord for Melbu til Grande skole i sør. Kulturmiljøet inngår i et tilnærmet flatt landbrukslandskap med åkrer, spredt gårdsbebyggelse og klynger av

høyere trær. I vest ligger Grandefjæra med øyer og holmer utenfor, og i sør innseilingsleia til Trondheimsfjorden og Agdenesfjellene som fond. Området avgrenses i øst av Fv 244 og gjerdet til Ørland Hovedflystasjon.

Fredete kulturminner

Funnsteder. Et spinnehjul av kleberstein fra jernalderen er funnet under jordarbeid ved Grande/ Rædergården. Ved Viken gård (gnr 64/24) er det funnet en tverrøks av stein fra steinalderen.

Gravminner. I 1872 ble to menneskeskjeletter funnet i en grav ved Grande. Gravminnet kan være en flatmarksgrav fra jernalder, men dette er usikkert. Det virker som om liket har vært tildekket av hud eller fell. Strukturer som ble funnet ved liket kunne tyde på at det var nedlagt i en slags bære eller lem av tre. I graven ble det funnet en skålformet bronsespenne, 2 ovale bronsespenner, 3 perler av glass, sigd eller krumkniv av jern, nagler og beinrester.

I den andre graven ca 6 - 7 m unna, var hode og skuldre gravd bort og delvis ødelagt. Liket var trolig lagt i en kiste av tre. Bare nagler, stifter og en slags lås ble funnet sammen med en lang kam, 25 cm, og 4 spinnehjul. Graven skal ha tilhørt en kvinne på 30 - 35 år. Det ble i tillegg funnet bronsenøkler, kniver, bronsenøkler og et irsk beslag av bronse. Det skal også finnes en tredje grav på stedet som ikke er undersøkt. Gravfunnene er datert til jernalder.

Tabell 4 Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A1	36412	Funnsted, Grande/Rædergården. Gjenstandsfunn. Spinnehjul av kleber. T 17451: Spinnehjul av kleberstein funnet under jordarbeid i overflaten i sandjord. Jernalder.	Uavklart
A2	56226	Funnsted, Viken. Gjenstandsfunn. Tverrøks av stein. T 17280: Tverrøks av stein. Funnet under potetopptaking på Viken (64/24). Steinalder.	Uavklart
A3	7009	Gravminne, Grande. 2 menneskeskjeletter. Grav funnet i hønsegården under barnelek. Gravminnet kan være en flatmarksgrav, men da det er gravd på kryss og tvers her tidligere er det vanskelig å avgjøre om det har vært noen haug på stedet. Beinrestene ble avdekket ca 10 cm under markoverflata. Det virker som om liket har vært tildekket av hud eller fell. Samme laget gikk ned i jorden på den ene siden av liket, slik at materialet kan ha omsluttet liket. Den gravlagte må ha lagt vridd noe til venstre med overkroppen. Vridningen kan skyldes forråtnelse eller jordforskyvninger. Strukturer som ble funnet ved liket kunne tyde på at liket var nedlagt i en slags bære eller lem av tre. Her i bunn ble det funnet nagler. Funn fra graven - T 17679: Skålformet bronsespenne, 2 ovale bronsespenner, 3 perler av glass, sigd eller krumkniv av jern, nagler, beinrester. Grav beliggende ca 6 - 7 m unna foregående. Hode og skuldre var gravd bort og delvis ødelagt. Graven er mye grunnere enn foregående, dekket av 28 cm moldjord etterfulgt av hvit sjøsand, med skarpt og helt plant skille mellom mold og sand. En tydelig sort stripe i sanden markerer gravens ytre grenser. Stripen går i en flat bue under skjelettet, og må være avsatt av forråtnet treverk el. Dette laget var funnførende med nagler og stifter i jern. Et treskrin var nedlagt i grava. Nagler, stifter og en slags lås var igjen av selve skrinet. I skrinet ble det funnet en lang kam, 25 cm, og 4 spinnehjul. Grava skal ha tilhørt en kvinne på 30 - 35 år. Ettergraving på ny av Kr. R. Møllenus: Liket var lagt i en kiste av tre jfr. naglefunn. Det ble funnet bronsenøkler, kniver, bronsenøkler og et irsk beslag av bronse. (T 17739) Møllenus fikk opplyst på denne turen at Hr. Grüner hadde støtt på en tredje grav på stedet, men dette ble ikke undersøkt. T 1074: Plate av hvalbein funnet 1 alen dypt nær et par menneskeskjeletter i 1872 (omtalt ovenfor). Denne skal være funnet så nære inntil de andre fornminnene, at funnet må regnes til det samme fornminnet, en flatmarksgrav - trolig inneholdende en dobbeltbegravelse. Hvalbeinsplaten skriver seg sannsynligvis fra graven. Jernalder.	Uavklart

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyere tids kulturminner

Gårdsbebyggelsen. Dagens gårdsbebyggelse er skilt ut fra de opprinnelige gårdene gnr 63 Bakken og gnr 64 Grande. Grande var en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning i 1520. Funnene ved Grande og Viken tyder på

at det her kan ha vært bosetning allerede i jernalderen. Gårdsbebyggelsen er i hovedsak oppført mellom 1800- og 1900-tallet som et resultat fra befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende gårddeling og økte teigblanding. Utskiftningene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet, og der lover av 1821 og 1857 regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskiftning for å samle bruksenhetene.

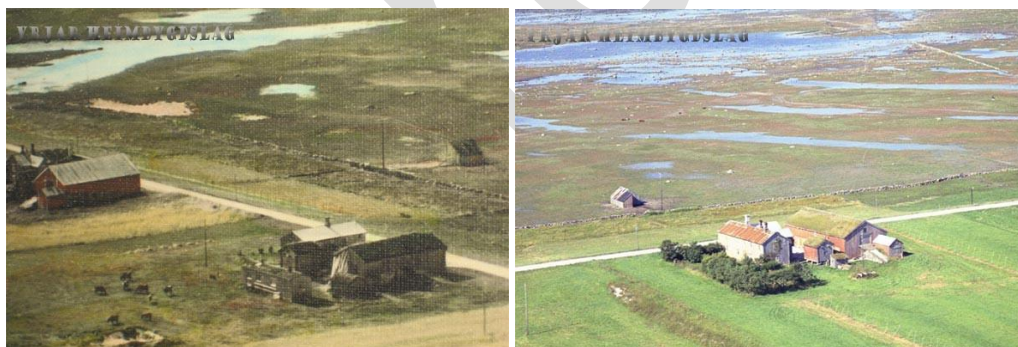
Noen av de opprinnelige og typisk trønderske firkanttunene er godt bevart, men en del er også ombygd og modernisert. I enkelte tun har de gamle bygninger blitt erstattet av nye, og noen av tunene er endret i løpet av de siste 50 år. Noen få av brukene står til nedfalls.

Matrikkelgården Grande gnr 64. Fra et gammelt kart datert 1796 er "landsbyen Grande" tegnet inn med naust og jordarealer tilknyttet den enkelte gård. Navnet Grande kan bety land som er så lavt at det overfløvs. Grande var sammen med Beian, Bakken og Flatnes en del av Storfosnagodset som Fru Inger byttet til seg fra erkebispem på 1530-tallet. Først på 1800-tallet ble brukerne selveiere. Prøvematrikkelen i 1723 oppgir at Grande har 15 oppsittere med 15 hester, 60 kyr og 45 småfe. At sjødrift var viktig, vitner alle naustene om. Fjorden ga sild og sei, og det antas at båter fra Grande også var på vårfiske ute på øyene fra Frøya til Halten.

Figur 18: Landsbyen på Grande 1796. Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Gårdsfogden på Storfosna laget i 1754 et notat der han klaget over at kalver og krøtter går i åker og eng og gjør skade. Han påtalte kjeftbruk og slagsmål og annen uskikkelighet på gården. Det viser at det nok var svært vanskelig å bo så tett og i tillegg bruke jordteigene på omgang. Matrikkelgården Grande har 40 underbruk, deriblant fire Rædergårder (bnr 1,2,3 og 36), gnr 6, 19, 20 og 26 Grande, bnr 9 og 10 Markagården, bnr 16 Revlan som alle ligger innenfor kulturmiljøet.

Figur 19: Rædergården hhv bnr 2 og 3. Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Figur 20: Brekka bnr. 6 Kilde: Yrjar heimbygdslag.

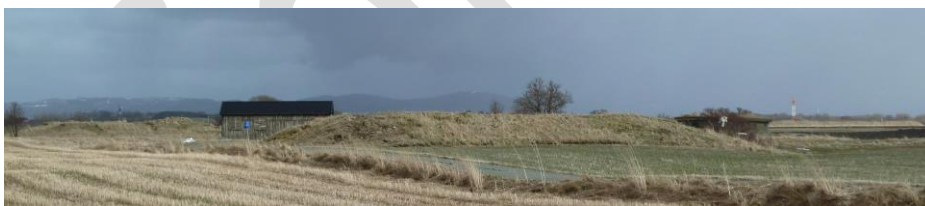
Figur 21: Bnr. 19 Grande Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Figur 22: Viken bnr. 24 Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Matrikelgården Bakken gnr 63. Matrikelgården Bakken omtales oftest som en del av matrikelgårdene Beian eller Grande. Bakken var utskilt av Grande. Her var Grandes utmarksslott og beitemark. Matrikuleringskommisjonen foreslo i 1819 å skille ut Bakken fra Grande, og den fikk løpenummer 91. Det nummeret fikk bokstavene fra a til d tilføyd, ettersom det her var fire brukere. Både i tingboka og kirkeboka var navnet Stakkbakken brukt i begynnelsen, og en sjelden gang Slettbakken. Begge disse navnene gikk på tidligere bruksformer, dvs engområder for utslått, der høyet ble stakket. Dette kan bety at gården ikke er så gammel. Den nære tilknytning til Beian førte til en konsentrasjon av folk som drev andre næringer enn fiske og jordbruk. I alt 11 gårdsbruk er skilt ut fra Bakken.

Krigsminner: Innenfor kulturmiljøet finnes i dag få spor etter tyskernes forsvarsanlegg fra andre verdenskrig. De fleste av forsvarsanleggene er fylt igjen eller fjernet. En tung luftvernartilleribataljon (LVA) bestående av tre batterier hadde tilhold på Meldal/Grande. Dette anlegget ligger igjen synlig i dagens landskap mellom Grønbakken og Norset.

Figur 23: Gjenværende tyske krigsanlegg mellom Norset og Grønbakken.

Figur 24: Matrikelgården Bakken og litt av matrikelgården Beian i høyre bildekant. I dagligtale blir området nærmest omtalt som Beian. Kilde: Yrjar heimbygdslag.

Figur 25: SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S1	16210004004	Våningshus, Meldal	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S1	16210004005	Stabbur, Meldal	1900-tallet, første kvartal	▲
S1	16210004006	Driftsbygning, Meldal	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S1	16210004007	Våningshus, Grønbakken	1800-tallet	▲
S1	16210004008	Våningshus, Nordheim	Ingen informasjon	▲
S1	16210004009	Stabbur, Nordheim	1900-tallet, første kvartal	▲
S1	16210004025	Sommerfjøs, Solvang	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S2	16210004015	Våningshus, Langrabben. Tangstua (revet)	Ingen informasjon	▲
S3	16210004059	Våningshus, Flatnes (revet)	1900-tallet	▲
S4	16210004010	Våningshus, Norset	1700-tallet	▲
S4	16210004011	Sommerfjøs, Norset	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S5	16210004016	Våningshus, Gjersgården	Ingen informasjon	▲
S6	16210004012	Våningshus, Brekken	1800-tallet, andre kvartal	▲
S6	16210004013	Stabbur, Brekken	1800-tallet, andre kvartal	▲
S6	16210004014	Vognbu, Brekken	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S7	16210004021	Bolighus, Sellestua, Grande	1900-tallet	▲
S8	16210004002	Våningshus, Grande (revet)	1600-tallet, tredje kvartal	▲
S8	16210004003	Stabbur, Grande (revet)	1900-tallet, andre kvartal	▲
S8	16210004017	Våningshus, Grande	1800-tallet	▲
S8	16210004018	Stabbur, Grande	1900-tallet, andre kvartal	▲
S8	16210004022	Driftsbygning, Viken (revet)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S8	16210004023	Lite stabbur, Viken	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S8	16210004024	Stort stabbur, Viken	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S8	16210004026	Driftsbygning, Grande (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S8	16210004027	Stabbur, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S8	16210004032	Våningshus, Grande	Ingen informasjon	▲
S8	16210004033	Driftsbygning, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S9	16210004030	Våningshus, Grande	Ingen informasjon	▲
S9	16210004031	Driftsbygning, Grande	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S10	16210004028	Våningshus, Leirbakken	Ingen informasjon	▲
S10	16210004029	Driftsbygning, Leirbakken	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S11	16210004057	Våningshus, Flatnes (revet)	1800-tallet	▲
S11	16210004058	Stabbur, Flatnes (revet)	Ingen informasjon	▲
S11	16210004060	Redskapshus, tidl. Bolighus, Ørteigen	Ingen informasjon	▲
S11	16210004061	Bolighus, Østheim	Ingen informasjon	▲
S12	16210004051	Våningshus, Flatnes	Ingen informasjon	▲
S12	16210004052	Stabbur, Flatnes	Ingen informasjon	▲
S12	16210004053	Stabbur, Flatnes	Ingen informasjon	▲
S12	16210004054	Våningshus, Flatnes	Ingen informasjon	▲
S12	16210004055	Driftsbygning, Flatnes	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S12	16210004056	Naust, Flatnes	Ingen informasjon	▲
S12	16210004064	Bolighus, Fagereng	Ingen informasjon	▲
S12	16210004086	Driftsbygning, Flatnes	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S13	16210004048	Våningshus, Grande	1900-tallet, første kvartal	▲
S13	16210004049	Bolighus, Solvang	Ingen informasjon	▲
S13	16210004050	Naust, Grande	Ingen informasjon	▲
S14	16210004068	Våningshus, Grande	Ingen informasjon	▲
S14	16210004069	Størrhus, eldhus, Grande	1900-tallet, første kvartal	▲
S14	16210004070	Stabbur, Grande (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲
S14	16210004071	Våningshus, Grande	Ingen informasjon	▲
S14	16210004072	Stabbur, Grande	Ingen informasjon	▲
S14	16210004074	Stabbur, Grande (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S14	16210004075	Ruin etter driftsbygning, Grande	1800-tallet, fjerde kvartal	▲

S14	16210004077	Våningshus, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S14	16210004078	Driftsbygning, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S14	16210004091	Stabbur, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S14	16210004092	Våningshus, Grande	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S15	16210004001	Bolighus, Engbakken (fraflytta)	Ingen informasjon	▲
S15	16210004019	Våningshus, Markagården	Ingen informasjon	▲
S15	16210004020	Driftsbygning	Ingen informasjon	▲
S15	16210004081	Våningshus, Markagården	1800-tallet, andre kvartal	▲
S15	16210004082	Stall og eldhus, Markagården (revet)	1800-tallet, andre kvartal	▲
S15	16210004083	Bolighus, Grande	1700-tallet, andre kvartal	▲
S15	16210004084	Stabbur, Grande	Ingen informasjon	▲
S15	16210004085	Skole, Nyskolen	1900-tallet, første kvartal	▲
S15	16210004101	Grande lærerbolig, Brekstad	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S15	16210004065	Sommerhus, Ørland	Ingen informasjon	▲
S16	16210004034	Våningshus, Utsikten (revet)	Ingen informasjon	▲
S16	16210004035	Våningshus, Ytterheim (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲

▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAC- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAC

Verdivurdering

Kulturmiljø 1 Grande favner om deler av matrikkelgårdene Bakken gnr 63 og Grande gnr 64, der spesielt Grande er en gård med stor tidsdybde. Innenfor det definerte kulturmiljøet ligger det fornminnelokaliteter med uavklart vernestatus og kulturminner fra nyere tid, som samlet utgjør et verdifullt kulturmiljø.

I tilknytning til gårdstunene på Grande og Viken ligger det tre fornminnelokaliteter. Alle de tre lokalitetene har uavklart vernestatus (A1 – A3). Her er registrert gjenstandsfunn fra steinalder, gravminner med skjelett og gravgaver, samt spinnehjul i kleberstein. De automatisk fredete kulturminnene spenner i tid over et langt tidsrom; tilbake til steinalder.

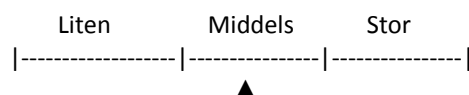
I gårdstunene innenfor kulturmiljøet er det kjent 69 SEFRAC-registrerte bygninger. Den eldste bygningen innenfor kulturmiljøet er fra første halvdel av 1700-tallet. Et våningshus på Grande ble tidfestet til siste del av 1600-tallet, men denne bygningen er i dag revet. En del av bygningene har ikke informasjon om alder i SEFRAC-registeret, og er også en del ombygd og påbygd. Den tekniske tilstanden på bygningene varierer fra svært god til falleferdig. De kulturhistoriske bygningene på gårdene innenfor kulturmiljøet ligger både enkeltvis og i samlede kulturhistoriske bygningsmiljø. Deler av bygningsmassen anses som tilnærmet autentisk.

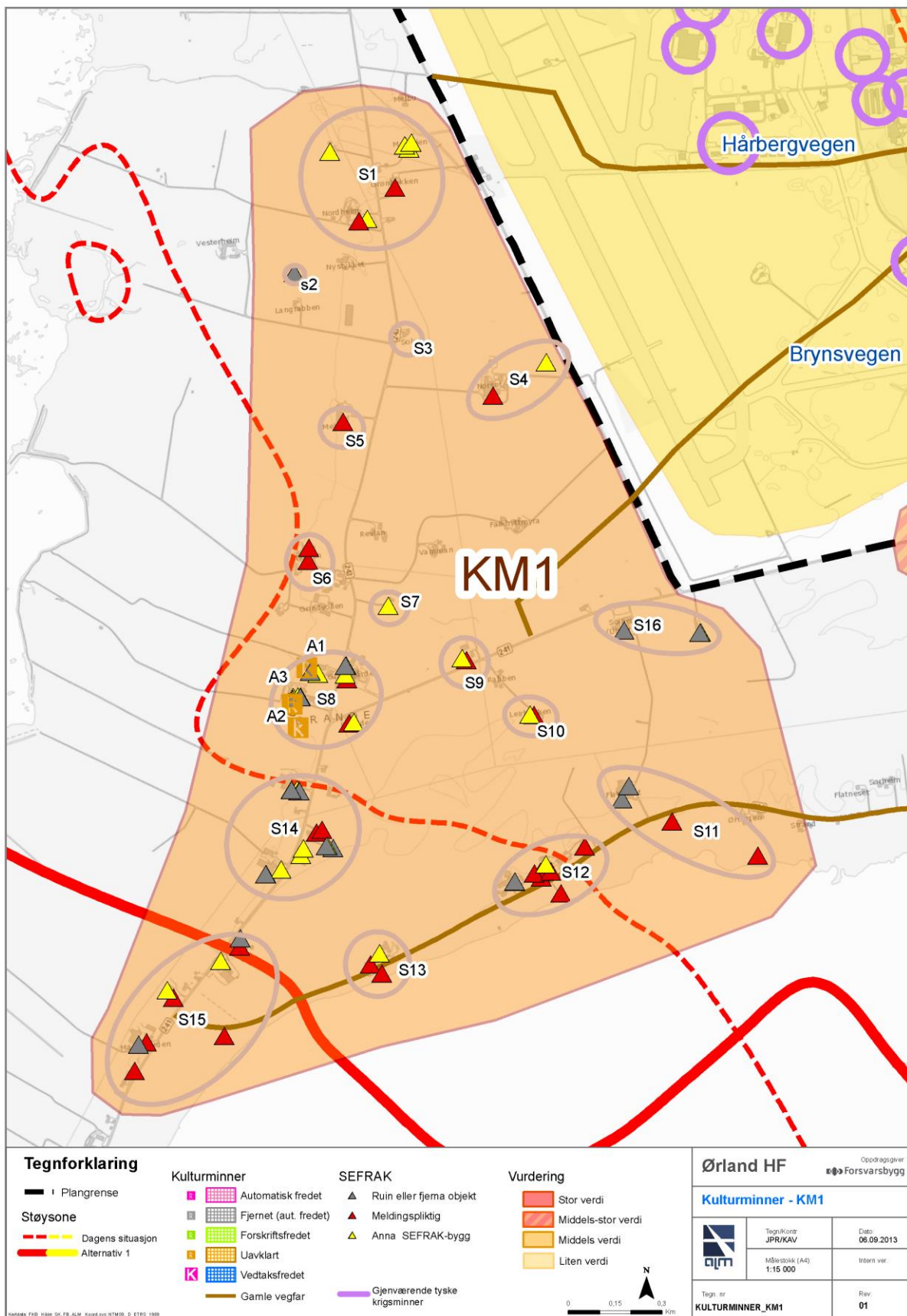

Figur 26: Viken gård

Kulturmiljøet viser en sammenheng mellom gravminner fra jernalder og gårdstun, noe som gir kunnskapsverdi. Samlet viser kulturminnene til lang kontinuitet. Gårdene og kulturlandskapet har fortsatt stor bruksverdi som del av sin opprinnelige sammenheng, i tillegg til opplevelsesverdi.

Kulturmiljø 1 - Grande er vurdert til å ha middels kunnskapsverdi, middels opplevelsesverdi og middels til stor bruksverdi. Samlet vurdering blir **middels verdi**.

Figur 27. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM1 Grande, detaljkart.

4.2.2 Kulturmiljø 2 Ytrebø

Området ligger like innenfor og sør for flyplassen, langs dagens Fv 241 fra Viklem kirke i øst til Grande i vest. Dette er et tilnærmet flatt landbrukslandskap med åkrer, spredt gårdsbebyggelse og klynger av høyere trær lokalisert ved eller nært gårdsbebyggelsen. I vest ligger Grandefjæra med øyer og holmer utenfor, og i sør innseilingsleia til Trondheimsfjorden og Agdenesfjellene. Området avgrenses i øst av Fv 244 og Ørland hovedflystasjon.

Fredete kulturminner

Gravminner. Klemte mellom Fv 241 og Ørland hovedflystasjons gjerde ligger to gravhauger med ca 135 meters mellomrom, kalt Svenshaugan. Begge gravene er såkalte rundhauger, datert til yngre jernalder.

Figur 28: Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A4	46436	Gravminne. Svenshaugan. Rundhaug av grusblandet humus. Pent avrundet, flatt midtparti. Haugkanten skadet ved jordarbeid og veganlegg. Ganske klart markert, godt synlig i terrenget. Stein støtte i midten, l. 1,70 m, br. 0,9 m, tykk. 0,20 m. Inskripsjon: "Gravhaug fra Vikingtid ca. 800 - 1000 e.Kr.". Svak forsinking lite NV for midten, d. 3 m, dybde 0,4 m. VN for denne, grunn grop fra haugkanten mot midtpartiet, orientert NØ-SV, 1,5 m, br. 4,5 m. Kanten mot S fjernet. Tett gressdekke. I Ø-del midtre lauvbuskas. Mål: d. 19 m, h. 1,2 m. Haugen omgitt av nettinggjerde. Jernalder.	Automatisk fredet
A5	56192	Gravminne. Svenshaugan. Rundhaug av grusblandet humus. jevn, pent avrundet profil til ganske avflatet midtparti. Sterkt overgrodd kantmarkering, tydelig i terrenget. I midten steinstøtte nedgravd i singel, h. 1,6 m, br. 0,9 m, tykkelse 0,20 m. Innskripsjon: «Gravhaug fra Vikingtid ca. 800 - 1000 e.Kr.". Tykt gressdekke. Mål: d. 15 m, h. 1,6 m. Haugen omgitt av nettinggjerde. Jernalder.	Automatisk fredet

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Figur 29: Svenshaugan. Gravminner (A4 og A5) ved Fv 241

Nyregistrerte kulturminner 2013. Som del av kulturminneloven § 9-undersøkelser innenfor forsvarrets eiendom er det per 1. juli 2013 registrert til sammen 569 enkeltminner bestående av bosetningsspor. Det aller meste av registreringer er gjort ved Vik nord for hovedporten (se kulturmiljø 5 Vik-Røyne), men noen få av funnene er registrert helt sør i baseområdet. Per 30.08.2013 har vi ikke oversikt over hvilke funn dette gjelder. En oversikt vil komme i løpet av høsten 2013. Det aller meste av registreringene er tolket som automatisk fredete kulturminner. Det vil bli innsendt dateringsprøver for nærmere tidsbestemmelse av registreringene.

Nyere tids kulturminner

Gårdsbebyggelsen. Småbrukene er skilt ut fra den opprinnelige matrikelgården Viklem (gnr 68). Viklem er en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning i 1520. Funn tyder på at her kan ha vært bosetning allerede i jernalderen. Det antas at de fleste av brukene i dette området ble skilt ut som bruk i perioden 1764 til 1908. Befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet ga grunnlag for en økende gårddeling og teigblanding. Matrikelgården Viklem er beskrevet under kulturmiljø 3 Hårberg – Viklem. Fjøsset på Reksterberget er oppført i siste del av 1800-tallet.

Figur 30: Reksterberget Brekstad.

Figur 31: SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S17	16210005010	Fjøs, Reksterberget, Brekstad	1800-tallet, tredje kvartal	▲

▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAK- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAK

Verdivurdering

Kulturmiljø 2 Ytrebø favner om deler av gården Viklem, gnr 68. Dette er en gård med stor tidsdybde.

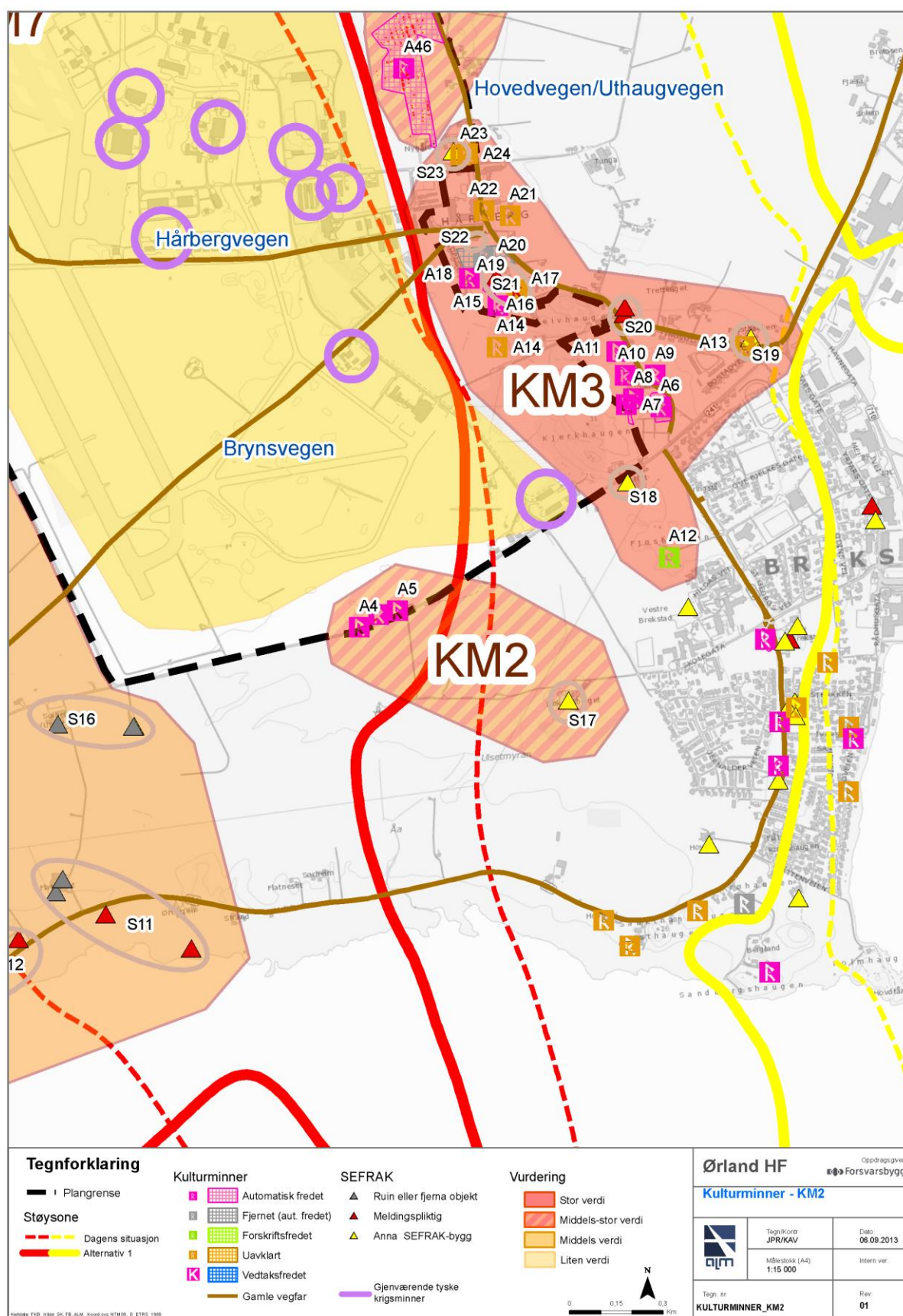
På Ytrebø, like nord for Fv 241, ligger det to gravhauger fordelt på to lokaliteter (A4-A5,) som samlet utgjør et gravfelt. Gravhaugene kan trolig tidfestes til yngre jernalder. De automatisk fredete gravhaugene er et verdifullt kulturmiljø.

I gårdstunet på Reksterberget er det en SEFRAK-registrert bygning. Dette er en fjøs fra siste halvdel av 1800-tallet.

Kulturminnene har stor tidsdybde, og er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi. Gravhaugene ligger godt synlige i terrenget, og har viktig symbol- og opplevelsesverdi for lokalsamfunnet. Verdien blir noe redusert på grunn av veganlegget og nettingjerde like ved.

Kulturmiljø 2 - Ytrebø er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, middels opplevelsesverdi og middels bruksverdi. Samlet vurdering blir **middels til stor verdi**.

Figur 32. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM2 Ytrebø, detaljkart.

4.2.3 Kulturmiljø 3 Hårberg – Viklem

Området avgrenses av krysset Fv 741 og Uthaugveien og Fv 741 nordover til Vik. Viklem kirke er oppført på en høyde i terrenget, Kjerkhaugen, med Kleivhaugen i mot i nord. Fra kirken daler terrenget i øst ned mot Uthaugveien. Nord for Kleivhaugen er terrenget relativt flatt med sammenhengende åkerlandskap med spredt gårdsbebyggelse og noen klynger av høyere trær knyttet til gårdstun, hager og alleer.

Fredete kulturminner

Viklem. Det er funnet flere bosetningslokaliteter fra forhistorisk tid slik som kokegroper og stolpehull, trolig jernalder, ved Viklem kirkested. Like nordøst for Viklem kirke ligger Viklemshaugen, som er en stor og synlig gravhaug/rundhaug datert til jernalder.

Viklem kirkested. Kirke og kirkegård er fra middelalderen. Kirken står på (gnr. 68) Viklem, den tidligere Ørland prestegård. Eldste omtale av kirken er fra 1589, men prest nevnes allerede i 1342 (Erlenør prestr a Væiklini). Kirken ble trolig reist på 1100-tallet som en romansk kirke med rektangulært skip og et smalere, rektangulært kor. Dens nåværende form og utseende antyder at den er blitt ny- eller ombygd på slutten av 1400-tallet eller først på 1500-tallet. Steinkirken på Viklem ble herjet av brann gjennom lynnedslag både i 1766 og 1854, med følge av at de originale portene og vinduene er sterkt endret.

Figur 33: Ørland kirke og kirkegård fra middelalder med omkringliggende fornminnelokaliteter.

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no>.

Vik. Det er funnet minst fire flatmarksgraver inneholdende skjelett og jernnagler. Den ene graven fra yngre jernalder er fjernet, og de tre andre er usikre. Det er også funnet flere boplassområder ved Vik med ildsteder, kokegroper, stolpehull og nedgravinger med ukjent funksjon. I tillegg er det funnet et eldre dyrkingslag under det moderne pløyselaget. Dyrkingslaget er tidfestet til bronsealder – jernalder.

Figur 34: Viklemshaugen (A9).

Figur 35: Viklem prestegård og Ørland kirke (A6) sett fra Viklemshaugen (A9).

Figur 36: Viklemshaugen (A9) sett fra Ørland kirke og kirkegård fra middelalder (A6).

Vik kirkested. Lokaliseringen av middelalderkirkestedet (gnr. 70) Vik er uavklart. Schøning observerte i 1774 at det hadde stått en kirke på den venstre siden av gården Vik, hvor tomten etter kirken fortsatt kunne ses. Det hevdes også at kirkehuset kan ha stått på vestsida av Vik, like opp mot grensa til Hårberg omtrent der Nygården befinner seg. Skjelettfunn på stedet bidrar til å underbygge det. Sannsynligvis var kirken på Vik nedlagt før 1530. Makeskiftet mellom erkesetet og fru Inger til Austrått i 1533-34 omfattet også en annen gård på Ørlandet hvor det fantes en kirke, Uthaug. Da det ikke finnes tilsvarende betenkninger om en kirke på Vik i makeskiftet, må en kunne anta at den på dette tidspunkt var nedlagt. Reformasjonen i 1589 har heller ingen omtale av en kirke på Vik.

Hårberg. Det er funnet en spade av tre (trolig gran ca 1,5m under jordflaten under torvskjæring (før krigen). Det er også funnet en perle av skifer på 1 m dybde, under graving av kloakk i 1938.

Figur 37: Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A6	85908	Kirkested. Ørland kirkested og Ørland middelalderske kirkegård. Kirken står på (gnr. 68) Viklem, den tidligere Ørland prestegård. Eldste omtale av kirken er i 1589 (Væiklin, Thr.R. s. 72), men prest nevnes i 1342 (Erlenør prestr a Væiklini, DN II:250). I utgangspunktet ble kirken trolig reist på 1100-tallet som en romansk kirke med rektangulært skip og smalere, rektangulært kor. Dens nåværende form og utseende antyder at den er blitt ny- eller ombygd rundt 1500: kirken har relativt tynne murer (ca. 1,3 m), bredden er for begge bygningsledd uforholdsmessig stor i forhold til lengden, korets grunnflate er uvanlig stor i forhold til skipets, skiftegangene i murene er ujevne og det er innslag av stor, rund åkerstein, og i skipets vestportal er det benyttet tiltuktet bruddstein i stedet for kvader. Middelalder.	Automatisk fredet

A7	102806	Bosetning-aktivitetsområde. Bosetningslokalitet fra forhistorisk tid, trolig jernalder. 17 forhistoriske strukturer, slik som kokegroper og stolpehull. I dag dyrkamark i nærområdet til Ørland kirke. Jernalder.	Automatisk fredet
A8	100124	Bosetning-aktivitetsområde. Bosetningsområde fra forhistorisk tid. 33 forhistoriske strukturer, slik som kokegroper og stolpehull. I dag dyrkamark rett ved siden av middelalderkirken på Viklem. Jernalder.	Automatisk fredet
A9	60174	Gravminne. Viklemshaugen. Gravhaug og fjernet bautastein. Rundhaug av sandjord, muligens noe steinholdig. Bratte sider, jevne kanter, ganske flatt midtparti. Meget klart markert, godt synlig i terrenget. 3 Ø-V orienterte, lange, smale grøfter fra midten mot ytterkantene, tidl. pumpeverk på toppen. Sentrumsplataet d. 15 m. Her spor av 3 ovale Ø-V orienterte grøfter. Gressbevokst, tykt torvdekke. Mål: d. 47 m, h. ca. 6 m. Kalles lokalt "Veklemshaugen". Th. Pettersen 1922 anfører: I kirkens grunnmur, under V-gavlen, er det innemuret en minst 4 m lang smal stein som bestemt gir inntrykk av å være en bauta. F. Gaustad anfører 1960: "Kristian Viklem opplyser at bautasteinen skal ha stått ved den store Viklemshaugen". Dette er også husket av flere. Det var umulig å lokalisere bautasteinen i kirkens grunnmur ved registreringstjenestens besøk i 1971. Jernalder.	Automatisk fredet
A10	103382	Bosetning-aktivitetsområde. Bosetningslokalitet fra forhistorisk tid, trolig jernalder. 31 forhistoriske strukturer, slik som kokegroper, groper og stolpehull. I dag dyrkamark i nærområdet til Ørland kirke. Jernalder.	Automatisk fredet
A11	102804	Bosetning-aktivitetsområde. Bosetningslokalitet fra forhistorisk tid, trolig jernalder. 2 forhistoriske strukturer (stolpehull). I dag dyrkamark i nærområdet til Ørland kirke. Jernalder.	Automatisk fredet
A12	94392	Forsvarsanlegg. Brekstad tankanlegg. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000. Lagerbygning. Opprinnelig funksjon: drivstofftank. Datering 1945. Dokumentert. Skriftlig kilde.	Forskriftsfredet
A13	56228	Gravfelt Tingvoll. Samling fjernede fornminner. 1 gravrøys og 2 gravhauger. Samling gravminner hvor alle i dag er fjernet, hvorav de siste i forbindelse med grustaking. Beliggende like inntil gården: Lengst mot NØ: 1) Trolig rundrøys av middels og liten bruddstein og rundkamp. Meget overgrodd. Mål, antatt: D=4-6m, H=ca 0,4m. 40 m SV for 1), nå garasjetomt: 2) Rundhaug, trolig av rødgrus. Mål: D=5-6m. H= ca 1m. Kant-i-kant med 2): 3) Langhaug orientert Ø-V av rødgrus i V-ende av potetkjeller. Mål: 20-30m. Br=ca 7m. H=ca 1,8-2m. Funn T 18146. Bolleformet klebersteinkar funnet på tomte etter at haugen var utgravd. Etter opplysninger i 1960: Stor steinhelle påtruffet under grøfting, i en avstand fra omtalte langhaug, på 50 m i retning S.	Uavklart
A14	26519	Funnsted, Hårberg. T 19204: Spade av tre (trolig gran), funnet ca 1,5m under jordflaten under torvskjæring (før krigen). Kan dette være en gjenlagt spade etter tjærebrenning? Uviss tid.	Uavklart
A15	130798	Bosetning-aktivitetsområde. Boplassområde med kokegroper, stolpehull og nedgravinger med ukjent funksjon. 33 forhistoriske strukturer. I tillegg også et eldre dyrkingslag under det moderne pløyselaget. Bronsealder - Jernalder.	Automatisk fredet
A16	130786	Ingen informasjon tilgjengelig.	-
A17	26518	Funnsted, Hårberg. Perle av skifer. T 15572: Skiferperle funnet på 1 m dybde, under graving av kloakk i 1938. Uviss tid.	Uavklart
A18	130799	Bosetning-aktivitetsområde. Boplassområde med kokegroper, stolpehull og nedgravinger med ukjent funksjon. 6 forhistoriske strukturer. Bronsealder - Jernalder.	Automatisk fredet
A19	130788	Ingen informasjon tilgjengelig.	-
A20	115565	Bosetning-aktivitetsområde. Forhistoriske bosetningsspor, påvist ved maskinell søkesjakt. Totalt 138 anleggsspor, derav 92 sikre stolpehull og 13 sikre kokegroper (registrering). Undersøkelsen avdekket et område med huskonstruksjoner, ildsteder, kokegroper, avfallsgroper og dyrkningslag (arkeologisk undersøkelse). Dispensasjonsvedtak i forbindelse med reguleringsplan. Utgravd.	Fjernet (aut. fredet)
A21	56229	Flatmarksgrav. Grav under flat mark, skjelett, jernnagler, fjernet. Funnet under tomtegraving 0,6 m dypt i sanden, 1 m under nåværende overflate. Yngre jernalder. Schøning: Skal ha vært en MA-kirke på Vik.	Uavklart
A22	46463	Flatmarksgrav. Potetkjelleren. Minst 3 flatmarksgraver med skjeletter. 3 skjeletter funnet under utvidelse av gammel potetkjeller ca 0,5-1,0m under jordflaten. Trolig graver under flat mark. Etter Schøning skal det ha vært en MA-kirke på Vik 70/3. Nærmeste Vik-gård ligger ca 200 m N for denne	Uavklart

		lokaliteten. Uvisst tid.	
A23	85835	Kirkested. Vik kirkested. Lokaliseringen av kirkestedet er uavklart. Bakgrunn for grov stedfesting er dette: Det finnes to kilder til opplysninger om en kirke på (gnr. 70) Vik. For det første hva Schønning observerte i 1774 (I:297): Paa den anden Gaard, bemeldte Viik (note: Ved denne Gaard, paa den vestre Siide af den, har tilforn staaet en Kirke, hvor Tomterne endnu sees, efter Kirken selv, Choret og Alteret). Dernest hevdes det i den lokale tradisjon følgende (Rian 1986:218): Kirkehuset skal ha stått på vestsida av Vik, like opp mot grensa til Hårberg. - Jakob H. Lund hevder at den må ha stått omtrent der Nygården befinner seg. Skjelettfunn på stedet kan bidra til å gjøre det sannsynlig. Dersom dette dreier seg om funn av skjeletter på tunet til Nygården, hvilket ser ut til å være hva Lund hevder, må det kunne oppfattes som en bekreftelse på og lokalisering av Schønning Viik kirke. Vi må kunne gå ut fra at Schønning beskrivelse av kirketufta stammer fra egne observasjoner. Han reiste mye rundt på Ørlandet og Vik ligger under 1 km fra Viklem kirke. Beskrivelsen er så konkret at det neppe kan være snakk om noe annet enn en kirketuft. Med hensyn til den stedlige tradisjon, kan den selvsagt ha sitt utgangspunkt i hva Schønning skrev i 1774, men det er samtidig tydelig at informanter som Jakob H. Lund bygger på en annen og mer konkret tradisjon i og med funn av skjeletter ved tunet på bnr. 1 Nygården. Sannsynligvis var kirken på Vik nedlagt før 1530. Makeskiftet mellom erkesetet og fru Inger til Austrått i 1533-34 omfattet også en annen gård på Ørlandet hvor det fantes en kirke, Uthaug. På slutten av dokumentet er det en innførsel som sannsynligvis ikke er fullført: Item om Vthaaugs kirkes gotz, kalk ok disk. Hva det var erkebiskopen ville føye til i den sammenheng er uklart, men det virker som om han fant det nødvendig å presisere noe i forbindelse med kirken på Uthaug, dens jordegods og liturgiske utstyr. Siden vi i makeskiftet ikke finner tilsvarende betenkninger om en kirke på Vik, bør vi kunne anta at den på dette tidspunkt var nedlagt. Reformasjonen i 1589 har heller ingen omtale av en kirke på Vik. Det er ingen tradisjon om at inventarstykker fra en kirke på Vik skal være oppbevart på gården eller ha blitt overført til for eksempel Viklem kirke (Brendalsmo 2006:428f m/ref.). Det finnes ingen antydninger til prestebol ved kirken i middelalderen. Rian (1986:218) har med et flyttingssagn om Vik kirke: Jakob H. Lund kunne videre fortelle at de underjordiske på Vik som hadde husvære i Skrømteshaugen (også kjent som Mølnehaugen) ville være i fred for klokkeklang og salmesang. De bidro derfor til å få kirka flytta til Viklem. Schønning noterte følgende om de synlige fornminnene i 1774 (I:296): Paa begge Siider af den [Vik], men meest paa den nordre Siide, ligger langs Veien en temmelig Deel deels aflange, men meest runde Kiæmpe-Høie. Disse opplysningene bekreftes ved funn i nyere tid (NTNU/VITMUS/top.ark.), men de nyere registreringene kan ikke lokaliseres til tunet der kirken skal ha stått. Fjernet kirkebygg. Middelalder.	Uavklart
A24	60207	Kirkested. Nygården (Vik). Se omtale under 85835 for lokalitetsbeskrivelse. Kirketuft. Etter Gerhard Schønning: På Hårbergs nabogård Vik, har det stått en kirke. Den sto på V-siden av gården, tett opptil Hårberg. I 1775 så Schønning restene etter skip og alter. Kirken var trolig forsvunnet før 1589. Jacob H. Lund kunne i sin artikkel fortelle av det skal ha bodd en munk på Vik. Etter opplysninger fra Jan Brendalsmo, Riksantikvaren (05.04.95) skal kirken ha stått på Nygården, 70/1. Middelalder.	Uavklart

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyregistrerte kulturminner. Gjennom kml § 9 undersøkelsen forsommeren 2013 er det også gravd 30 prøvestikk i høydedragene ved Viklem kirke. Her ble det påvist ett løsfunn, men ingen lokaliteter.

Nyere tids kulturminner

Gårdene Viklem, Hårberg og Vik hadde alle kjent bosetning i 1520.

Matrikelgården Viklem (gnr 68): Navnet Viklem er gammelt. Sisteledet "-em" eller "-vin" kan være et norrønt ord for naturlig grasmark. Førsteledet i navnet er adjektivet "veikl" som betyr buktet, og som bestemmer formen på engstykket. Vi kan regne med at alle gårdsbruk under denne matrikelgården opprinnelig var prestens jordveg. Litt etter litt ble gården fradelte. De første fradelingene skjedde mellom 1889 og 1892. På det meste hadde prestegården

10 husmenn. I alt 23 bruk og en husmannsplass er skilt ut fra Viklem, deriblant Ørland kirke, bnr 1 Presteboligen, bnr 3 og 4 Trettenget og bnr 30 Prestbakken som alle ligger innenfor kulturmiljøet.

Viklem prestegård 68/1: Viklem og Brekstad var matrikkelgårder for prest og fogd. Første gang en hører om prestegården som jordbruksenhet, er i et skrift fra 1589, som går under navnet *Reformatsen*. Presten fikk, foruten landskyld, tiende avgifter av kirkelige handlinger som vielser, begravelse og kirkegang for kvinner etter fødsler.

Arealet jord på prestegården gjorde at de kunne fø 20 melkekyr og 15 ungnaut før 1600. I 1865 er gårdens areal på snaue 700 mål. Sist på 1800-tallet begynner salget av jord til driverne av de ulike partene, og de blir sjøleiere. Prestegjeringen tilsa at presten hadde gårdsbestyrer og til sist forpakter til gårdsdriften. Dette er lite dokumentert, først i folketellinga 1875 er en mann oppført som "gaardskarl" på Viklem. Tjenerskapet var stort, med drenger og tauser, foruten arbeidsplikten fra alle oppsitterne. I dag består bruksnummer 1 bare av den tomte presteboligen står på pluss et areal langs fylkesveien hvor forsvaret har bygd boliger. Gårdsbruket med tunet og tomt til kirke og gravsted, ble fradelte i 1992 og overført Ørland kommune med bruksnummer 306. I 1906 hadde prestegården i alt 15 husmannsplasser: Trættenget tre plasser, Præstenget, Skolestuen ti plasser, Fladnæsset og Bakken.

Figur 38: Viklem prestegård. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Gårdsbrukene Trettenget gnr 68/3 og 68/4 var begge eid av Austrått. Soknepresten var uenig med Austrått om dette eierskapet, og derav navnet på gårdene. Gårdene ble skyldsatt i 1899.

Figur 39: Trettenget 68/3. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Trettenget 68/4. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Matrikkelgården Hårberg (gnr 69). Hårberg er første gang nevnt i skrift i 1521, navnet ble da skrevet "Horbergh". Ingen har gitt noen god forklaring på dette stedsnavnet. Hårberg hører med til det jordegodset som var delt mellom Austrått og presten. Gården var opprinnelig større enn både Brekstad og Viklem. Overgangen til selveie har fulgt samme takt som ellers i bygda, men begynte først ut på 1800-tallet. Klokkegården ble ikke solgt før mot slutten av hundreåret. Med smått og stort var det i 1865, 16 jord-bruksenheter, mens det i 1802 bare var 5. Gården lå øde i mer enn ett hundre år etter Svartedauden. Først etter midten av 1700-tallet var den igjen tatt i bruk. Matrikkelgården har 17 underbruk, derav bnr 4 og 9 Hårberg, bnr 14 Hårberg oppvekstsenter, bnr 10 Spengelstykket som alle ligger innenfor kulturmiljøet. Spengelstykket står i dag til forfall.

Figur 40: Spengelstykket 69/10. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Figur 41: Hårberg hhv gnr 69/1 og 69/9. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Matrikkelgården Vik (gnr 70). Navnet Vik tyder på at gården er svært gammel. Med utgangspunkt i et høyere havnivå enn i dag, har det vært ei stor vik øst for gården. Her har vi også indikasjon på at det har stått ei kirke (se Vik kirkested, s 31). Det er sannsynlig at kirken på Vik var borte da kirken på Viklem ble bygd. Det er fortalt at kirken på Vik har stått omlag der Nygården har husene i dag. Også gården Vik kom i fru Ingers eie etter et makeskifte med erkebiskopen. Det har bodd mange brukere på Vik, deriblant bønder, lensmenn og prester. Matrikkelgården Vik strekker seg fra Grandevika, over flyplassen og bort til det området som en gang ga gården navnet, vika mellom Lerberen og høydedraget der fylkesveien på Vik ligger i dag. I alt 26 bruk er utskilt fra Vik, deriblant bnr 11 Nygården som ligger innenfor kulturmiljøet.

Figur 42: Overpløyde og trolig fortsatt funnførende jernaldergraver like nord for hovedinngangen til flystasjonen, satellittfoto 2007. (Kilde SKU2011).

Gårdsbruket Nygården gnr 70/11 er skyldsatt fra bruksnummer syv i 1882. Driftsbygningen er fra 1963 og ble påbygd i 1999. Våningshuset ble restaurert i 1977-78 og 2006. Det er antydnet at en kirke sto øst for gårdstunet, gravfunn er gjort i området. Senere ble kirka på Viklem bygd på 1300-tallet.

Figur 43: Nygården sett fra sørøst.

Krigsminner: Innenfor kulturmiljøet finnes i dag enkelte spor etter tyskernes forsvarsanlegg fra andre verdenskrig, blant annet ved Hårberg. De fleste av forsvarsanleggene er fylt igjen eller fjernet. Tyskernes anlegg besto også av et komplekst nærforsvar spredt rundt omkring på hele Ørlandet. En tung luftvernartilleribataljon (LVA) bestående av tre batterier hadde tilhold på Kirkhaugen. Dette anlegget antas å være fjernet. På østre side av Uthaugveien ved Hårberg skole ligger det igjen et lagerbygg oppført av tyskerne.

Figur 44: Gjenliggende anlegg fra andre verdenskrig ved Øveraunet.

Brekstad tankanlegg: Flyplassen omfattet også et tankanlegg som ble bygget ved havnen på Brekstad i 1941. Drivstoffanlegget består blant annet av den såkalte «Milliontanken» (inv. nr. 1051). Tankområdet ligger ved Hovde i nærheten av andre spor etter tysk virksomhet, bl. a. et kystbatteri og en splintheangar. Tanken består av klinkede stålplater og er bygget nede i en forsenkning omgitt av beskyttelsesmurer. Tanken er bevart i god, opprinnelig stand og har inntil nylig vært i bruk som drivstofftank for hovedflystasjonen i påvente av nytt tankanlegg. Tankanlegget er senket ned i landskapet, trolig både av kamuflasje- og sikkerhetshensyn.

Figur 45: Brekstad tankanlegg «Milliontanken».

Figur 46: SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S18	16210005016	Fjøs, stall, låve. Slette, Brekstad	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S19	16210005048	Våningshus, Nyheim	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S20	16210005020	Våningshus, Spengelstykket. Hårberg, Brekstad	Ingen informasjon	▲
S20	16210005021	Fjøs, Spengelstykket. Hårberg, Brekstad	1800-tallet, andre kvartal	▲
S21	16210005022	Våningshus, Hårberg. Brekstad	1700-tallet, fjerde kvartal	▲
S21	16210005023	Våningshus, Hårberg. Brekstad	1800-tallet, andre kvartal	▲
S22	16210005044	Våningshus, Hårberg. Brekstad	1700-tallet, tredje kvartal	▲
S22	16210005045	Sommerstue, Hårberg. Tingstua	1700-tallet, andre kvartal	▲
S23	16210005024	Våningshus, Nygården. Hårberg, Brekstad	1800-tallet, tredje kvartal	▲

▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAK- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAK

Verdivurdering

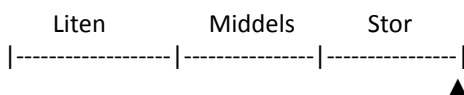
Kulturmiljø 3 Hårberg - Viklem favner om deler av gårdene Viklem gnr 68, Hårberg gnr 69 og Vik gnr 70. Dette er gårder med stor tidsdybde. Det ligger viktige kulturhistoriske miljø, slik som Ørland kirke og kirkegård fra middelalderen med store gravminner rundt. Det er også registrert mange bosetningsområder som strekker seg tilbake i tid til bronsealder og jernalder. I tillegg til den stående kirken på middelalderkirkegården på Viklem, er det registrert spor under flat mark etter et annet kirkested på Vik med tilhørende kirkegård.

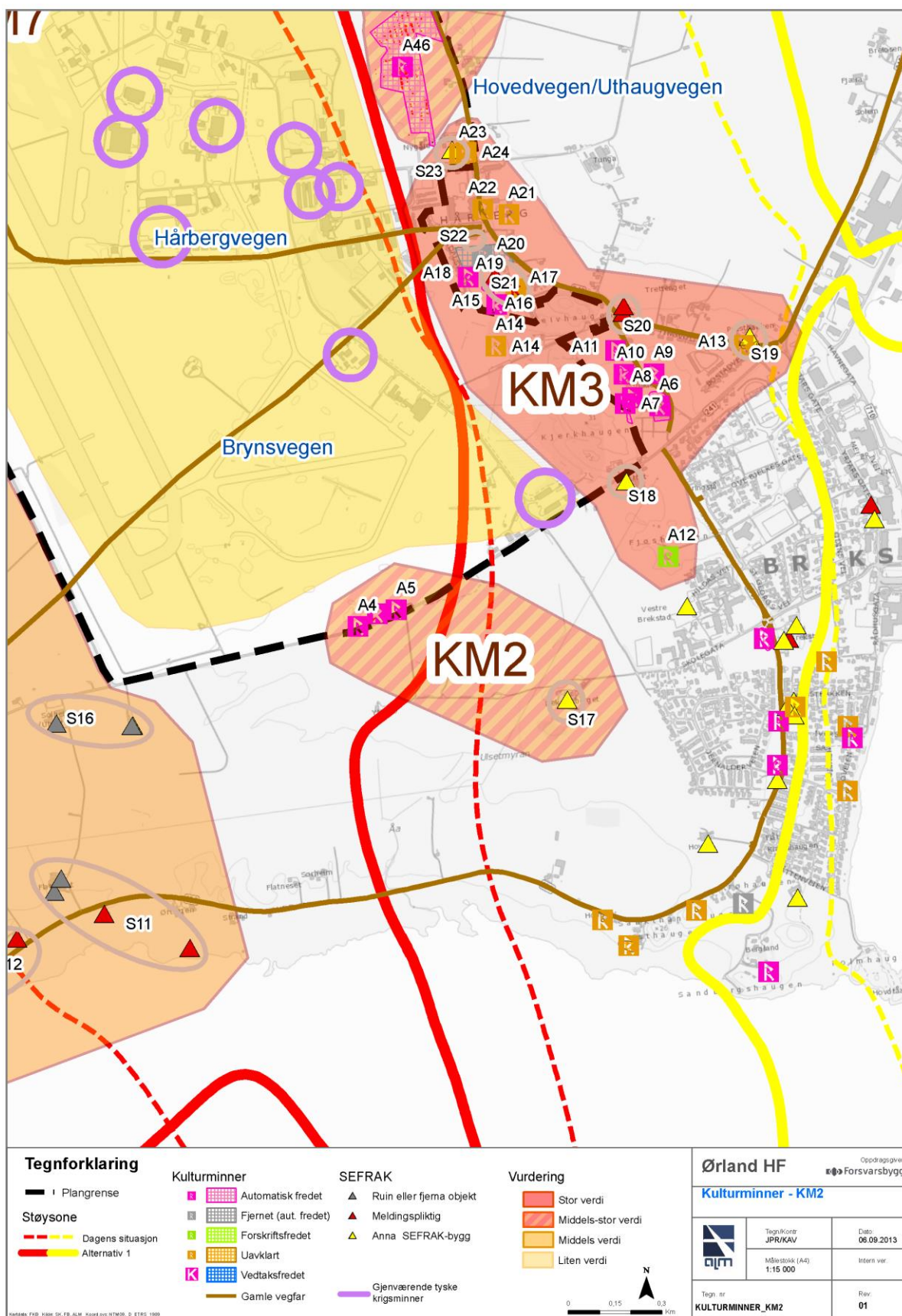
Innenfor det definerte kulturmiljøet er det registrert kulturminner fra nyere tid. Dette er ni SEFRAX registrerte kulturminner, der alle er stående bygninger. Bygningene representerer gårdsbosetningen tilbake til 1700-tallet. De fleste fremstår med opprinnelig eller tilnærmet autentisk eksteriør og form, et fåtall er ombygget og endret. Bare noen få bygninger står til nedfalls. Dagens kulturlandskap viser en kontinuitet og en historisk utvikling av jordbrukssamfunnet over flere hundre år som har stor kunnskapsverdi, opplevelsesverdi og bruksverdi. Av mer sammenhengende kulturhistorisk bygningsmiljø vil vi trekke frem tunene på Hårberg gnr 69/1 (S21 og S22).

Innenfor kulturmiljøet ligger også flere godt bevarte spor fra andre verdenskrig som har stor kunnskapsverdi.

Kirkestedet på Viklem og kulturlandskapet rundt kirken, som inneholder mange fornminner, representerer ett av de viktigste kulturmiljøene på Ørlandet. Det er stor grad av autenticitet og kulturhistorisk sammenheng igjen innenfor kulturmiljøet.

Kulturmiljø 3 Hårberg - Viklem er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, stor opplevelsesverdi og stor bruksverdi. Samlet vurdering blir **stor verdi**.

Figur 47: Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM3 Hårberg - Viklem, detaljkart.

4.2.4 Kulturmiljø 4 Messerschmidthangarene

Området omfatter et avgrenset område i baseområdets nordre del der Messerschmidthangarene er lokalisert. Landskapet i dette området er tilnærmet flatt med tett krattskog med stort innslag av tindved rundt hangarene.

Se også kulturmiljø 7 Ørland Hovedflystasjon.

Nyere tids kulturminner

Figur 48. Fredete Messerschmidthangarer innenfor Ørland Hovedflystasjon. Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no>.

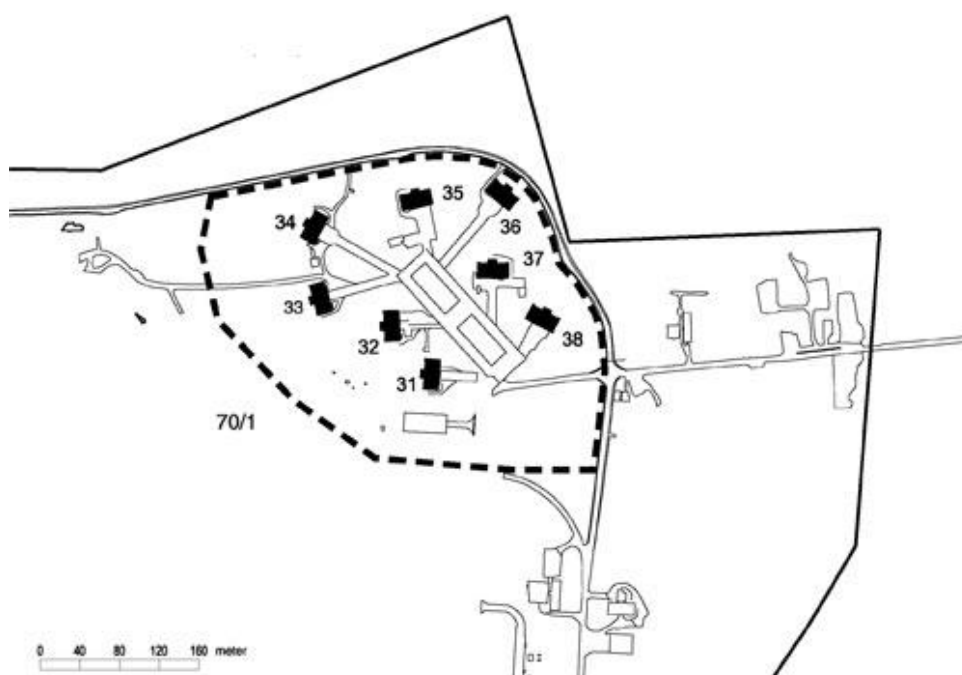

Figur 49. A25. Hangar 1, Messerschmidthangar fra 1945 med betongdekke.

Messerschmidthangarene. På Forsvarets eiendom etablissement 160110 inngår åtte Messerschmidthangarer i nordområdet i Landsverneplan for Forsvaret. Hangarområdet er fredet etter kulturminnelovens (kml) § 22a (forskriftsfredning). Vernet omfatter hangarenes eksteriør og interiør, banedekket i nordområdet, samt spor i landskapet etter ekstyske stridsanlegg og fortifikasjoner. Det er fredningsbestemmelser knyttet til bygningene og området rundt. Forskriftsfredning av inventarer i verneklasse 1 ble gjennomført 06.05.2004. Messerschmidthangarene er unike ekstyske kulturminner i Norge, og er trolig ett av svært få gjenværende ekstyske kampflyhangarområder i Europa.

Figur 50: Messerschmidthangarer med opprinnelig banedekke (Kilde: Forsvarets landsverneplan)

Figur 51: Messerschmidthangarer og verneområde er fredet (Kilde: Forsvarets landsverneplan)

Figur 52: Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A25	94380-1	Forsvarsanlegg. Hangar 1, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A26	94380-2	Forsvarsanlegg. Hangar 2, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A27	94380-3	Forsvarsanlegg. Hangar 3, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A28	94380-4	Forsvarsanlegg. Hangar 4, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A29	94380-5	Forsvarsanlegg. Hangar 4, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A30	94380-6	Forsvarsanlegg. Hangar 6, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A31	94380-7	Forsvarsanlegg. Hangar 7, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet
A32	94380-8	Forsvarsanlegg. Hangar 8, Messerschmidthangar. 1945. Dokumentert, skriftlig kilde. Landsverneplan for forsvaret, Forsvarsbygg 2000.	Forskriftsfredet

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Figur 53. Hangar 1 (A25) nærmest og Hangar 2 (A26) lengre bak. De fleste hangarene er omgitt av vegetasjon.

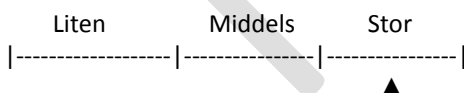

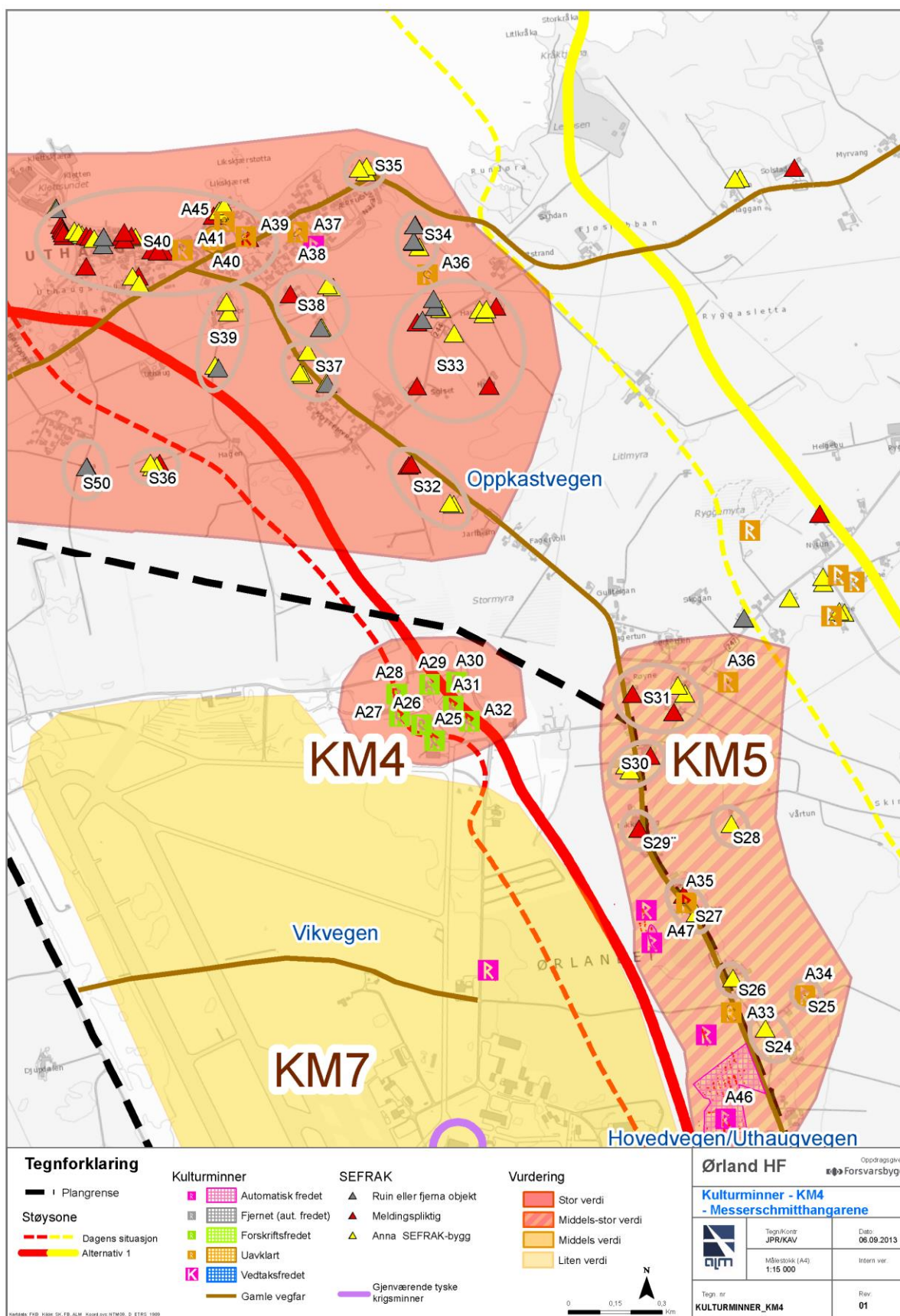
Figur 54: Messerschmidthangarene fra 1945

Verdivurdering

Kulturmiljø 4 omfatter åtte Messerschmidthangarer som er unike ekstyske kulturminner i Norge, og trolig ett av få gjenværende ekstyske kampflyhangarområder i Europa. Messerschmidthangarene utgjør derfor et intakt og verdifullt kulturmiljø. Dette er et miljø med stor grad av autenticitet som gir identitet og viktig symbolverdi. Dette anlegget er unikt og er vurdert til å ha stor kunnskaps- og opplevelsesverdi og middels bruksverdi.

Kulturmiljø 4 – Messerschmidthangarene er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, stor opplevelsesverdi og stor bruksverdi. Samlet vurdering blir **stor verdi**.

Figur 55. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM4 Ørland Hovedflystasjon, detaljkart.

4.2.5 Kulturmiljø 5 Vik - Røyne

Området ligger øst for flyplassen, og omfatter områdene langs dagens Fv 245 fra Viklem i sør til Fv 247 ved Røyne i nord. Landskapet er et tilnærmet flatt jordbrukslandskap med åker, spredt gårdsbebyggelse og klynger av høyere trær. Området avgrenses i vest mot Ørland Hovedflystasjon der de østre delene av baseområdet er inkludert i kulturmiljø 5.

Fredete kulturminner

Det er registrert fire flatmarksgraver i dette området, alle med uavklart vernestatus. To ligger langs fylkesvegen ved Vik. En mulig gravhaug med bauta på Vik ble påvist ved feltbefaringen.

Figur 56. Mulig gravhaug med bauta på Vik. Foto: AV.

Figur 57: Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A33	60212	Nær Mølnhaugen. Gravminne. Flatmarksgravfelt. Flere graver funnet under flat mark i gammelt grustak som nå er utjevnet og overpløyd. Antallet er ukjent. Noen funn fra denne lokaliteten er bevart, en del er tapt. Følgende funn er registrert: 1) Skjelett, kranie, godt bevart, tapt. 2): T 15408; Lenkeledd av jern. 3): No.Mus.Stockholm: 42492: Spydspiss av jern. 4): T 13401; Spydspiss av jern, frag. av. Uviss tid.	Uavklart
A34	46460	Vik. Gravminne. Gravfelt. Flatmarksgraver. En del skjelettresten funnet i et lite grustak ca 50 m N for gården i 1960. Trolig spor etter en annen flatmarksgrav, fjernet. Nøyaktig beliggenhet er ukjent. Graven var under flat mark, skåret ned i sandjord. Det var funn fra lokaliteten. Flatmarksgrav påvist under grøftegraving på tunet, fjernet. Funn: T 17722: a) Sverdkniv av jern, b) Kniv av jern, c) Ildstål, d) Skjelettresten. Etter tilvekst: Etterundersøkt av O. Grüner. Graven lå ca 75 cm dypt i sandlag. Uviss tid.	Uavklart
A35	67120	Øveraunet Østre. Gravminne. Kvinnegrav. Flatmarksgrav funnet våren 1969, på Ø-siden av hovedveien mellom Brekstad og Uthaug i forbindelse med grøfting. Graven inneholdt funnet T 18961; bestående av et par skålspenner, 1 perle i glass. Funnet 0,5 - 1,0 m nede i bakken. Grava ble utgravd av O. Farbregd i 1975. Funn T 19530 (fortsettelse av T 18961). Uviss tid.	Uavklart
A36	56224	Heimly. Gravminne. Flatmarksgrav. Funnet på S-siden av veien Ophaug- Røyne i forbindelse med fjerning av matjord. Funnet ca 0,5 - 1,0m under jordflaten. T.16922. Romertid.	Uavklart

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyregistrerte kulturminner 2013. Som del av kulturminneloven § 9-undersøkelser innenfor forsvarrets eiendom er det per 1. juli 2013 anlagt til sammen 291 søkesjakter og registrert 569 enkeltminner bestående av bosetningssporsom stolpehull, kokegroper, avfallsgroper, minst en mulig overpløyd gravrøys osv. Det aller meste av registreringer er gjort nord for hovedporten i område 1B og 2. Ettersom det er høyst sannsynlig at ytterligere kulturminner påtreffes i arealene mellom Uthaugvegen og det som til nå er undersøkt, vil funnområdene ikke bli innlastet i Askeladden før Sør-Trøndelag fylkeskommune sitter med et helhetlig bilde av situasjonen. Det er sendt en dateringsprøve tatt fra en avfallsgrop innen område 1B, resultatet foreligger nå og viser Cal AD 340, dvs. romertid (eldre jernalder).

Det fleste enkeltminner er tolket som automatisk fredete kulturminner. Det er/vil bli innsendt ytterligere dateringsprøver for nærmere tidsbestemmelse av registreringene.

Figur 58: Nyregistrerte funn 2013. I kartutsnittene er figurer med gult fyll søkesjakter og figurer med rød kontur enkeltminner.

Figur 59: Askeladden (nyregistrerte kulturminnelokaliteter)

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A46	Kommer senere	Bosetning-aktivitetsområde. Forhistoriske bosetningsspor, påvist ved maskinell søkesjakt. Innenfor området er det til sammen registrert XX enkeltminner bestående av stolpehull, ildsteder, kokegroper, avfallsgroper, minst 1 mulig overpløyd gravrøys og dyrkingslag.	Automatisk fredet
A47	Kommer senere	Bosetning-aktivitetsområde. Forhistoriske bosetningsspor, påvist ved maskinell søkesjakt. Innenfor området er det til sammen registrert XX enkeltminner bestående av kokegroper, (suppler).	Automatisk fredet

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyere tids kulturminner

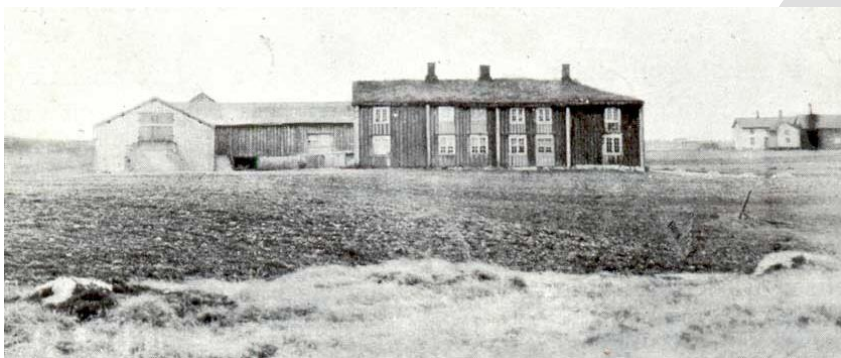
Gårdsbebyggelsen. Småbrukene er skilt ut fra de opprinnelige gårdene gnr 70 Vik og gnr 71 Rønne (Røyne). Rønne er en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning i 1520. Dagens gårdsbebyggelse er i hovedsak oppført på 1800- og 1900-tallet som et resultat fra befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende gårddeling og økte teigblanding. Utskiftningene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet, og der lover av 1821 og 1857 regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskiftning for å samle bruksenhetene. Noen av de opprinnelige og typisk trønderske firkanttunene er godt bevart, men mange er også ombygd. Noen av brukene står til nedfalls.

Matrikelgården Vik (gnr 70). Navnet Vik tyder på at gården er svært gammel. Med utgangspunkt i et høyere havnivå enn i dag, har det vært ei stor vik øst for gården. Også gården Vik kom i fru Ingers eie etter makeskifte med erkebiskopen. Det har bodd mange brukere på Vik, deriblant bønder, lensmenn og prester. På Vik var det en stor haug av fast fjell, Skråmteshaugen eller Mølnhaugen. Denne ble fjernet under krigen og brukt til veifylling like ved. Denne haugen kan ha vært et rettersted. Matrikelgården Vik strekker seg fra Grandevika, over flyplassen og bort til det området som en gang ga gården dets navn, vika mellom Lerberen og høydedraget der fylkesveien på Vik ligger i dag. I alt 26 bruk er utskilt fra Vik, deriblant bnr 2, 12 og 22 Vik og bnr Østre Øveraunet som ligger innenfor planområdet.

Figur 60: Østre Øveraunet gnr 70/21. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Gårdsbruket Vik gnr 70/2 ble i 1803 fradelt Sivert Jonsens eiendommer på Vik, og fikk siden løpenummer 125. Gårdsbebyggelsen som vi ser i dag ble bygd etter at den gamle bebyggelsen brant ned i 1941. Før brannen var denne gården og bebyggelsen på det som i dag er bruksnummer 22, bygd sammen i et svært tun, nord for Vika-haugen. Våningshuset på bruksnummer 22 var det eneste som ble reddet under brannen. Før den tid er det sannsynlig at gårdshus har stått lenger sør på Vika-haugen.

Figur 61: Vik, gnr.70/22, i 1933. Bildet er tatt i sørlig retning. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Figur 62: Vik gnr. 70/22 i 2003. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Matrikkelgården Rønne/Røyne (gnr 71). Her er det sikre spor etter tidlig bosetning. Dette antas å være en av de første grønne enger på Ørland etter hvert som havet trakk seg tilbake etter istiden. For å komme til orden med eierforholdet mellom kirken og Austrått, ble det holdt utskiftning mot slutten av 1700-tallet. Rundt 1840-tallet kom de første sjøleierne. Bruksnumrene 1-13 stammer fra Austrått sin del, 14-19 fra mensagods og 21-25 fra kirkegods. Navnet Rønne er skriftform av det muntlige navnet Røyne, uttalt uten "e". Skriftlig finnes navnet i 1521 som Røne og Røen. Grunnlaget for navnet kan være et gammelnorsk ord for treslaget rogn, og navnet forteller om et sted der det vokser eller vokste rognetrær. Utmarka til Rønne gikk vestover og ble kjøpt av Staten først på 1950-tallet i forbindelse med utbygginga av flyplassen. Noe av utmarka var på det tidspunktet dyrket. Matrikkelgården er delt i 27 bruk, deriblant gnr 1, 6 og 19 Rønne, gnr 2, 7 og 9 Mikkelsaugen, bnr 15 Sørteigen og bnr 26 Vestgård som ligger innenfor planområdet.

Figur 63: Flyfotografi av gården Rønne/Røyne gnr 71/1 fra 1957. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Figur 64: Tunet på Rønne (gnr 71/6). Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Figur 65: Et flyfoto av en del av Rønne med Vestgård (71/26) nærmest, deretter bnr 1, Rønne, og bakenfor Rønne, bnr 6, som eies av, og drives sammen med, Vestgård. Fotografiet er fra Fjellanger Widerøe i 1961. Kilde: Yrjar Heimbygdslag.

Krigsminner. Innenfor kulturmiljøet finnes i dag en bunkers ved Øveraunet. Det kan finnes flere, men disse er ikke beskrevet i rapporten.

Figur 66: SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S24	16210005025	Våningshus, Vik, Brekstad	1600-tallet, tredje kvartal	▲
S24	16210005046	Sommerhus, Vik, Brekstad	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S25	16210005026	Våningshus, Vik, Brekstad	1700-tallet, tredje kvartal	▲
S26	16210005027	Våningshus, Vik, Brekstad	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S27	16210005028	Bolighus, Vik, Brekstad	1900-tallet, første kvartal	▲
S27	16210005029	Våningshus, Øveraunet, Vik, Brekstad	1800-tallet	▲
S28	16210005049	Våningshus, Mikkeltaug	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S29	16210005030	Våningshus, Mikkeltaugen, Brekstad	1800-tallet	▲
S30	16210005014	Fjøs/låve, Vestgård, Rønne, Brekstad	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S30	16210005015	Våningshus, Vestgård, Rønne, Brekstad	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S30	16210005031	Våningshus, Rønne, Brekstad	1800-tallet, andre kvartal	▲
S31	16210005032	Våningshus, Rønne Vestre, Brekstad	Ingen informasjon	▲
S31	16210005033	Våningshus, Rønne	1800-tallet, andre kvartal	▲
S31	16210005034	Våningshus, Rønne	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S31	16210005035	Fjøs, Rønne	1800-tallet, fjerde kvartal	▲

▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAK- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAK

Verdivurdering

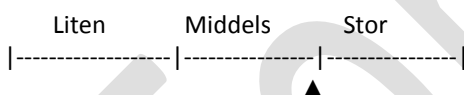
Kulturmiljø 5 Vik - Røyne favner om deler av gården Vik gnr 70 og Rønne/Røyne gnr 71. Innenfor det definerte kulturmiljøet er det registrert fornminnelokaliteter og kulturminner fra nyere tid. Det er registrert fire gravminner med uavklart vernestatus. Det er gjennomført § 9-registreringer våren/sommeren 2013. Nyregistreringene omfatter over 500 nyregistrerte enkeltminner bestående av i hovedsak bosetningsspor som stolpehull, kokegroper, avfallsgroper og overpløyde gravrøyser øst i flyplassområdet ved Vik. Det aller meste er tolket som automatisk fredete kulturminner. Sporene viser at det har vært bosetning i dette området helt fra jernalder, og er vurdert til å ha svært stor kunnskapsverdi. De nyregistrerte lokalitetene med automatisk fredete bosetningsspor er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, liten opplevelsesverdi og liten bruksverdi.

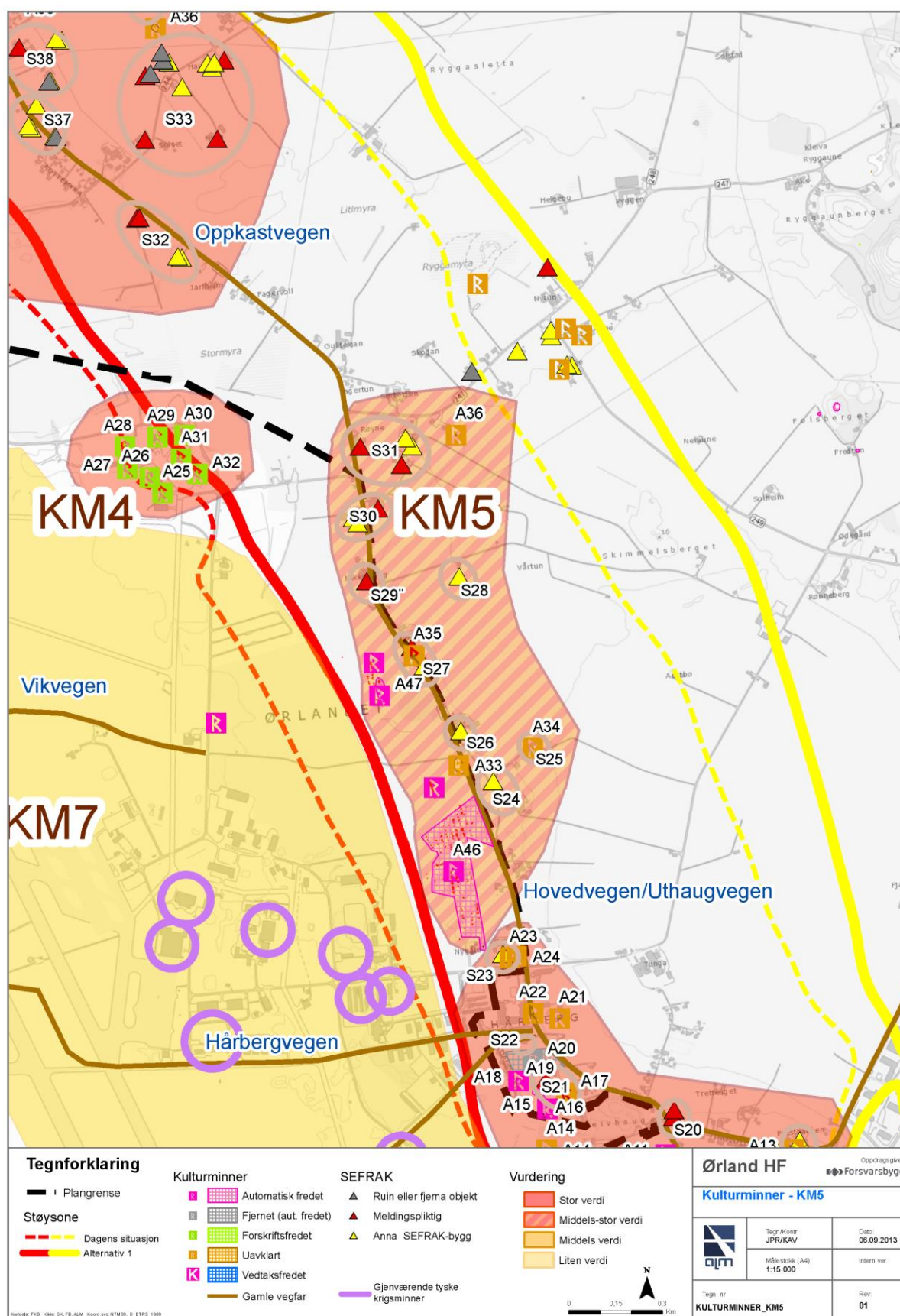

Figur 67: Vestgård.

Bygningene representerer gårdsbosetningen tilbake til siste del av 1600-tallet. Bygningene utgjør et samlet verdifullt kulturhistorisk bygningsmiljø. Innenfor det definerte kulturmiljøet er det registrert 15 kulturminner fra nyere tid. Et våningshus på Vik skriver seg fra siste del av 1600-tallet. Bygningene representerer gårdsbosetningen tilbake til 1700-tallet. De fleste fremstår med opprinnelig eller tilnærmet autentisk eksteriør og form, et fåtall er ombygget og endret. Bare noen få bygninger står til nedfalls. Dagens kulturlandskap viser en kontinuitet og en historisk utvikling av jordbrukssamfunnet over flere hundre år som har stor kunnskapsverdi, stor til middels opplevelsesverdi og middels bruksverdi.

Kulturmiljø 5 Vik - Røyne er vurdert til samlet å ha stor kunnskapsverdi, middels opplevelsesverdi og middels bruksverdi. Samlet vurdering blir **middels til stor verdi**.

Figur 68. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM5 Vik - Røyne, detaljkart.

4.2.6 Kulturmiljø 6 Uthaug

Kulturmiljøet ligger nord for flyplassen avgrenset av Uthaug med Bjugn fjorden og Norskehavet i nord, Neset i vest og Ørland flystasjon i sør. Uthaugs bebyggelse ligger i skrånende terreng ned mot sjøen og havnebassenget, mens området rundt Uthaug utgjør et tilnærmet flatt landbrukslandskap med åkrer, spredt gårdsbebyggelse og klynger av høyere trær. Nøkkelhaugen stikker opp i landskapet som en enslig haug ved gården Skaret vest for Uthaug.

Figur 69. Sjøhusrekken på Uthaug

Figur 70. Strandsitterboliger på Uthaug med Kjeungskjæret fyrstasjon i bakgrunnen.

Fredete kulturminner

Bosetningsspor. Sørøst for Uthaug er det registrert en boplass under jordoverflaten, og det er funnet en gryte av kleber. Ved Strandbakken er det funnet hustufter og en mengde løsfunn; bl.a. relikviekrugke, dyrebein, spinnehjul av kleber, knapper av hvalbein og spinnehjul av horn.

Gravminner. På Kirkebakken, Uthaug er det funnet flere samlinger av flatmarksgraver fra uviss tid samt en rundhaug fra jernalder.

Kirkested fra middelalderen. Ved Kirkebakken er en mengde skjeletter (hodeskaller og bein) funnet på gårdsplassen til ulik tid. Her er det også påvist gråsteinsmur, der bindemiddel, kalk, er anvendt i muren. Deler av denne er trolig bevart. En gammel kirke skal ha stått på dette stedet på Uthaug. Kirkegården skal være orientert noe lenger ØNØ for kirketomta. Alle beinrestene tyder likevel på at utbredelsen av evt. kirkegård må være relativt stor. Beinrester er påtruffet flere steder i nabolaget.

Gravrøys Nøkkelhaugen. Vest for Uthaug ligger en svært stor, rund røys, avrundet i profil med bratte sider. Røysa ligger på toppen av Nøkkelhaugen med utsyn mot havet, og er godt synlig i terrenget. Røysa er en av de største røysene i Trøndelag, og er datert bronsealder – jernalder.

Figur 71: Gravrøysen på Nøkkelhaugen (A43).

Kjeungskjær fyrstasjon er et åttekantet fyrtårn som rager 20,6 meter over havflaten ligger på et lite skjær utenfor Ørlandet. Fyrstasjonen ble opprettet i 1880 og er et ledfyrt. Stasjonene består av fyrtårn, naust og en støpt vei og bro som går 20 meter utover sjøen til landingen. Fyret ble drevet som et familiefyrt frem til 1947. Da gikk det over til tørnstasjon, og i 1987 ble fyret automatisert og fraflyttet. I de årene fyret ble drevet som familiefyrt vokste det opp en del unger. Det ble tilsatt lærerinne som tok seg av undervisningen der ute. Ved flo sjø står vannet helt opp til muren på fyret. Med sin karakteristiske farge og fasong blir fyret kalt for "Den røde seiler". Fyrstasjonen ble automatisert og avfolket i 1987.

Figur 72: Kjeungskjær fyrstasjon fra 1880 er vedtaksfredet (A44).

Figur 73: Askeladden

Kart ref.	Askeladden ID	Lokalitet	Vernestatus
A36	56218	Hustuftan. Bosetning-aktivitetsområde. Boplass. Under pløying, på ca 0,3m under jordflaten. T 16418: Bolleformet gryte av kleber. På dette stedet var gårdene samlet for ca 100 år siden. Rundt funnstedet er i aktatt svart jord i en lengde av 15-20 m, og bredde av ca 5 m. Uviss tid.	Uavklart
A37	26480	Uthaug. Gravminne. Rundhaug av grus og stein. Avrundet profil, ganske jevne sider. Klart markert. Ganske godt synlig i terrenget. Forsenkning i toppartiet. d. 3 m, dybde 0,3 m. Spor etter gjenkastet sjakt i SØ-del, l 3 m, br. 1 m. I NV-kant lysstolpe. Bevoxt med gresstovr og småbuskas. Mål: d. 14 m, h. 1,5 m. Jernalder.	Automatisk fredet
A38	16867	Kjerkbakken av Uthaug. Gravminne. Samling flatmarksgraver. To flatmarksgraver med tilhørende funn T 18959 og T 18960. 1) Funnet ved grøftegraving sommeren 1969. Graven inneholdt en mannsperson på ca 40 år. (T 18959) 2) Funnet ved grøftegraving sommeren 1969. Graven inneholdt en kvinne, i kiste, på ca 40-50 år. (T 18960). Uviss tid.	Uavklart
A39	16866	Kirkebakken. Gravminne. Samling graver under flat mark. Hustuft e.l. samt søppeldyng. En mengde skjeletter (hodeskaller og bein), funnet på gårdsplassen til ulik tid, ca 0,5m under jordflaten ved graving av vannledningsgrøft. I V-ende av driftsbygningen ved graving av gjødselskjeller, under våningshuset, og ved Kirkebakken/Ulriksborg ved graving av merkesgrøft. Alt tapt. Hustuft? Ved graving i gårdsplassen; påvist gråsteinsmur. Bindemiddel, kalk e.l. likn, anvendt i muren. Deler av denne er trolig bevart. Under gravearbeid i hagen kom det frem store mengder dyrebein. Forskjellig jordsmonn, tyder på en gammel dyng her. (Foto: Lm 951). Etter Jan Brendalsmo skal en gammel kirke ha stått på dette stedet. Kirkegården skal være orientert noe lenger ØNØ for kirketomta. Alle beinrestene tyder likevel på at utbredelsen av evt. kirkegård må være relativt stor. Beinrester er påtruffet flere steder i nabolaget. Uviss tid.	Uavklart
A40	46461	Strandbakken. Bosetning-aktivitetsområde. Samling av fjernede hustuffer. Store mengder løsfunn. Hustuft - Relikviekrugke av brent leire funnet under tomtarbeider. Hustuft - En del dyrebein, tapt. Funnet under graving av tomt. Hustuftfunn, funnet under tomtarbeider ca 0,75 m under jordflaten. T 16020: Spinnehjul av kleber T 15997: Spinnehjul av horn T 16165: a) Knapp av hvalbein, b) Knapp av hvalbein T 16189: Vabeinsvalser av hvalbein T 16350: Skaft av horn T 16317: Spinnehjul av horn T 16242: Garnsenke av bly T 19777: Mange artefakter. T 19986: Mange artefakter. Uviss tid.	Uavklart
A41	36402	Liabø, Kirkebakken. Gravfelt. Flatmarksgraver. Flatmarksgrav funnet ved	Uavklart

		grøfting i hage. Arbeidet ble stanset ved gravfunnet, og lokaliteten ble utgravd. Kvinnegrav med gravgods, T 16402: Ved kraniet var det lagt en krets av sotet stein av nevestørrelse i ca 0,4 m i diameter. Steinkretsen inneholdt dyrebein, og synes å ha vært et ildsted. 0,3 m unna denne lå en liten, opplagt røys av til dels sotet stein. 0,4m høy og 0,65 i diameter. Mellom steinene lå noen fiskeknokler. Graven lå etter måling 4,12 moh. For detaljert informasjon; se tilv.kat T 16402. Ca 4 m unna 1): Trolig rester av grav under flat mark, fjernet. Funn av tveegget sverd med små hjalter, 1937. Tapt. Funnet under kloakkgrøfting gjennom hagen fra huset, ca 1m under jordflaten. Uviss tid	
A42	36406	Gjerde/innhegning. Steinmur. Etter K. Rygh: " Ved siden av Nøkkelhaugen, på sletten så Schøning en firkantet, lav mur eller innlegning av kuppelsteiner. Rimeligvis ikke fra oldtiden". Reg.tjenesten 1971: Ingen klar murkonstruksjon kunne påvises. En del større steinblokker dels nedgravd innenfor et område på ca 25 x 25m. I N-dre del av feltet, en del stein i ujevn rekke, lengde ca 10m. Omtalte steinrekke (mur) kan være tilfeldig naturdannelse. Uviss tid.	Uavklart
A43	67098	Uthaug. Gravminne. Rund røys av vesentlig middels og stor rundkamp, endel bruddstein. Pent avrundet profil, bratte sider. Meget klart markert. Godt synlig i terrenget. N-S orientert forsenkning i topppartiet. l. 14 m, br. 8 m, dybde 1 m. Tilsynelatende gjenrast sjakt i bunnen av denne. Rund forsenkning i V-kant av midten. d. 2 m, dybde 0,7 m. Kanten mot V større steindyng, særlig omrota. d. 5 m, h. 1,5 m. I kanten mot SV, 2 sekundære murkonstruksjoner fra siste krig. d. 6 m, dybde 1 - 1,5 m. Overgrodd med gresstorv i N-del, enkelte små rognebusker. Ellers fri for vegetasjon. Stor mengde stein fra fornminnet brukt til foring av grøfter. Mål: d. 40 m, h. 3 - 4 m. Kalles lokalt "Nøkkelhaugen, tidl. kalt "Mikkilshaugen". En av de største røysene i Trøndelag. Bronsealder – jernalder.	Automatisk fredet
A44	87623	Kjeungskjær fyrstasjon. Fyrstasjon/losstasjon. Nasjonal verneplan for fyrstasjoner, Kystdirektoratet 1997. Fyrstasjon fra 1880. Naust fra 1880.	Vedtaksfredet
A45	67116	Kirkebakken, Nordborg. Flatmarksgraver. Gravfelt. Flere graver under flat mark, skjelettgraver med gravgods. Grav under flat mark, skjelettgrav, utgravd av O. Digre. Funn av gravgods: T 17409; tveegget sverd, skjoldbule, kniv, hundeskjelett. Beliggende i SV-hjørnet av eneboligen i skjellsand, ca 0,7m under jordflaten. To andre lokaliteter for flatmarksgraver på gården er: 4) Øvre del av liten hodeskalle funnet under utgraving av NV-hjørnet av garasjetomt, og 5): En god del dyrebein funnet under graving av kloakkgrøft 10-15m S for eneboligen, tapt. Grav under flat mark funnet under tomtgraving, avdekket av O. Digre. Beliggende ca 7 m V for eneboligen, ca 0,7 m under jordflaten. Funn av gravgods T 17384; skålspenner, trearmet beltebeslag, bronserør, perler, vevskje, spinnehjul, svinetann, sigd, kniv, nøkkel, beslag, jernkrok, skjelettrest. Grav under flat mark, skjelettgrav, funnet under tomtarbeide i NV-hjørne av eneboligen, ca 0,7 m under jordflaten. Funn: T 17446; beinkam, vevskje, spinnehjul og hundeskjelett. Sakene fremkommet ved O. Digres ettergraving i den oppkastede løsmasse. Uviss tid.	Uavklart

Kilde: Riksantikvaren <http://askeladden.ra.no/sok/>

Nyere tids kulturminner

Gårdsbebyggelsen. Småbrukene er skilt ut fra de opprinnelige gårdene gnr 73 Hoøya og gnr 74 Uthaug. Uthaug er en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning i 1520. Dagens gårdsbebyggelse er i hovedsak oppført på 1800- og 1900-tallet som et resultat fra befolkningsøkningen i første halvdel av 1800-tallet, og den derav følgende gårddeling og økte teigblanding. Utskiftningene var en viktig forutsetning for mange av endringene på Ørlandet, og der lover av 1821 og 1857 regulerte opphevelsen av de gamle eiendomsforholdene og ledet til utskiftning for å samle brukenhetene. Noen av de opprinnelige og typisk trønderske firkanttunene er godt bevart, men mange er også ombygd. Noen av brukene står til nedfalls.

Matrikelgården Hoøya gnr 73 var tidligere regnet som en del av Uthaug, og dermed som del av det Austrått-godset eide. Anton Ulrik Holtermann kjøpte hele gården i 1774 og mellom 1798 og 1804 kjøpte tre eiere gården. I 1798 kjøpte futen Rasmussen gården som etterhvert ble delt opp i tre bruk med løpenummer 138, og senere bnr 5, før oppdeling i gnr 73/5-6-7. Bnr 6 og 7 ligger innenfor kulturmiljøet.

Matrikelgården Uthaug gnr 74 strekker seg fra Hoøya i vest til like øst for tettstedet Uthaug. Det antas at det i middelalderen var sentrumsdannelse her. Det nevnes i et diplom fra 1530-tallet at en kirke på Uthaug hadde eget jordegods. Kirkehuset er ikke nevnt i reformatsen fra 1500-tallet. Kirka hadde da trolig vært borte ei stund. Fram til våre tider har kilder påstått at kirka sto der fjøset på gården Haugen sto. Naboeiendommen til Haugen har navnet Kirkebakken. Både Uthaug og Hoøya hørte til Austrått-godset. Men begge gårdene gikk over i selveie i Holtermann-familien i 1774 da Anton Ulrik Holtermann kjøpte i 1774 hele Hoøya og Uthaug. Matrikelgården har 28 underbruk, deriblant bnr 1-3 Nettet, bnr 4 Rundbukten, bnr 5 Brynildsbukta, bnr 6 Skaret, bnr 10, Ulriksborg, bnr 11 Ytre Uthaug, bnr 12 Skårnberget, bnr 13 Uthaug, bnr 14 Kotte, bnr 17 Sørmyr og bnr 27 Austheim som alle ligger innenfor kulturmiljøet.

Uthaugsgården (gnr 74/22). Uthaug var en av middelaldergårdene på Ørland med kjent bosetning i 1520. Funn i området tyder på at her kan ha vært bosetning allerede i jernalderen. Hovedbygningens eldste del ble oppført i 1736 av daværende eier Abraham Dreier. I 1846 ble bygningen forlenget og utvidet. I 1890-årene ble det oppført en forretningsdel i vinkel med hovedbygningen av eieren av Lundslekten, som drev fiskeoppkjøp og jektefart til Bergen, i tillegg til å ha gjestegiveri, telegraf og handelshus. Lundslekten eide også store deler av Uthaug havn. Uthus, fjøs og stall er oppført ca 1850. Et stabbur og en fjøsbygning er revet. I dag er Uthaug drevet av en stiftelse som driver gården som museum.

Figur 74: Uthaugsgården (74/22) hovedbygningen.

Figur 75: Gården Nettet, bnr. 1, slik den var fotografert fra fly i 1961. I 2000 er bare våningshuset tilbake.

Krigsminner. Innenfor kulturmiljøet finnes i dag få spor etter tyskernes forsvarsanlegg fra andre verdenskrig. De fleste av forsvarsanleggene er fylt igjen eller fjernet. Tyskernes anlegg besto også av et komplekst nærforsvar spredt rundt omkring på hele Ørlandet. En tung luftvernartilleribataljon (LVA) bestående av tre batterier hadde tilhold på Ulrikssborg. I tillegg var det en lett LVA-bataljon som var oppsatt ved Mikkeltaug og Uthaugshaugen. Det antas at kun deler av anlegget på Uthaugshaugen er bevart (personlig meddelelse: O. Haagensen).

Figur 76: Tyske Krigsminner på Neset.

Figur 77: SEFRAK

Kart ref	SEFRAK ID	KULTURMINNE	DATERING	KATEGORI
S32	16210009084	Våningshus, Murvold	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S32	16210009085	Driftsbygning, Murvold	1900-tallet, første kvartal	▲
S32	16210009086	Driftsbygning, Murvold	1900-tallet, første kvartal	▲
S32	16210009090	Våningshus, Myrstad	1800-tallet	▲
S32	16210009091	Uthus, Myrstad	1800-tallet	▲
S33	16210009055	Stabbur, Indre Kotte	1800-tallet	▲
S33	16210009066	Våningshus, Utstrand (Husa)	1800-tallet, andre kvartal	▲
S33	16210009067	Våningshus, Utstrand	1700-tallet, tredje kvartal	▲
S33	16210009068	Driftsbygning, Utstrand (utgått)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009069	Stabbur, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009070	Uthus, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009072	Våningshus, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009073	Driftsbygning, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009074	Driftsbygning, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009075	Stabbur, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S33	16210009076	Uthus, Utstrand	1800-tallet	▲
S33	16210009081	Våningshus, Nordteigen (revet)	1800-tallet	▲
S33	16210009082	Uthus, Nordteigen	1800-tallet	▲
S33	16210009083	Våningshus, Solheim	1900-tallet	▲
S34	16210009078	Våningshus, Utstrand	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S34	16210009079	Driftsbygning, Utstrand (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S34	16210009080	Smie, Utstrand	Ingen informasjon	▲
S35	16210009042	Våningshus, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S35	16210009043	Uthus, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S35	16210009044	Stabbur, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S35	16210009045	Driftsbygning, Utstrand	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S36	16210009059	Våningshus, Trøen	Ingen informasjon	▲
S36	16210009060	Våningshus, Trøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S36	16210009061	Driftsbygning, Trøen	1800-tallet	▲
S36	16210009062	Driftsbygning, Trøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S36	16210009063	Stabbur, Trøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S37	16210009053	Våningshus, Vikenheim	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S37	16210009054	Bolighus, Kotte (tidl. Butikk)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S37	16210009056	Våningshus, Heimdal	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S37	16210009057	Driftsbygning, Heimdal	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S37	16210009058	Driftsbygning, Heimdal (tidl. jernverksted)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S38	16210009051	Våningshus, Solvold	1900-tallet, første kvartal	▲
S38	16210009052	Driftsbygning, Solvold	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S38	16210009096	Driftsbygning, Uthaug	1800-tallet	▲

S38	16210009097	Våningshus, Uthaug (revet)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S39	16210009092	Hovedbygning, Trudvang (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲
S39	16210009093	Uthus, Trudvang	1900-tallet, første kvartal	▲
S39	16210009094	Våningshus, Ulriksborg	1900-tallet, første kvartal	▲
S39	16210009095	Driftsbygning, Ulriksborg	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S40	16210008030	Bolighus, Sjøgt. (43) 42	1800-tallet	▲
S40	16210008031	Bolighus, Hagen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S40	16210008032	Uthus, Hagen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S40	16210008033	Bolighus, Sandstrand	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008029	Bolighus, Kirkebakken	1800-tallet	▲
S40	16210008001	Våningshus, Breidablikk	1700-tallet, andre kvartal	▲
S40	16210008002	Våningshus, Breidablikk	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008003	Våningshus, Breidablikk (Kramboden)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008004	Driftsbygning, Breidablikk	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008020	Bolighus, Veiseth	1800-tallet	▲
S40	16210008021	Bolighus, Sjøgt. 23	1800-tallet	▲
S40	16210008022	Bolighus, Sjøgt. 25	1800-tallet	▲
S40	16210008023	Bolighus, Heimtun	1800-tallet	▲
S40	16210008024	Naust, Sjøgt.	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008025	Naust, Kottenaustet	1800-tallet	▲
S40	16210008026	Bolighus, Hagenstua	1800-tallet	▲
S40	16210008027	Uthus (naust), Sjøgt. 19	Ingen informasjon	▲
S40	16210008028	Naust, Sjøgt.	1800-tallet, første kvartal	▲
S40	16210008016	Bolighus, Fjordgløtt (revet)	Ingen informasjon	▲
S40	16210008017	Uthus, Fjordgløtt (revet)	Ingen informasjon	▲
S40	16210008018	Sjøhus (utgått annen grunn)	Ingen informasjon	▲
S40	16210008014	Bolighus, Solstrand (revet)	1800-tallet	▲
S40	16210008015	Bolighus, Nordheim	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S40	16210008008	Bolighus, Sjøgt. 1	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008009	Bolighus, Sjøgt. 3	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008010	Bolighus, Sjøgt. 5	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008011	Bolighus, Sjøgt. 7	1800-tallet, andre kvartal	▲
S40	16210008012	Bolighus, Sjøgt. 9	1800-tallet, andre kvartal	▲
S40	16210008013	Bolighus, Sjøgt. 11	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S40	16210008007	Bolighus, skolehus, senere fritidsbolig (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S40	16210008034	Sjøhus, Lienbrygga	Ingen informasjon	▲
S40	16210008035	Sjøhus, Uthaug	Ingen informasjon	▲
S40	16210008036	Sjøhus, Uthaug	Ingen informasjon	▲
S40	16210008037	Sjøhus, Uthaug	Ingen informasjon	▲
S40	16210008038	Sjøhus, Uthaug	Ingen informasjon	▲
S40	16210008020	Bolighus, Veiseth	1800-tallet	▲
S41	16210009033	Driftsbygning, Skaret (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲
S42	16210009026	Eldhus, Ytre Uthaug, Gardan	1800-tallet, andre kvartal	▲
S42	16210009027	Stabbur, Ytre Uthaug, Gardan	1800-tallet, andre kvartal	▲
S42	16210009028	Våningshus, Ytre Uthaug, Gardan	1800-tallet, andre kvartal	▲
S43	16210009041	Bolighus, Strandly	1800-tallet	▲
S44	16210009040	Driftsbygning, Skånberget	1900-tallet	▲
S45	16210009025	Bolighus, Rabben	1800-tallet	▲
S45	16210009038	Våningshus, Skånberget	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S45	16210009039	Driftsbygning, Skånberget	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S46	16210009029	Våningshus, Skaret	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S46	16210009030	Driftsbygning, Skaret	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S47	16210009009	Våningshus, Tinnvedtun	Ingen informasjon	▲
S47	16210009010	Uthus, Tinnvedtun	1800-tallet, fjerde kvartal	▲

S47	16210009011	Våningshus, Hoøen (revet)	1800-tallet, første kvartal	▲
S47	16210009012	Driftsbygning, Hoøen (revet)	1800-tallet, første kvartal	▲
S47	16210009098	Våningshus, Hoøen	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S47	16210009004	Våningshus, Hoøen	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S47	16210009005	Stabbur, Hoøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S47	16210009006	Driftsbygning, Hoøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S47	16210009003	Våningshus, Hoøen	1800-tallet, første kvartal	▲
S47	16210009007	Våningshus, Hoøen (Tinnen-Haldis rommet). Nå museum.	1800-tallet, første kvartal	▲
S47	16210009008	Driftsbygning, Hoøen (Tinnen)	1800-tallet, første kvartal	▲
S48	16210009032	Naust, Skaret (revet)	1900-tallet, første kvartal	▲
S49	16210009024	Naust, Brynhildsbukten	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009019	Våningshus, Brynhildsbukten (Gamleheimen)	1800-tallet	▲
S49	16210009020	Våningshus, Brynhildsbukten	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S49	16210009021	Stabbur, Brynhildsbukten	1800-tallet, første kvartal	▲
S49	16210009022	Uthus, Brynhildsbukten	1800-tallet, første kvartal	▲
S49	16210009023	Driftsbygning, Brynhildsbukten	1800-tallet	▲
S49	16210009013	Eldhus, Rundbukten	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009014	Stabbur, Rundbukten	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009015	Bolighus, Rundbukten (Per-Personstua)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009016	Bolighus, Rundbukten (Olafstua/Rabben)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S49	16210009018	Våningshus, Nesset	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S49	16210009017	Våningshus, Nesset	1800-tallet	▲
S50	16210009065	Våningshus, Trøen (revet)	1800-tallet, tredje kvartal	▲
S51	16210009001	Våningshus, Hoøen	1800-tallet, fjerde kvartal	▲
S51	16210009002	Våningshus, Sauvika	Ingen informasjon	▲
S51	16210009046	Våningshus, Hoøen (revet)	1800-tallet, fjerde kvartal	▲

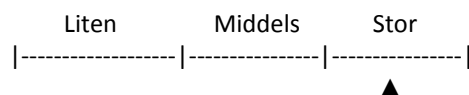
▲ Meldepliktig i hht kml § 25, ▲ Annet SEFRAK- bygg, ▲ Ruin eller fjernet objekt. Kilde: SEFRAK

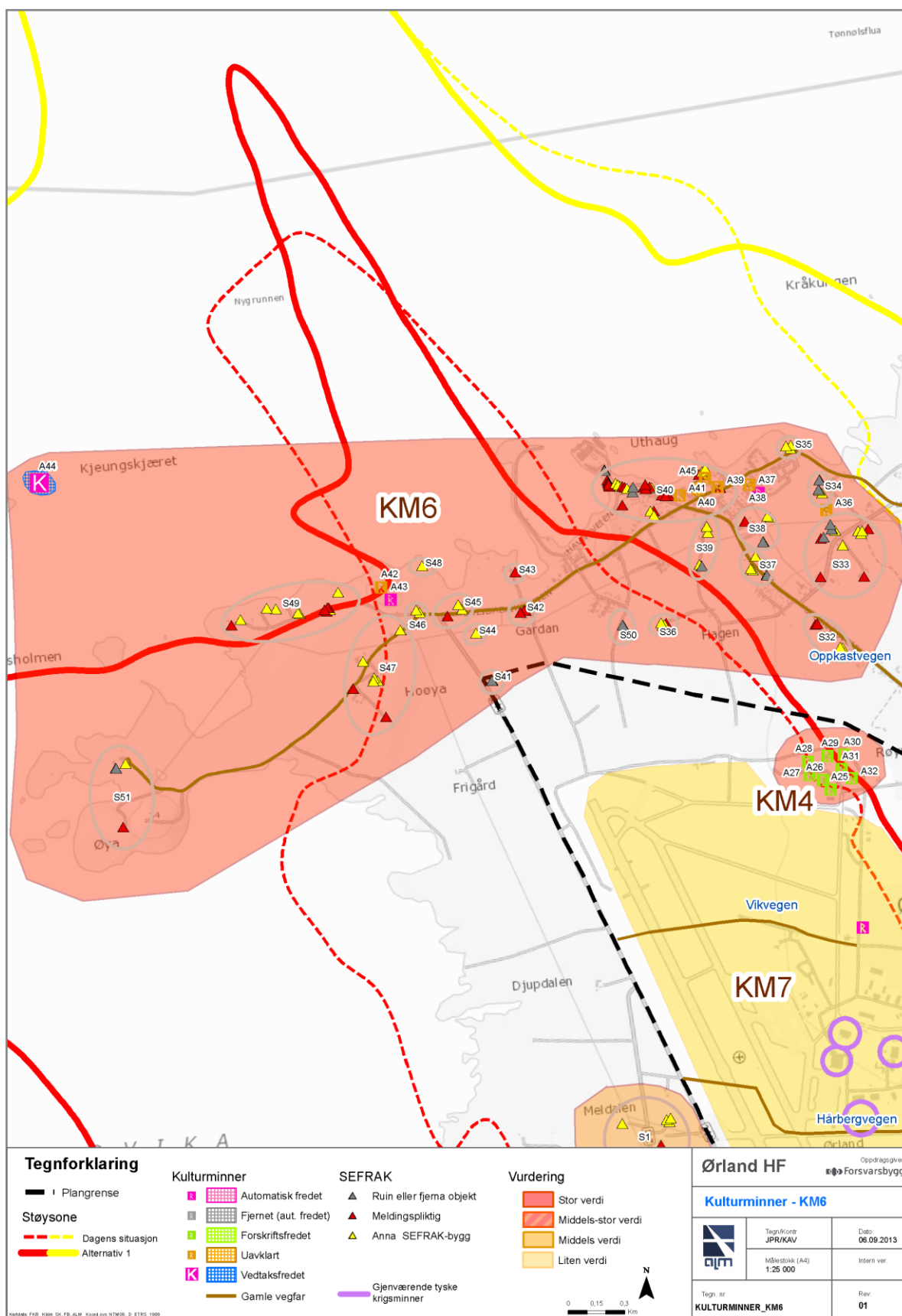
Verdivurdering

Kulturmiljø 6 Uthaug favner om deler av gårdene Hoøya gnr 73 og Uthaug gnr 74. Innenfor det definerte kulturmiljøet er det registrert 2 lokaliteter med automatisk fredete kulturminner og 7 fornminnelokaliteter der vernestatus er uavklart. En av de største gravrøysene i Trøndelag ligger innenfor kulturmiljøet. Det finnes spor etter et kirkested fra middelalder innenfor kulturmiljøet. Kjeungskjær fyrstasjon er vedtaksfredet. I tillegg er det mange kulturminner fra nyere tid beliggende i et relativt uberørt kulturlandskap. Dette er 117 SEFRAK registrerte kulturminner, der hovedvekten er stående bygninger. En bygning kan tidfestes til andre halvdel del av 1700-tallet.

Bygningene representerer gårdsbosetningen på Uthaug tilbake til 1700-tallet, og viser en variert bruk av området, fra våningshus og driftsbygninger til kramboder og verksted. På Uthaug ligger det verneverdig kulturhistorisk bygningsmiljø med sjøhus, boliger og naust langs Sjøgaten, som er regulert til bevaring. De kulturhistoriske bygningene innenfor kulturmiljøet, ligger i både større og mindre bygningsmiljøer.

Kulturmiljø 6 – Uthaug er vurdert til å ha stor kunnskapsverdi, stor opplevelsesverdi og stor bruksverdi. Samlet vurdering blir **stor verdi**.

Figur 78. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM6 Uthaug, detaljkart.

4.2.7 Kulturmiljø 7 Ørland Hovedflystasjon

Området omfatter flyplassområdet og forsvarsets eiendom, med unntak av et mindre område i øst ved Vik og Messerschmidthangarene i nord. Landskapet er tilnærmet flatt med unntak av noe mer kupert terreng i sørøst. Områdene i nord og i sør har større vegetasjonsfelt, forøvrig er området åpent.

Se også kulturmiljø 4 Messerschmidthangarene.

Fredete kulturminner

Nyregistrerte kulturminner 2013. Som del av kulturminnelovens § 9-undersøkelser innenfor forsvarsets eiendom er det per 1. juli 2013 registrert til sammen 569 enkeltminner bestående av bosetningsspor. Det aller meste av registreringer er gjort ved Vik nord for hovedporten (se kulturmiljø 5 Vik-Røyne), men noen få av funnene er registrert helt sør i baseområdet, samt ett funnområde inne på baseområdet. Per 30.08.2013 har vi ikke oversikt over hvilken type funn dette er. En oversikt vil komme i løpet av høsten 2013, når området er ferdig undersøkt. Det fleste enkeltminner er tolket som automatisk fredete kulturminner. Det vil bli innsendt dateringsprøver for nærmere tidsbestemmelse av funnområdene.

Nyere tids kulturminner

Okkupasjon og kald krig: Utskifting på bruksnivå satte fart i flere bruksetableringer av enteigs og toteigsbruk. Innenfor det som i dag er flystasjonsområde dominerte teiger med gårdsbygninger etablert mellom 1874 og 1923. Tilsvarende var nesten alle teiger med sommerfjøs eller løer etablert mellom 1882 og 1927 i dette gamle utmarksområdet.

I første omfang var det gårdene i Vik- og Mikkeltaugområdet som ble tatt til flyplassareal. Det ble under krigen ikke foretatt ekspropriasjoner, og eierne ble gitt anledning til å velge om de ville beholde eiendomsretten og få avsnvgodtgjørelse eller overdra eiendommene til staten. I alt 37 jordteiger med et areal på totalt 2 056 dekar ble innløst. Flyplassutbyggingen berørte 22 selvstendige bruk, derav to husmannsplasser og en boligeiendom.

Det var den tyske organisasjonen «Totd Einsatzgruppe Wiking» som hadde hovedansvar for planlegging og byggearbeider. Det var to tyske entreprenørfirmaer Hermann Milke og Hermann Möller som sto for prosjektering og bygging, ved siden av flere Oslofirma. I midten av april 1941 var tyskerne i gang med byggearbeidene. Til forlegning tok okkupasjonsmakten i bruk den lokale byggeskikken med målsetting om at forlegningene skulle se ut som gårdsbruk. Det ble anlagt jernbane fra havna Uthaug og Brekstad til flyplassen, med en utløper til det etablerte pukkverket ved Lørbern.

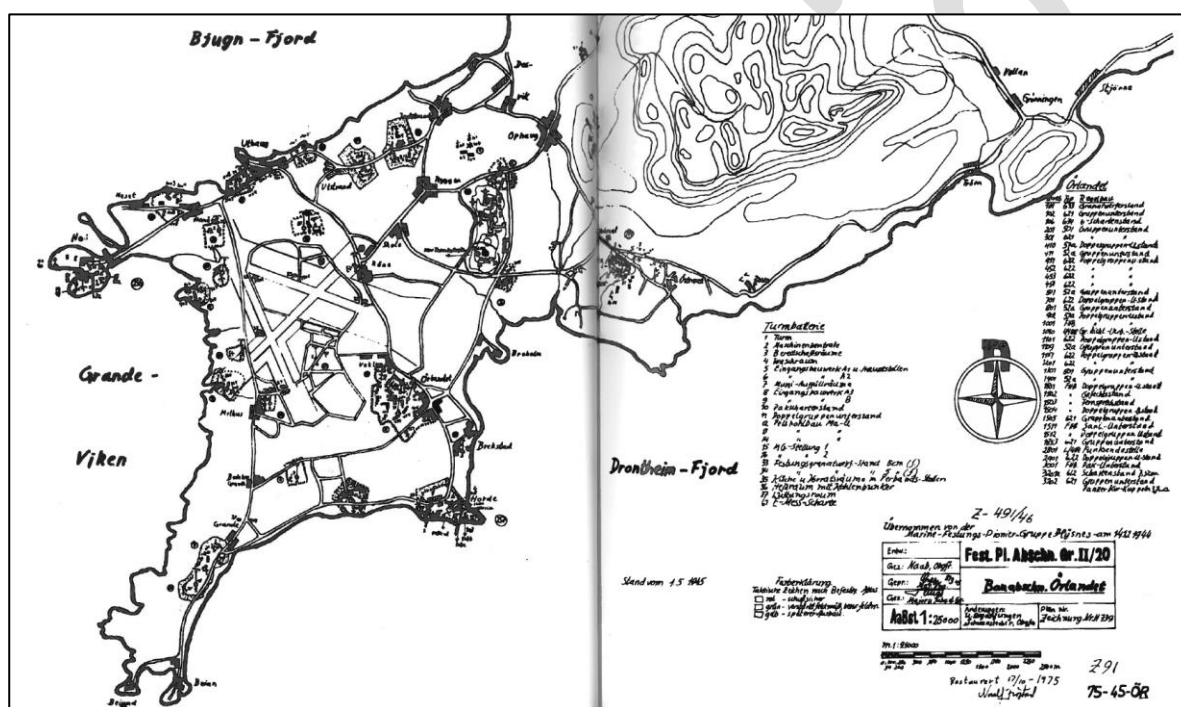

Figur 79: Brekstad 1938. Kilde: Ørland Hovedflystasjon. (Rune Hovd, red)

Den første startbanen, Oterstripa, ble bygget med et dekke av trelemmer. Banene målte 1900x120 meter, og sto ferdig i 1942. Samme året startet tyskerne byggingen av en ny startbane (1400x50 meter) som ble bygget i betong, og sto ferdig sommeren 1944. Denne banen utgjør den nordligste delen av dagens hovedrullebane. Tyskeren planla også en tredje startbane høsten 1944, som ikke ble bygget. For å spre flyene ble det bygd en to km lang taksebane frem til Hovde, med avkjørslr frem til flere splithangarer. Hovedflystasjonens hangarer A, B og C ble oppført i 1942-43. De er fortsatt i bruk. Flykontrollbygget ble oppført i 1943 omtrent samtidig som Messerschmidthangarene (1943-44). Den nåværende prestegårdsleieren ble også oppført samtidig. I samme periode bygget tyskerne et eget telefonnett i bakken som knyttet flyplassen sammen med batterier, bunkere og anlegget på Austrått og Lørbern. Parallelt foregikk

det bygging av et stort antall brakkeleirer for å huse arbeidere og fanger. Noen gårdsbygninger som ble liggende innenfor flyplassen ble spart og tatt i bruk til andre formål. Det ble også etablert noen nye veger inne på baseområdet, i tillegg til at tyskerne tok i bruk gamle veger og gårdsveger deriblant den gamle Bryhnvegen. Alle vegene fikk tysk navn.

Tyskernes anlegg besto også av et komplekst nærforsvar spredt rundt omkring på hele Ørlandet. En tung luftvernartilleribataljon (LVA) bestående av tre batterier hadde tilhold på Kirkhaugen, Ulrikssborg og Meldal/Grande (se kart – figur 3). I tillegg var det en lett LVA-bataljon som var oppsatt ved Mikkjelhaug, Uthaugshaugen, Djupdal og Nord-Beian og Øst-Grande veikryss. Også kystartilleriets batterier var del av samme forsvarssystem med tre batterier fordelt på Hovde, Høyen og Austrått. Sistnevnte som hovedbatteri innenfor Artillerigruppe Ørland som omfattet 15 batterier fra Tarva i nord til Meland i sør. Avstandsmåler og kommandoplass for Austråttkanonen lå på den fortifiserte høyden Nord-Lørbern. Delene var forbundet av et telefonnett i bakken. Hele Ørland var et gjennomført forsvarssystem med minefelt, pansersperringer osv. I tillegg fantes en rekke andre installasjoner, bl.a. en peilestasjon som i dag ligger på privat grunn.

Figur 80: Kartet er gjengitt i boka "Ørland hovedflystasjon - Okkupasjon, - Kald krig- Ny tid- Lokalsamfunn". Boka er utgitt av Ørland hovedflystasjon i anledning 50 års jubileet 31. mai 2004.

Britiske styrker inntok flyplassen bare noen dager etter fredsslutningen. Britenes aktivitet i perioden mai til oktober 1945 besto for det meste i ødeleggelse av ca. 30 tyske fly som var igjen på flyplassen samt opprydding og vakthold.

Det norske flyvåpenet overtok flyplassen 9. oktober 1945. Det ble da bestemt at flyplassen skulle legges ned. Banedekket ble pakket ned og overført til Værnes flystasjon og andre enheter i Forsvaret. De ca. 370 bygninger var i god stand, og 360 av disse ble friggitt, solgt og etterhvert revet. Trelemmene i banedekket ble sendt til Nord-Norge til bruk i gjenoppbyggingen der. Prefabrikerte hangarer lagret på Ørland ble også sendt nordover. Én av hangarene står fortsatt på Banak.

Ørland flystasjon: Den 2. verdenskrig medførte store grunnleggende landskapsendringer, da den tyske okkupasjonsmakten anla flyplassen i perioden 1941–44. Flyplassen omfattet foruten selve flystripen et stort antall bygninger og tekniske installasjoner samt et godt utbygd forsvarsverk. I perioden 1946 til 1951 var det ingen aktivitet bortsett fra noen øvelser. I desember 1950 bestemte norske myndigheter at Ørland flyplass skulle bygges ut til jagerflyplass. Arbeidet med å forlenge den 1600 meter lange banen til 2300 m startet i april 1951, og var ferdigstilt i juni 1952. Underveis i dette arbeidet ble Ørland flyplass innlemmet i Atlanterhavsrådets infrastrukturprogram, og anlegget fikk den standard og finansiering som fulgte med dette. Størstedelen av utbyggingen var ferdig i 1954.

Ørland har hatt kontinuerlig og variert aktivitet fra 1955 og fram til i dag. Stasjonen har hatt stasjonert ulike avdelinger, skvadroner, fly og helikoptre med oppgaver knyttet til norsk og internasjonal virksomhet innen overvåking, redningsarbeid, luftvern og transport. Ørland hovedflystasjon er i dag en av de sentrale stasjonene for F-16 og nyttes mye til øvelsesvirksomhet for norske og utenlandske avdelinger. Noen av de vernede hangarene er overført til Skifte, mens resten brukes av Luftving og FLO base RSF.

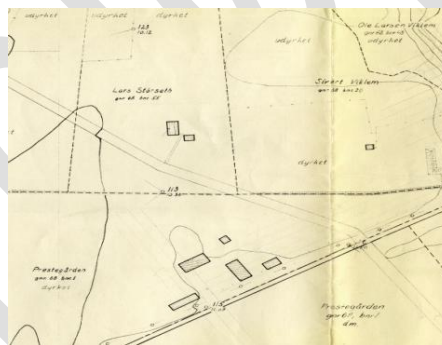
Gjenværende kulturminner

De store ekstyske hangarene A, B og C er godt bevart, men tilsvarende hangarer er bevart andre steder, og er ikke tatt inn i landsverneplanen. Disse er ikke fredet, men har en viss antikvarisk interesse.

Figur 81: Hangar A (Kilde: Forsvarsbygg)

Krigsminner: Flykontrollbygningen, vannverket ved Lerberen, Prestegårdsleiren, Vollmesterbygningen samt gammeldepotet og bilhobbyklubben gikk alle direkte inn i den nye stasjonen etter krigen. Av disse er alle bygningene i Prestegårdsleiren revet (brakke nr 12 og 13, et lite lager for sambandstroppen i det gamle stabsbatteriet, et mobiliseringslager og et vedlager). Garasjeanleggene som også er en del av Prestegårdsleiren er fortsatt i drift.

Figur 82: Kartet viser bnr 13 nord-vest, bnr 12 sør for denne, og kantina vest for bnr 12. Bak bnr 12 ligger det et vedlager. Senere ble det bygget et moblager ved siden av dette, på nordsiden. Størrethgården (barnehagen) er tegnet inn rett nord for Prestegårdsleiren. Den gamle taksebanen vises også på kartet sør for Prestegårdsleiren. (Kilde: Notat 18.6.2013 av O. Haagensen, I. Hopen, T. Bakken, I. Solhaug og T. Sandvik)

Vedlageret ble flyttet til Mølnargården i Bjugn og benyttes i dag som naust. Gammeldepotet ble revet ca år 2000, Vollmesterbygningen står og brukes i dag av Forsvarsbygg MO Trøndelag. Bilhobbyklubben står også i dag og brukes fortsatt til bilhobbyklubb. Vannverket ved Leberen står fortsatt, og er fortsatt en del av vannforsyningssystemet til Ørland kommune. Det gamle flykontrollbygget som sto ved nordveggen av det gamle operasjonsbygget, og forbundet med en gang, er i dag revet. Den gamle tyske taksebanen sørover forbi Prestegårdsleiren i dag veg. Tverrbanen mellom hovedrullebanen og parallelbanen forbi hangar C følger den gamle Hårbergvegen mellom Hårberg i øst og Meldalen ved Grandevika i vest. Veggen gikk i matrikelgrensen mellom Hårberg og Viklem.

Det er i dag ingen av de gamle gårdsbygningene som står igjen, det siste var våningshuset på gården Steinsrud (gnr 68/55), i senere tid kalt Størsethboligen, som sto som nydyrkingsbruk i Viklems utmark i 1929. Bygget fungerte i den første tiden som lager, senere etablerte stasjonen barnehage for de ansatte ved Ørland Hovedflystasjon. Bygningen ble revet sist på 1990-tallet eller begynnelsen på 2000-tallet.

I det tidligere østlige innmarksområdet innenfor gjerdet kan følgende lokaliteter identifiseres som beliggenheten til tidligere gårdsbygg:

- Det lå tre Revlan-gårder langs stasjonsgjerdet mellom vegen ut til Mikkelsaugen og Tokstad. Disse er i dag borte og jorda er dyrket opp. Tidligere 70/15 Revlan lå på en forhøyning rett sør for Vikvegen (nå Djupdalsveien). Det står et tuntre i sør på dette området som kan være en rest fra dette gårdsbruket.
- Det var to Øveraunet gårder – 70/3 og 70/4. På grunn av vegetasjon i området er det vanskelig å fastslå sikkert om det er noen spor etter ruiner, men man mener at det er spor etter 70/8 (upubl.data O. Hagen m.fl.).
- Den gamle tyske taksebanen sørover forbi Prestegårdsleiren brukes i dag som traktorvei.

Figur 83: Rester av den gamle tyske taksebanen

- Uthaugveien kom inn gjennom en port som i dag er i stasjonsgjerdet rett sør for banekanten i nord, (se bildet over) og kom ut igjen etter å ha krysset stasjonen i vest nord for avkjørselen til Grande. Det er i dag ingen gjenværende spor av denne veien.
- Den gamle Vikvegen øst-vest på basen betegnes som Djupdalsveien. Veien kom inn i øst ved Vik, og som er den gamle kjøreveien til kanonstillingen på Mikkelsaugen. Den fortsetter gjennom kanonstillingen og over jordet fram til Motorverkstedet, for så å dukke opp igjen på vestsiden av dette og fortsetter fram til parallellbanen. Deretter er det ikke spor av veien før i gjerdet i vest, der den kom ut ca ved den porten som ligger like sør for avgjøringen til Grande. Veien hadde en liten knekk nordover før den fulgte traseen der Grandeveien går i dag.

Figur 84: Vikvegen/ Djupdalsveien. Bildet t.v. viser en port på vestsiden av flyplassen rett syd for veikrysset til Grande.

- Innkjøringen gjennom hovedporten til Ørland Hovedflystasjon følger Hårbergvegen, og går i matrikelgrensen mellom Hårberg og Vik, forbi hovedkvarteret og frem til taksebanen ved materiellskvadronbygget. Tyskerne kalte denne vegen for «Undetstrasse».

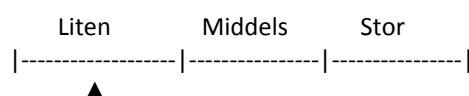
Figur 85: Flyfoto fra 1969 (Kilde: Opplysningen 1881)

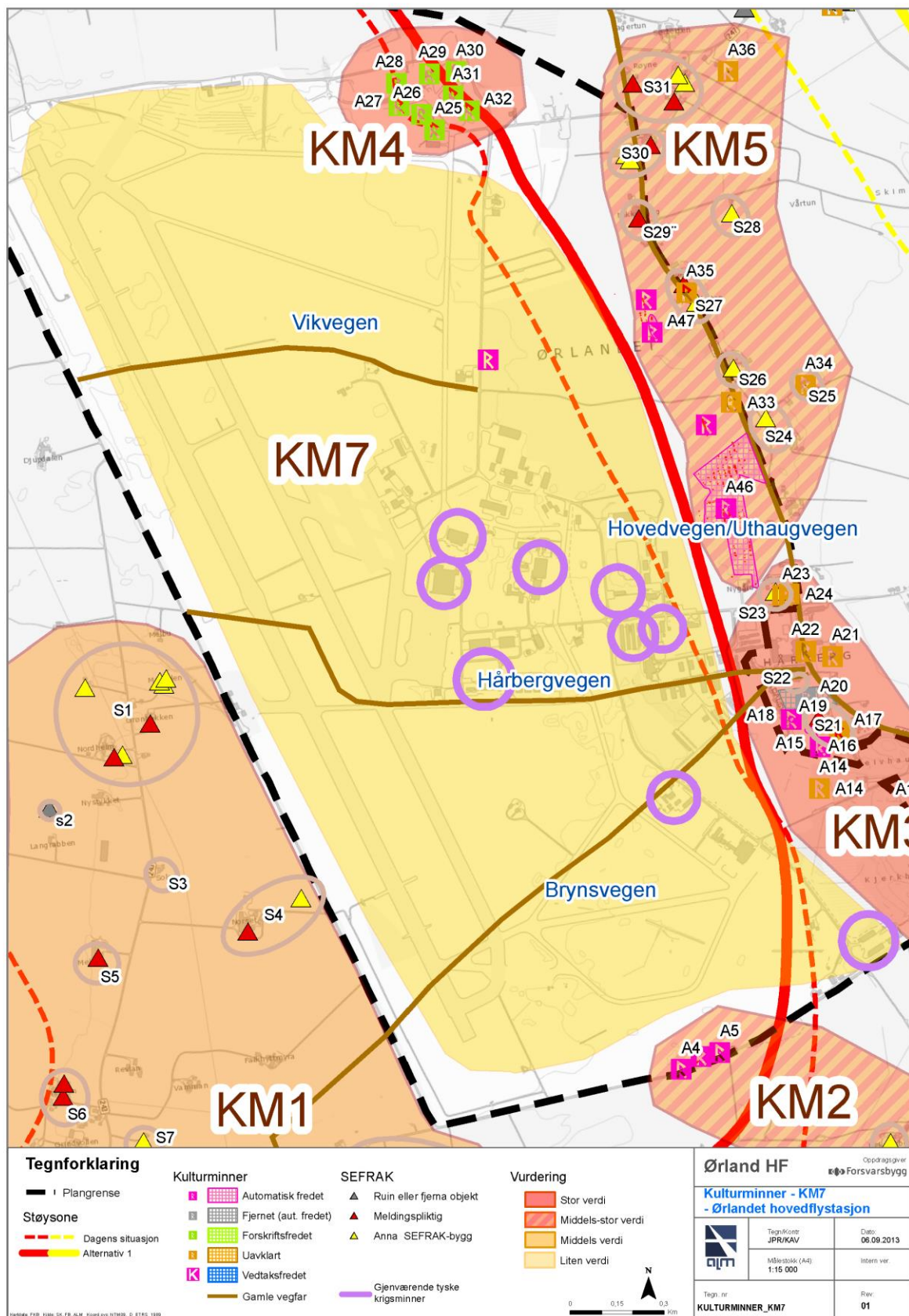
Verdivurdering

Kulturmiljø 7 Ørland Hovedflystasjon omfatter flere gjenværende tyske bygninger, veier og elementer som inngikk i den nye flystasjonen. Disse ligger spredt rundt omkring på flyplassområdet, og er en del endret fra opprinnelig byggeår og funksjon. De store hangarene A, B, S og D er de mest synlige elementene fra denne tiden. Disse vurderes å ha liten kunnskapsverdi, liten opplevelsesverdi og middels bruksverdi.

I dag er alle spor etter den opprinnelige landbruksbebyggelsen inne på baseområdet borte. I foreløpig tilbakemelding fra Sør-Trøndelag fylkeskommune går det frem at det til nå er påvist to enkeltminner innenfor et avgrenset funnområde sentralt på baseområdet.

Kulturmiljø 7 – Ørland Hovedflystasjon. Kulturminnene innenfor dette kulturmiljøet er vurdert til å ha liten kunnskapsverdi og middels bruksverdi. Opplevelsesverdien er vurdert til liten da deler av elementene er fjernet, ombygd eller tatt ut av sin sammenheng, og dermed er vanskelig lesbar. Samlet vurdering blir **liten verdi**.

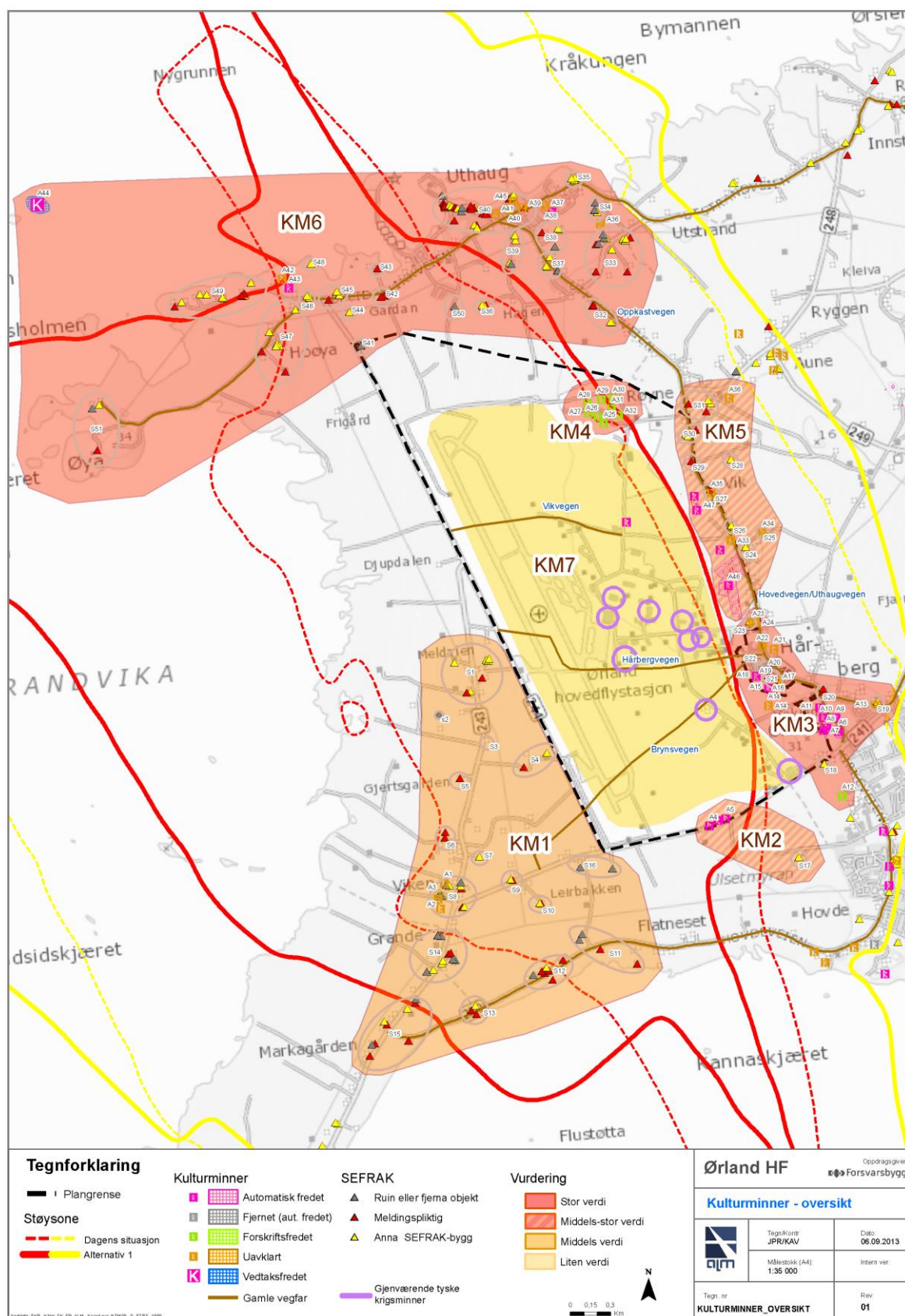

Figur 86. Temakart kulturminner og kulturmiljø. KM7 Ørland Hovedflystasjon, detaljkart.

4.2.8 Oppsummering verdi kulturminner og kulturmiljø

Figur 87: Oppsummering verdi

Nr	Kulturmiljø	Verdi
1	Grande	Middels verdi
2	Ytrebø	Middels til stor verdi
3	Hårberg-Viklem	Stor verdi
4	Messerschmidthangarene	Stor verdi
5	Vik-Røyne	Middels til stor verdi
6	Uthaug	Stor verdi
7	Ørland Hovedflystasjon	Liten verdi

Figur 88: Temakart kulturminner og kulturmiljø. Oversiktskart.

5 KONSEKVENSER

5.1 OMFANG

Generelt

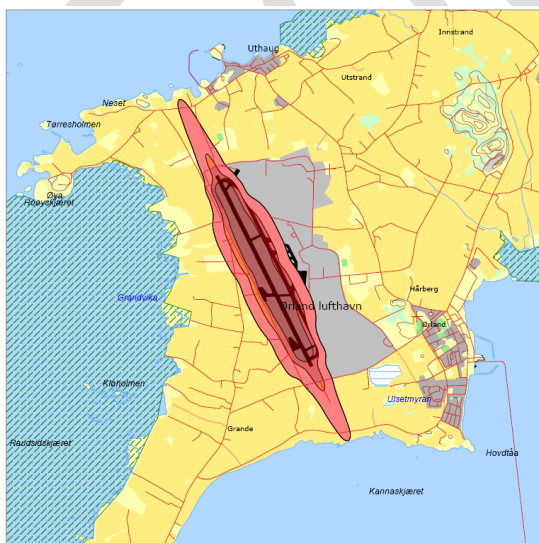
Omfangsbeskrivelsen er basert på et hovedalternativ. Hovedalternativ 1 inneholder 2 skvadroner F-35 og etablering av infrastruktur og ca 45 000 m² bebyggelse og inne på basen. Den forutsetter at F-16 er utfaset. Flymønsteret som legges til grunn for utredning av hovedalternativ 1 tilsvarer det som i støyutredningen (ALM-PLAN-RAP-004 KU støy) kalles 9.2 der rullebanen er forlenget med 600 meter. Flyene tar av etter et bestemt flymønster som vist i figuren under. Flymønsteret er forskjellig fra dagens. Det er optimalt for støybildet at alle avganger bøyer av mot vest, men pga drivstofføkonomisering tillates 1/3 av avgangene som skal i sørlig retning å gå rett mot sør. Eksisterende banesystem med tilhørende flater ivaretar kravene for dagens virksomhet, med en rullebane på 2 714 meter. Inndeling i administrativt og operativt område videreføres, og man skal gjenbruke så store deler av dagens infrastruktur og bygningsmasse som mulig. I tillegg har man valgt å flytte dagens hovedvakt et stykke nordover, og her legge til rette for utvidelse og fortetting av dagens administrative område. Reguleringsplanen skal gi de nødvendige rammer for forsvarrets definerte byggebehov, i tillegg til at den skal ta høyde for enkelte ikke definerte behov.

Ny bebyggelse skal i henhold til Helhetlig gjennomføringsplan 2 (HGP2) oppføres med en maksimal etasjehøyde på to etasjer og med fotavtrykk tilpasset funksjon. Nybygg og bygninger som oppgraderes skal gis en nøktern utforming med helhetlig materialbruk som underordner seg landskapsgrepet og landskapsrommet, og andre enhetlige arkitektoniske elementer skal gjennomføres på hele flystasjonen både i operativt og administrativt område. Hvert delområde skal gis en egen områdekarakter og arkitektonisk / landskapsmessig identitet innenfor baseområdet. Nye anlegg som legges innenfor basens område skal identifiseres med lokal områdekarakter og ikke med basen.

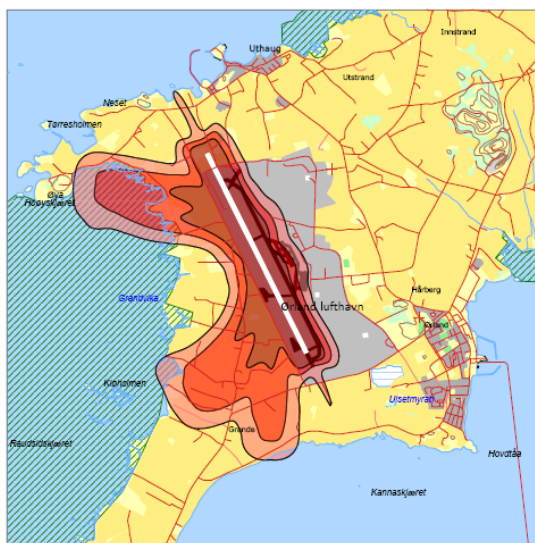
Et system av grønne voller omkring og inne i F-35 området skal bidra til å redusere støybelastningen for ansatte og omgivelser fra fly som opererer på bakken. Vollene skal også fungere som skjerm. Vegetasjon skal bevares og brukes aktivt sammen med bebyggelsen til å gi en tydelig og identitetsskapende romlighet inne på flystasjonen.

Nytt vaktområde og et mulig nytt idrettsbygg skal utvikles til signalbygg mot sivilt område. Eksisterende veger og flyoperative flater skal i stor grad videreføres og gjenbrukes ut fra fremtidige behov. Det skal etableres en ny kjøreadkomst ved Vik nord for dagens hovedport.

Dagens bruk av Messerschmidthangarene skal videreføres. I tilgjengelige utredninger har nordområdet vært aktuelt for nytt brannøvingfelt, men dette er per i dag uklart for utreder. Området ut mot Uthaugveien kan bli benyttet til adkomstområde og rigg i anleggsfasen.

Figur 3-1 Hørsevernsone for dagens situasjon i 2012. M 1:50 000.

Figur 3-5 Hørsevernsone for alternativ 9.2 (3300 meters rullebane). M 1:50 000.

Figur 89: Maksimalstøysoner for dagens situasjon og for alternativ 9.2 Kilde SINTEF notat nr. 6.

Hovedalternativ 1 sammenlignes med dagens situasjon, som er dagens situasjon med F-16 og faktisk trafikk i 2012.

Utenfor kampflybasen kan det i områder med forventet overflyvning være så høye støynivå fra jagerflyet F-35 at ubeskyttet eksponering kan medføre risiko for hørselsskade. I støyvurderingene tas det utgangspunkt i en normalsituasjon med to flyøkter med jagerfly (alternativt tre) hver med varighet på en time. I SINTEFs notat nr 6 om hørselsvern-soner utenfor basen går det frem at det i områder med forventet overflyvning kan være så høye støynivå fra F-35 at ubeskyttet eksponering kan medføre risiko for hørselsskade.

En optelling viser at det i dagens situasjon (2012) er **7** adresser som havner innenfor maksimalstøysone. I en fremtidig situasjon viser beregningen at 50 adresser havner innenfor den samme maksimalstøysonen. En stor andel av disse er «aktive» gårdsbruk eller ligger på eiendommer som driver jorda si selv. Eiendommer som i en fremtidig situasjon får høye maksimalverdier vil kunne få tilbud om salg av bolig, mens andre vil kunne få tilbud om tiltak. Tilbudet om salg omfatter kun flytting av våningshus, og ikke hele gårdsmiljøet. Det vil ikke bli forbud om å bo innenfor de mest støyutsatte områdene, men innenfor rød sone vil det bli forbud om å bygge nytt. En del eiendommer innenfor både rød og gul støysone vil også få tilbud om etterisolering av våningshus.

Under følger en omfangsvurdering av de syv definerte kulturmiljøene.

Kulturmiljø 1 Grande

Omfang og konsekvens

Kulturmiljøet ligger tett opp til flystripen, innenfor risikosoner for hørselsskader. Deler av dette kulturmiljøet er også i dagens situasjon påvirket av sterk støy. Med omlegging til F35 vil den støyen øke mot vest, og kulturmiljøet i sin helhet vil bli utsatt for økt støynivå minimum to ganger per dag. Store deler av bebyggelsen i kulturmiljø 1 vil bli liggende innenfor et område som overstiger akseptabel støynivå på 110 dB, og som kan medføre helseskader. Det påregnes å kjøpe våningshusene på disse eiendommene. Landbruksdriften skal opprettholdes gjennom nye driftsformer, men bebyggelsen vil måtte saneres eller flyttes, alternativt støysisoleres.

Figur 90: Kulturlandskap Grande

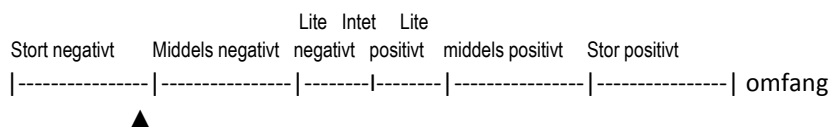
Kulturmiljø 1 ligger i planområdets influensområde. Tiltakets omfang for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Hovedalternativ 1

Alternativet vil gi en indirekte virkning i form av økt støymessig påkjenning for gårdsbrukene og de som bor i dette området. Salg av boliger og våningshus vil på sikt medføre forfall og rivning av den tradisjonelle gårdsbebyggelsen innenfor et større område som utgjør en viktig del av kulturhistorien på Ørlandet med synliggjøring av gårdsutviklingen over lang tid. Sanering eller flytting av eksisterende gårdsbebyggelse og bruksstruktur vil endre det kulturhistoriske kulturlandskapet betraktelig. Støysisolering kan bidra til å endre bygningenes historiske preg. Støy vil ha negative konsekvenser selv om bygninger ikke rives, da støy kan bidra til å forringe opplevelsen knyttet til kulturminner, både gårdstun, gravminner etc. Om bygningen skal rives eller endres er først og fremst knyttet til tap av kunnskapsverdi, bruksverdi og opplevelsesverdi.

Tiltaket vil ha liten innvirkning på registrerte fornminnelokaliteter innenfor kulturmiljøet. Kulturmiljøet vil bli mindre berørt av nybygging innenfor flystasjonen.

Tiltaket er vurdert til å ha middels til stort negativt omfang.

Middels verdi sammenholdt med middels til stort negativt omfang gir **middels til stor negativ konsekvens (-/-/-)**.

Kulturmiljø 2 Ytrebø

Omfang og konsekvens

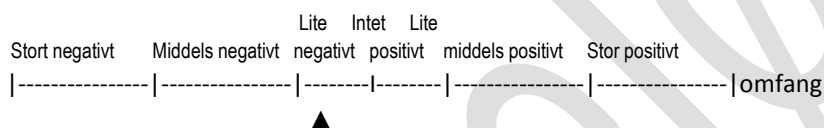
Alternativet vil gi en indirekte virkning i form av økt støymessig påkjenning for gårdsbrukene og de som bor i dette området. Kulturmiljøet inkluderer en svært liten del av den totale gårdsbebyggelsen på Ørland, men den bebyggelsen som blir berørt blir liggende innenfor et område som ikke overstiger akseptabel støynivå. Landbruksdriften skal opprettholdes gjennom nye driftsformer. De automatisk fredete Svenshaugene ligger i dag allerede klemte mellom fylkesveien og gjerdet til kampflybasen. Ytterligere konsekvenser er derfor avgrenset til økt støy.

Kulturmiljø 2 ligger i planens influensområde. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

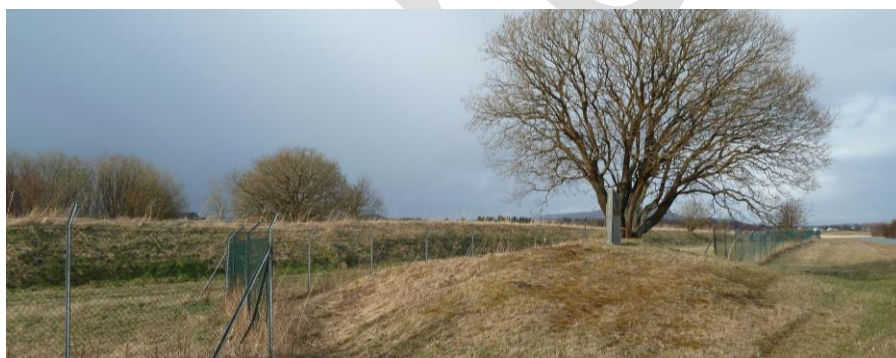
Hovedalternativ 1

Alternativet har indirekte virkning i form av økt støymessig påkjenning for kulturminnene innenfor kulturmiljøet. Området helt i sør vil bli mindre berørt av både forlengelsen av rullebane og nybygging innenfor flystasjonen.

Tiltaket er vurdert til å ha lite negativt omfang.

Middels til stor verdi sammenholdt med lite negativt omfang gir **liten negativ konsekvens (-)**.

Figur 91: Svenshaugen ligger i grensa til baseområdet.

Kulturmiljø 3 Hårberg-Viklem

Omfang og konsekvens

Kulturmiljøet ligger i sin helhet innenfor gul støysone i dagens situasjon. Området vil i en fremtidig situasjon bli noe mer støymessig berørt enkelte tidspunkt på dagen enn tilsvarende situasjon i dag. Kirkestedet på Viklem ligger i dag ganske visuelt beskyttet for aktivitetene på flystasjonen gjennom beliggenhet, der både Kjerkhaugen i vest og Kleivhaugen i nord skaper gode buffersoner. Ut fra illustrasjonsplanen skal ingen større nye tiltak gjennomføres i den sørøstre delen av flystasjonen. Et større bygg er vist ca 400 m vest for Kleivhaugen. Ny bebyggelse på den avstanden anses som uproblematisk i forhold til kirkestedet. De øvrige tiltenkte bygningsvolumer vil ligge i en avstand som ikke

vil påvirke kulturmiljøet. Basens utstrekning er redusert gjennom en allerede regulert utvidelse av kirkegården. Dette arealet skal avhendes til kirkeformål.

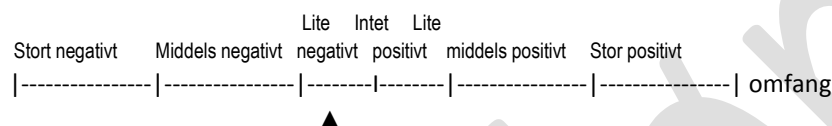
Innenfor dagens port skal det oppføres nye kaserner i en skala som er tilpasset eksisterende bebyggelse, samt en større hall. Hallen vil bli liggende i et grønt område i samme område som man har indikasjoner på at Vik gamle kirkested var lokalisert. Registreringer vil kunne bekrefte om disse indikasjonene stemmer. I så fall kan det bli behov for justeringer av planen underveis i prosessen.

Kulturmiljø 3 ligger i hovedsak i planens influensområde. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Hovedalternativ 1

Tiltaket vil få indirekte virkning i form av noe økt støynivå, men ellers vil visuell påvirkning bli liten. Oppføringer av nye bygninger og/eller fortetting i dette området anses som uproblematisk, men det vil være viktig at utforming, skala/volum og størrelse på nye bygg hensyntar det nærliggende kulturlandskapet på en god måte. Gjennom ny bebyggelse i det administrative området vil kirkestedet på Vik og omkringliggende kulturlandskap få en liten negativ påvirkning. Så lenge Vik kirkested ikke berøres direkte vurderes omfanget som lite.

Tiltaket er vurdert til å ha lite negativt omfang.

Stor verdi sammenholdt med lite negativt omfang gir **liten negativ konsekvens (-)**.

Figur 92: Viklem prestegård og Ørland kirke (A6) sett fra Viklemshaugen (A9).

Kulturmiljø 4 Messerschmidthangarene

Omfang og konsekvens

Kulturmiljøet med Messerschmidthangarene og banedekke ligger på basens nordområde. Hangarene er og vil fortsatt bli liggende svært støyuutsatt. Hangarene ligger i dag inne i en buffer av lav skog bestående av tindvedkratt og løvtrær. Messerschmidthangarene ligger for seg selv, og vil bli mindre berørt av nyere tiltak.

I nordområdet er det tiltenkt et nytt brannøvingsområde (jf. kjent dokumentasjon per medio september 2013). I anleggsperioden er det foreslått anleggsvei fra Nordporten til F35-området. Anleggsvegen vil passere Messerschmidthangarene, og kan uten nødvendige avbøtende tiltak påvirke det fredete kulturmiljøet negativt.

F-35 området er planlagt sør for det fredete området, avskjermet med grønne voller. Vollene vil få en størrelse som utgjør synlige elementer i landskapet, noe som vil påvirke Messerschmidthangarene visuelt ved at omgivelsene og adkomsten endres. Det nordre området inngår i risikosoner for hørselsskader.

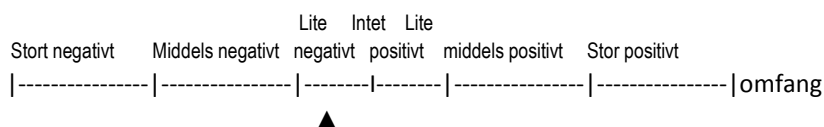
Kulturmiljø 4 ligger innenfor planområdet. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Hovedalternativ 1

Alternativet vil gi økt støypåvirkning. Nye tiltak som bygninger og høye støyvoller vil få nærføring til hangarområdet, og dermed også visuell innvirkning.

Dagens omkringliggende skog bør bevares for å bevare nødvendig buffersone. Området må imidlertid ikke vokse igjen mer enn i dag. Skjøtsel vil være nødvendig for å bevare de kvalitetene knyttet til kulturmiljøets opprinnelige situasjon.

Omfanget vil avhenge av i hvilken grad anleggsvegen og brannøvingsområdet vil påvirke kulturmiljøet. Ut i fra at det forutsettes at disse tiltakene hensyntar Messerschmidthangarene er tiltaket er vurdert til å ha lite negativt omfang.

Stor verdi sammenholdt med lite negativt omfang gir **liten negativ konsekvens (-)**.

Figur 93: Området med Messerschmidthangarene.

Kulturmiljø 5 Vik-Røyne**Omfang og konsekvens**

Kulturmiljøet ligger innenfor gul støysone, og bebyggelsen vil bli liggende innenfor et område som ikke vil overstige akseptabelt støynivå. Det vil trolig gjennomføres noe jordskifte for å rette ut eiendomsgrenser.

Nytt vaktområde skal etableres, og det skal etableres en ny kjøreadkomst ved Vik nord for dagens hovedport. Illustrasjonsplanen viser forslag til et større bearbeidet grøntområde med utstilte gamle fly like nord for og i tilknytning til den nye hovedporten. I dette området der ny adkomstveg, port og grøntområde er planlagt er det registrert nye kulturminnelokaliteter med forhistoriske bosetningsspor.

Det skal etableres nye bygninger, grøntområder og voller innenfor gjerdet i dette området. Noen av bygningene vil få store fotavtrykk, men alle nye tiltak er planlagt innordnet i en helhetlig utforming.

Jordbrukseiendommene på vestsiden av Uthaugvegen fra dagens port og opp til Mikkelschaug ligger alle innenfor planområdet. Rønne (Røyne) gnr 71/26 og Mikkelschaug gnr 70/26 har gårdsbebyggelse/tun på den vestre siden av Uthaugvegen. Eiendommene på den østre siden av Ørland Flystasjon skal opprettholdes, og vil bli mindre berørt av tiltaket.

Kulturmiljø 5 ligger delvis innenfor planområdet og delvis i planens influensområde. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

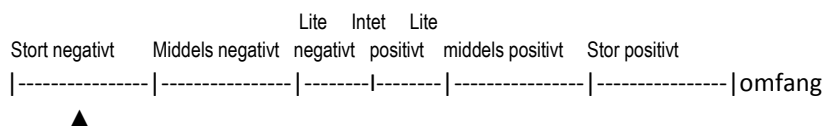
Hovedalternativ 1

Tiltaket vil komme i direkte konflikt med nyregistrerte kulturminnelokaliteter. Ut over det vil tiltaket få indirekte virkning i form av noe økt støynivå samt at ny veg og port vil gi en liten visuell påvirkning mot det kulturhistoriske landskapet med gårdstunene øst for Uthaugvegen.

Oppføringer av nye bygninger inne på baseområdet anses som uproblematisk for kulturminneverdiene i området,

men det vil være viktig at utforming, skala/ volum og størrelse på nye bygg hensyntar det nærliggende kulturlandskapet på en god måte.

Tiltaket er vurdert til å ha stort negativt omfang.

Middels til stor verdi sammenholdt med stort negativt omfang gir **stor negativ konsekvens** (- -).

Figur 94: Vik.

Kulturmiljø 6 Uthaug

Omfang og konsekvens

En større del av kulturmiljøet vil bli liggende innenfor rød støysone i en fremtidig situasjon, men ikke innenfor områder med risiko for hørselsskader. Landbruksdriften skal opprettholdes gjennom nye driftsformer. I Alternativ 1 skal rullebanen forlenges. Det diskuteres anleggskai på Uthaug med anleggsvei forbi Strandsittermiljøet.

Kulturmiljø 6 ligger delvis innenfor planområdet og delvis i planens influensområde. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Hovedalternativ 1

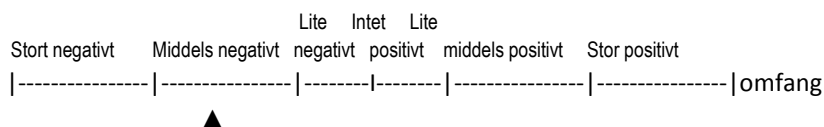
Alternativet vil gi en liten negativ virkning gjennom forlengelse av flystripa og dermed en reduksjon av det kulturhistoriske landskapet mellom flybasen og Uthaug. Tiltaket vil gi en indirekte virkning i form av økt støymessig påkjenning i og med at kulturmiljøet fra Uthaug og vestover nesten i sin helhet blir liggende innenfor rød støysone. Buffer mellom Uthaug og Ørland flystasjon reduseres. Det foreligger en risiko for at deler av bebyggelsen kan bli solgt. Salg av boliger og våningshus kan på sikt medføre forfall og rivning av den tradisjonelle gårdsbebyggelsen innenfor et større område som utgjør en viktig del av kulturhistorien. Sanering eller flytting av eksisterende gårdsbebyggelse og bruksstruktur vil kunne endre det kulturhistoriske kulturlandskapet betraktelig. Støyisolering kan bidra til å endre bygningenes historiske preg.

Visuelt vil kulturmiljøet i mindre grad bli preget av tiltak innenfor baseområdet. Kjeungskjæret fyrstasjon vil fortsatt bli liggende i gul støysone, og kun få en liten økt støypåvirkning.

Gravrøysen på Nøkkeltaugen blir fortsatt liggende innenfor rød støysone, og vil få en noe større støypåvirkning enn i dagens situasjon. Kulturminnene innenfor tettstedet på Uthaug vil i hovedsak bli liggende innenfor gul støysone, og vil få en økt støypåvirkning ut fra dagens situasjon. Støy vil også ha negative konsekvenser selv om bygninger ikke rives, da støy vil forringe opplevelsen knyttet til kulturminner, både gårdstun, gravminner etc. Om bygningen skal rives er først og fremst knyttet til tap av kunnskapsverdi, bruksverdi og opplevelsesverdi.

En eventuell fremtidig anleggstrafikk fra Uthaugkaien kan påvirke strandsittermiljøet ytterligere negativt. Om anleggstrafikk etableres i dette kulturmiljøet må nødvendige avbøtende tiltak iverksettes.

Tiltaket er vurdert til å ha middels negativt omfang.

Stor verdi sammenholdt med middels negativt omfang gir **middels til stor negativ konsekvens (-/-/-)**.

Figur 95: Strandsitterboligene på Uthaug.

Kulturmiljø 7 Ørland hovedflystasjon

Omfang og konsekvens

Innenfor planområdet ligger flyplassen med kulturhistoriske spor fra tyskernes oppbygging under andre verdenskrig, og oppbyggingen til NATO flyplass etter krigen. Hele baseområdet vil fortsatt bli liggende innenfor den sterkeste støysonen. Tiltaket innebærer 2 skvadroner F-35 og etablering av infrastruktur og ca 45 000 m² bebyggelse og inne på basen.

Innenfor kulturmiljøet finnes flere gjenværende tyske bygninger, veier og elementer som inngikk i NATO-flystasjonen. Disse ligger spredt rundt omkring på flyplassområdet, og er en del endret fra opprinnelig byggeår og funksjon. Flere av de gjenværende bygningene er allerede revet, og det antas at flere også kan bli revet. I utgangspunktet antas det at noen av de største bygningene kan benyttes videre.

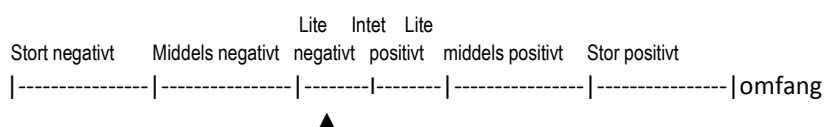
F-35 området er planlagt sør for det fredete området (Kulturmiljø 4), avskjermet med grønne voller. Vollene vil få en størrelse som utgjør synlige elementer i landskapet.

Kulturmiljø 7 ligger i sin helhet innenfor planområdet. Tiltakets omfang og konsekvens for kulturminner og kulturmiljø vil bli som følger:

Hovedalternativ 1

Nye tiltak som bygninger og støyvoller vil få en liten visuell påvirkning. Det er få spor igjen etter de gamle veiene som opprinnelig gikk gjennom området. Det er også kun et fåtalls bygninger igjen etter den tyske virksomheten inne på baseområdet som i dag er spredt og fragmentert, og derfor uten opprinnelig sammenheng. Det antas at tiltaket vil medføre at noen av de mindre bygningene vil bli revet til fordel for nye tiltak.

Tiltaket er vurdert til å ha lite negativt omfang.

Liten verdi sammenholdt med lite negativt omfang gir **liten negativ konsekvens (-)**.

Figur 96: Ørland Hovedflystasjon (kilde: NRK)

Tabellen under viser en samlet omfangsvurdering for de syv kulturmiljøene.

Tabell 5. Omfang av inngrep.

Nr	Kulturmiljø	
		Alt 1 Hovedalternativ
1	Kulturmiljø 1	Middels til stort negativt
2	Kulturmiljø 2	Lite negativt
3	Kulturmiljø 3	Lite negativt
4	Kulturmiljø 4	Lite negativt
5	Kulturmiljø 5	Stort negativt
6	Kulturmiljø 6	Middels
7	Kulturmiljø 7	Lite negativt
Samlet omfang		Middels negativt

5.2 KONSEKVENSER

Sammenstilling og rangering av alternativene:

Tabell 6. Samlet konsekvensvurdering, kulturminner og kulturmiljø.

Nr	Kulturmiljø	
		Alt 1 Hovedalternativ
1	Grande	--/---
2	Ytrebø	-
3	Hårberg-Viklem	-
4	Messerschmidthangarene	-
5	Vik-Røyne	---
6	Uthaug	--/---
7	Ørland Hovedflystasjon	-
Samlet konsekvensvurdering		--

Alternativ 1 Hovedalternativet vil gi en indirekte virkning i form av økt støymessig påkjenning for gårdsbrukene og de som bor i dette området. Salg av boliger og våningshus kan på sikt medføre forfall og rivning av den tradisjonelle gårdsbebyggelsen, noe som vil endre det kulturhistoriske landskapet. Støy vil også ha negative konsekvenser selv om bygninger ikke rives, da støy vil forringe opplevelsen knyttet til kulturminner, både gårdstun, gravminner etc. Ny veg, port og parkområde vil komme i direkte konflikt med nyregistrerte kulturminnelokaliteter på Vik. Gravrøysa på Nøkkelhaugen vil få en økt støybelastning. Tiltaket vil ha liten innvirkning på de øvrige registrerte fornminnelokaliteter da disse er utsatt for støy også i dag. Kulturmiljøene vil bli mindre berørt av nybygging innenfor flystasjonen. Forlengelse av flystripa gir ingen direkte konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø, heller ingen større konsekvenser i forhold til støypåvirkning. Avbøtende tiltak vil kunne redusere omfanget noe. Alternativ 1 medfører samlet en middels grad av konflikt knyttet til kulturminner og kulturmiljø.

6 KONSEKVENSER I ANLEGGSFASEN

Konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø i anleggsperioden er først og fremst knyttet til arealinngrep, men også visuell innvirkning, støv og støy. Anleggsperioden kan medføre større negative konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø enn det fremtidige anlegget fordi anleggsområdet også vil berøre et større midlertidig areal. Flere kulturminner kan derfor bli direkte og visuelt berørt langs traseene knyttet til anleggstrafikken. Anleggsområdet samt tilkjøringsvegene og rigg- og deponiområder til anlegget kan gi stor belastning på kulturminner og kulturmiljøer.

6.1 MASSEDEPONI OG RIGGOMRÅDER

Massedeponi forårsaker generelt store konsekvenser på funn som ligger under markoverflaten. For å begrense direkte og visuelle virkninger er det viktig at anleggsområdet ikke omfatter mer enn nødvendig areal, og at en unngår å legge rigg- og deponiområder i eller nærme viktige kulturminneverdier i området.

Riksantikvaren har presisert at massedeponi og riggområder er å anse som tiltak på lik linje med andre tiltak, for eksempel veg. Det betyr at riggområde utløser undersøkelsesplikt jf. kulturminnelovens § 9 og eventuell dispensasjon jf. kulturminnelovens § 8, 4. ledd for kulturminner i området. Dette gjelder også andre midlertidige tiltak. Midlertidig deponi, planer der byggegrensa under anleggsperioden går ut over plangrensen, grøfting, drenering, etc. Fortrinnsvis bør rigg- og deponiområder legges til allerede berørte arealer innenfor planområdet. Konsekvenser for både massedeponi og riggområder kan komme i konflikt med kjente kulturminner og gi større visuell innvirkning på kulturmiljø.

Konsekvensen for massedeponi og riggområde som anlegges i umiddelbar nærhet av Messerschmidthangarene anses som stor.

6.2 AVBØTENDE TILTAK

- I utforming av planer bør det være et generelt prinsipp å dempe negative virkninger på kulturminner og kulturlandskap. En god landskapstilpasning reduserer negative konsekvenser, og nye inngrep i området bør ideelt sett legges i god avstand til kulturminner og kulturmiljø. Avbøtende tiltak knyttet til kulturminner og kulturmiljø er nært knyttet til både naturlandskap og kulturlandskap. Avbøtende tiltak knyttet til landskap vil derfor i mange tilfeller ha virkning også for kulturminner og kulturmiljø innenfor samme landskapsrom.

En bør søke å justere tiltakene for å unngå konflikt eller for tett nærføring med de kulturminnene som er mest uberørt og har høyest verdi i området.

- Det bør utarbeides en avviklingsplan for håndtering av fraflyttede hus og gårdsbruk.
- Dersom tiltak medfører direkte konflikt med automatisk fredete kulturminner, og det ikke lar seg gjøre med plantilpasninger og regulering til hensynssoner med bestemmelser om vern, kreves det dispensasjon fra kulturminneloven, jf. § 8, 4. ledd. Dersom dispensasjon blir gitt av Riksantikvaren, vil det normalt bli satt vilkår om arkeologiske utgravinger. Ved fjerning av automatisk fredete kulturminner etter dispensasjonsvedtak, vil sikring av kunnskapsverdien som kulturminnene har gjennom utgraving, være et viktig avbøtende tiltak.

En skjøtels- og tilretteleggingsplan er et avbøtende tiltak som kan virke positivt for kulturminneverdiene i plan- og influensområdet. Eventuelle undersøkelser i forbindelse med dispensasjon fra kulturminneloven for berørte lokaliteter i dette området kan gi ny og viktig kunnskap om bruken av området i forhistorisk tid.

- I henhold til *Forskrift om konsekvensutredninger* kan planmyndighet bestemme at det skal utarbeides et eget *Miljøoppfølgingsprogram (MOP)* med sikte på å overvåke og avbøte vesentlige negative virkninger av prosjektet. Prosjektets plan for Ytre miljø (YM-plan) skal ivareta dette behovet. Kulturminner og kulturmiljø bør være eget tema i miljøoppfølgingsprogrammet i byggefasen. Denne er påbegynt.
- Risikovurdering og sikring av kulturminneverdier i byggetiden vil være et viktig tiltak for å redusere uforutsette konsekvenser for kulturminner og kulturmiljø. Det bør etableres en faggruppe sammensatt av

ulike fagfelt, der også kulturminnekompetanse inngår, som følger byggearbeidene. Dette kan gjøres i form av en "grønn" time med byggeledelse og entreprenør en gang i måneden. Slike møter i byggetiden kan samkjøres med landskapstema og naturmiljø.

- Utforming, skala, volum og størrelse på nye bygg bør hensynta det nærliggende kulturlandskapet på en god måte.
- Dersom gamle tømmerhus er i god stand, kan de om ingen annen alternativ løsning til rivning finnes, flyttes til en mer egnet og aktuell tomt. Bygninger som skal rives bør dokumenteres før tiltaket gjennomføres. Eventuell flytting av bygninger må skje i samråd med Sør-Trøndelag fylkeskommune. Dokumentasjon må skje i samråd med de samme myndigheter.
- Tiltak på meldepliktige hus bygd før 1850 skal alltid til Sør-Trøndelag for uttalelse.
- Ved etterisolering av verneverdige bygninger må tiltakene gjennomføres på en slik måte at de ikke ødelegger viktige historiske utviklingstrekk eller bygningskonstruksjoner.

Aktuelle avbøtende tiltak for Messerschmidthangarene kan være:

- Messerschmidthangarene må ikke berøres av nærgående nye tiltak eller elementer. Utforming av og høyde på vollene vil være viktig i denne sammenheng.
- Messerschmidthangarene må ikke berøres av arbeid i anleggsperioden.
- Dagens omkringliggende skog bør bevares for å skape nødvendig buffersone. Området må imidlertid ikke vokse igjen mer enn i dag.
- Dersom tiltak rundt Messerschmidthangarene hensynta hangarområdet i forhold til avstand og utforming vil påvirkningen bli mindre.
- Hangarene må vedlikeholdes som del av fredningen, og moderniseringer bør tilbakeføres til opprinnelig utseende og konstruksjon.

6.3 OPPFØLGENDE UNDERSØKELSER

- Dersom en planlagt utbygging kommer i konflikt med automatisk fredete kulturminner må planen justeres/endres, eller det må søkes dispensasjon fra kulturminneloven, jf. § 8, 4. ledd. Ved en eventuell dispensasjon stiller kulturminneloven vilkår jf. § 10, om at tiltakshaver dekker utgiftene til nødvendige arkeologiske undersøkelser for å sikre kunnskapsverdien.
- I tillegg til selve hovedtiltaket vil tiltak som rigg og deponiområder, anleggsveger, etc., kunne utløse krav om arkeologiske registreringer i henhold til kml § 9 (undersøkelsesplikten). Hele området innenfor planområdet er undersøkt våren og sommeren 2013. Deler utenfor (og muligens innenfor) planområdet gjenstår. Undersøkelsene er knyttet til ny gang- og sykkelveg langs Uthaugvegen. Undersøkelsene vil bli gjennomført fortrinnsvis i løpet av høsten 2013. Det er Sør-Trøndelag fylkeskommune som har forvaltningsansvaret i det gjeldende området.

6.4 USIKKERHET

- Gamle veifar og tyske krigsminner er hentet ut fra gamle kart, og lokaliseringen vil dermed være usikker.
- Det kan dukke opp nye funn av fornminner under gjennomføring av tiltak og oppføring av nye konstruksjoner.
- Usikkerhet rundt uferdig tiltaks- og anleggsbeskrivelse.
- Kulturminnelovens § 9 registreringer er pr. 30.08.13 ikke ferdigstilt. Det vil kunne bli påvist nye funnlokaliteter innenfor plan- og influensområdet.
- Støysolering av verneverdige bygninger kan endre den opprinnelige historiske karakteren.
- Omfang av salg av eiendommer.

7 REFERANSER OG KILDER

Fagbøker

Holtedahl, O. 1960. Geology of Norway. Institutt for geologi, Blindern, Oslo. 400 s.

Hovd, Rune (red). 2004. Ørland Hovedflystasjon. Okkupasjon-Kald krig-Ny tid-Lokalsamfunn. Ørland Hovedflystasjon. 415 s.

Aune, K (red), Pettersen, K, Binns, K St, Sognnes, K, Dybdal, A, Bjørkvik, E, Sæther, S B. 2005. *Fosens historie. Fra istid til 1730*. Fosen historielag. 453 s.

Hovedoppgave

Berger, O G. 2001. Ørland – En kyst- og garnisonkommune. Om utviklingen av jordeiendomsforhold og kulturlandskap.

Register

Arkeologisk gjenstandsbaser, MUSIT. <http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/sok.php>

Askeladden, Riksantikvarens kulturminnedatabase www.asketadden.ra.no

SEFRAK-registeret www.asketadden.ra.no

Annet

Forsvarsbygg <http://www.verneplaner.no>

Haagensen, O, Bakken, T, Hopen, I, Solhaug, I, Sandvik, T. Notat «Gjenværende kulturminner innenfor Ørland flystasjon» datert 13.06.2013.

Kjeungen kystlag <http://www.kjeungenkystlag.no/gammel/fyretlogo/fyret.htm>

Landsverneplan for Forsvaret (www.verneplaner.no)

Riksantikvarens hjemmeside <http://www.riksantikvaren.no/>

SINTEF. Flystøysoner for kampflybasen basert på døgnfordeling i 2012 og ny prognose. 13.05.2013.

SINTEF. Prosjektnotat «Kampflybase Ørland – hørselvernsoner utenfor basen basert på maksimumsnivå». 27.06.2013.

Yrjar Heimbygdslag <http://www.yrjarheimbygdslag.no>

Ørland kommunes hjemmeside www.orland.kommune.no

Muntlige kilder

Bjarne Kløften, Forsvarsbygg, Ørland

Knut Harald Stomsvik, arkeolog ved Sør-Trøndelag fylkeskommune

Oddvar Haagensen, leder Yrjar heimbygdslag og tidligere stabssjef ved ØHF

Torill Salbubæk, Forsvarsbygg Utleie, Ørland